

STRIP

PRESSING

MAGAZIN ZA DEVETU UMETNOST • BROJ 19

Baš uvodnik

Ovaj broj "Strip Pressinga" je, iako sadrži iste rubrike i istu koncepciju kao i svi prethodni, veoma drugačiji od njih - a retko ko će biti srećan zbog toga. Naime, ovo je broj časopisa posvećen ženskom stripu. Sve u njemu, od naslovnice pa preko stripova, ilustracija, intervjua (bili oni domaći, strani, Balkanska pravila ili Priče iz majstorske radionice), Strip fenomena i Strip klasika, Recenzija, u znaku je ženskog roda. Autori svih stripova su ženskog pola - svaki od stripova je makar crtala ako ne i pisala žena - kao i autori stripova o kojima se pisalo. Pa to je, bar u teoriji, lepo, što bi to nekome smetalo, reći ćete vi. Ajde da vidimo dal je baš tako...

Neki muški čitaoci će se automatski narogušiti, kao i neki ženski (kao što i jedni i drugi već jesu u par navrata na sam pomen sintagme ženski strip): "Šta je uopšte to ženski strip? To ne postoji, to su veštačke podele - strip je strip, zašto ga sad deliti na muški i ženski, pobogu?!" Ne ulazeći u pokušaj da se na ovo pitanje odgovori, ono što je meni krajnje zanimljivo kod samog pitanja jeste da je to jedina stvar u kojoj se slažu

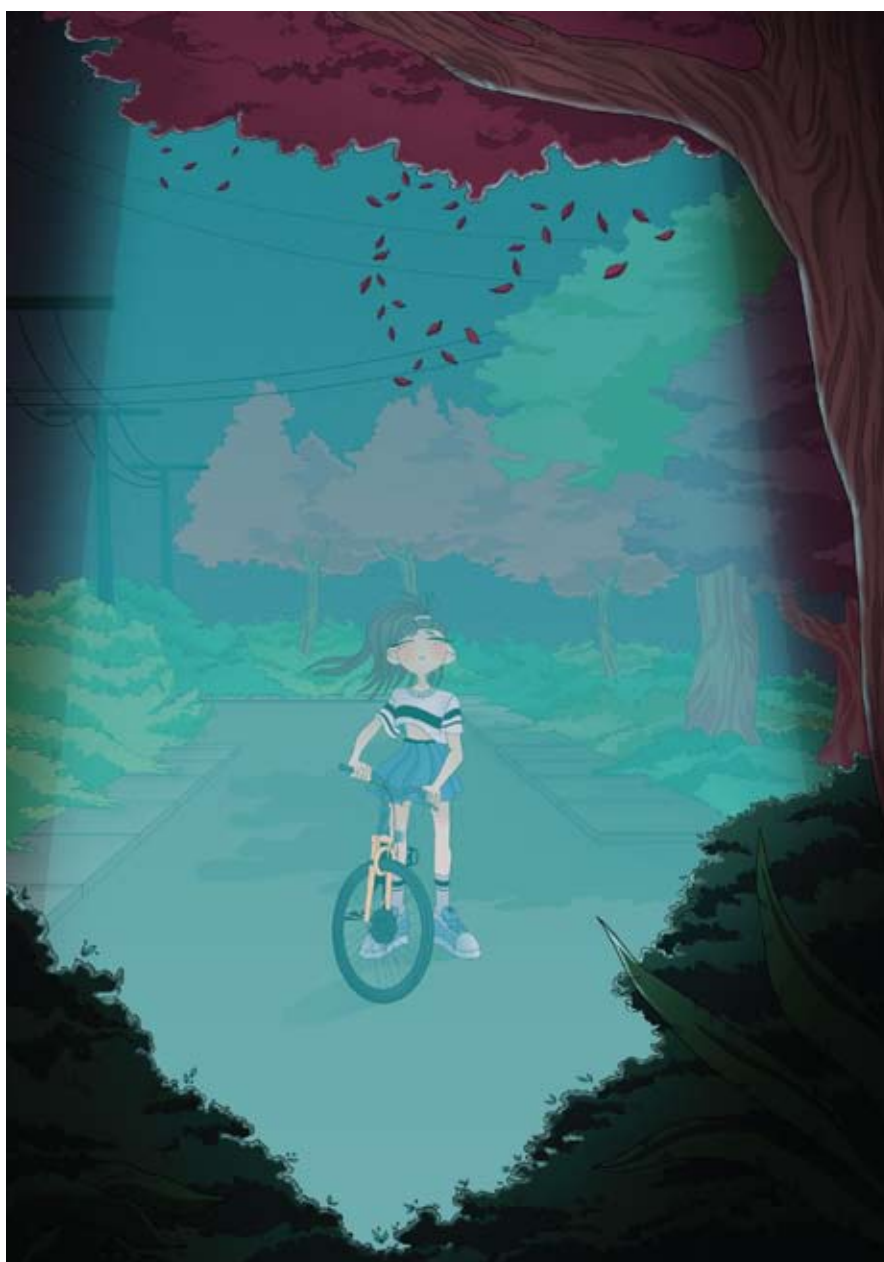
pomenuti pripadnici muškog i ženskog pola... A zanimljivim ga čini to što se oni koji ga postavljaju nalaze na potpuno različitim krajevima spektra što podrazumeva i potpuno različito viđenje svega (sveta?). Radeći izdanje posvećeno ženskom stripu, kažu oni, mi zadajemo mučki udarac muškom, ali zavisno koga pitate (i slušate) i ženskom stripu! Šta kažemo mi? "Samo nek se nađe zajednički jezik, makar i na našu štetu..." Drugi će nas pak napasti da ovo radimo zato što je moderno. U eri kada #metoo pokret vedri i oblači Holivudom i kad razne domaće i strane vladine i nevladine institucije šakom i kapom pomažu izdanja koja forsiraju nedovoljno zastupljene grupacije, što ženski strip u svom Šredinger-mačkastom stanju očigledno jeste, nije samo mudro već i isplativo ukrcati se u kompoziciju koja strelovito grabi napred u svetlu, društveno opšte prihvaćenu i finasijski fino situiranu budućnost. Pa zar nije upravo zato, reći će ti dušebrižnici, "2000 AD" pre par meseci i sam izdao žensko izdanje, zar se ne spremaju zato neke (mnoge!) stvari koje guraju ženski strip na domaćoj sceni takođe? Treći će reći da se u ovom broju objavljuju stripovi i o stripovima piše samo zato što su ih radili ženski autori. Pa zar je to glavni razlog, zar ne bi trebalo da osnovno merilo za objavljivanje u našem (a vašem) "Strip Pressingu" bude isključivo kvalitet stripova?! Pa zar smo vas 17 godina navikavali na kvalitet da bi sad, odjednom, ispred njega stavili rodnu (ne) ravnopravnost? Zanimarite ih, reći će većina vas, to su samo muškarci koji mrze žene - ali šta ako nije bata Raka, odnosno Stig Larson? Šta kad vam kažem da u pitanju nisu samo treći, već i treće, te da taj argument čujem i iz usta pripadnica ženskog pola? I tako u nedogled...

Ali čekaj, zašto ga onda radimo? Zašto ga spremamo dve godine, uz "ženski" album "Vekovnika" koji se krčka i duže? Nikakvi novci, koje inače za standardne brojeve ne dobijamo, nisu legli (ako koza laže, impresum ne laže), nikakvu modu ne teramo jer u (osvedočeno) pretežno muškom čitalačkom telu u Srbiji strip koji promovise ženske autore neće nam doneti povećanu čitanost... Ni muškarci ni žene ne reaguju preterano blagonaklono na sam pomen ovog broja - čemu, dakle on? Zašto?

Zbog Andrijane Cvetković, inače ovogodišnje dobitnice druge nagrade za najboljeg mladog balkanskog ilustratora na 20. Balkanskoj smotri mladih strip autora. Na tom istom festivalu Andrijana je, na tribini posvećenoj

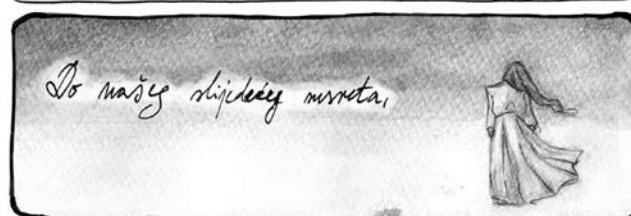
ženskom stripu na Balkanu posle sagovornica iz Grčke, Makedonije i Srbije rekla, i parafraziraću: "Sad kad slušam kroz kakve su poteškoće prolazile i prolaze autorke u nalaženju mesta u štampi, shvatam da ja nisam ništa od toga osetila na svojoj koži. Jednostavno, nas autorke iz Leskovačke škole stripa je uvek gurao i objavljivao Marko, i nama je normalno da objavljujemo bez ikakvih problema onoliko često koliko imamo šta kvalitetno da objavimo." Dakle, ovaj "ženski" broj "Strip Pressinga" radimo zbog Andrijane, Ajše, Ive, Jelene, Diane, Theodore, Ileana, Mine, Eirini, Jasne, Stavroule i ostalih dvadesetak autorki iz Turske, Makedonije, Crne Gore, Rumunije, Hrvatske, Bugarske i Srbije koje su objavljene u ovom broju... Jer sve one svojim kvalitetom zaslužuju da objavljuju da bez ikakvih problema objave onoliko često koliko imaju šta kvalitetno da objave. To je trideset onih kojima ovakvo izdanje treba i koje ovakvo izdanje čini srećnim. Pametnome dosta, a svetu ne može ugoditi - danas u vreme kad nas klima militantne političke korektnosti polarizuje čini se više nego ikad pre...

Marko STOJANOVIĆ

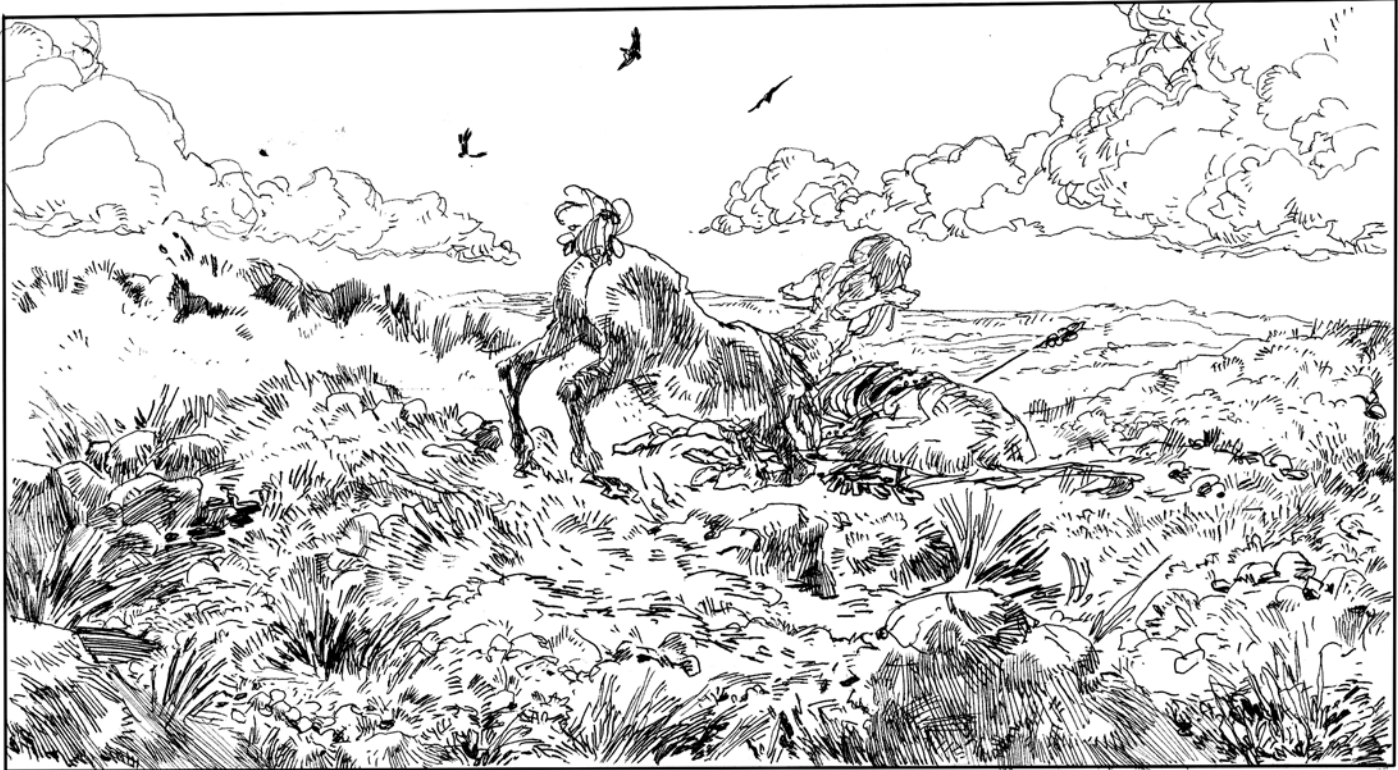

SADRŽAJ

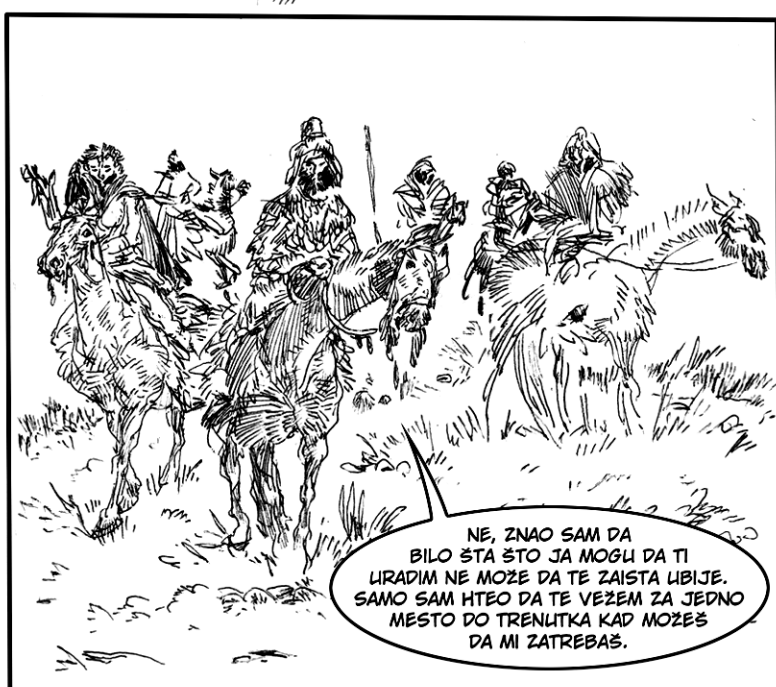
- 001 **ilustracija na naslovnoj strani**
Jelena KEVIĆ ĐURĐEVIĆ
- 003 **ilustracija uz uvodnik**
Jasna NIKOLOVA
- 004 **Vekovnici: Đavolova šetnja**
Marko STOJANOVIĆ, Ajše IREM AKTAŠ
- 012 **ilustracija: Utorak**
Iva ATOSKI
- 016 **Ilustracija**
Andrijana CVETKOVIĆ
- 017 **Slika robota Greja**
Daniele GIARDINI, Jelena ĐORĐEVIĆ
- 021 **O jednom zecu**
Mara JOVANOVIĆ
- 024 **A Day in the Life of a Masterpiece**
Teodora DONČEVA
- 030 **strip kaiševi**
Mina DAVIĆ
Katarina HADŽI JOVANČIĆ
- 034 **Krstaš**
Aleksandra VIDANOVIĆ
- 038 **Susret**
Luka KURJAČKI
Jana ADAMOVIĆ
- 046 **Moj bivši dečko**
Ivana FILIPOVIĆ
- 052 **Sveti Đorđe i zmaj**
Ileana SURDUKAN
- 058 **Hope You Guessed My Name**
Marko STOJANOVIĆ
Mina DAVIĆ
- 060 **ilustracija: Clara de noche**
Dani STRIPS
- 065 **strip kaiševi**
Diana NANEVA
Stavroula ANTHIROPOULU
- 066 **Ozaljski akvarel**
Valentina BRIŠKI
- 070 **Strip kaiševi**
Danica DEDIĆ
Dragana KUPREŠANIN
Mina DAVIĆ
- 078 **Joe`s Diner**
Eirini SKOURA
- 079 **More**
Marko STOJANOVIĆ
Nadica STOJANOVIĆ

- 013 **Intervju: Jelena KEVIĆ ĐURĐEVIĆ**
Svako ima svoju šansu
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
- 022 **Strip klasici: MUMIN**
Muminova dolina: Avantura nevinosti
Piše: Zoran PENEVSKI
- 031 **Intervju: Anabel BLUSO**
Strip je san
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
- 042 **REC!enzije**
"Čuvari meseca i sunca", Rafaila RAIKOVA
Piše: Miodrag DANILOVIĆ
"Hladna kao led", Nina BUNJEVAC
Piše: Vladimir MILOŠEVIĆ
"12 sati", Aleksandra GOLD
Piše: Dodo NICA
"Stivova deveta inkarnacija", Diana NENEVA
Piše: Ioana BALAŠ
"M'sje Šarlatan", Angeliki SALAMALIKI
Piše: Ivan VELJKOVIĆ
"Dolki u tri sloja", Ileana SURDUKAN, Petra DOBRUŠKI
Piše: Dragan PREDIĆ
- 050 **Strip fenomeni: PERSEPOLIS**
Međa
Piše: Ivan VELJKOVIĆ
- 061 **Balkanska pravila: Valia KAPADAI**
Ghost(s) in the Shell
Razgovarao: Ivan VELJKOVIĆ
- 071 **Priče iz majstorske radionice: Ana COČEVA**
Sitnim koracima do krupnih ciljeva
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

A TO JE ONO ŠTO VODI TVOJ ŽIVOT, ZAR NE? ONO ŠTO TI TREBA?

TO VODI SVAČIJI ŽIVOT. JA SE SAMO NE BOJIM DA TO PRIZNAM.

LI PRAVU SI, TVOJ ŽIVOT, NAČIŠTO, MOJ KRALJU, ODREĐEN JE TIME ŠTO SE NE BOJIŠ.

...LI TOJ MERI DA JE TO POSTALO OBJAŠNJE-NJE I IZGOVOR ZA SVE ŠTO ODLUČIŠ DA URADIŠ, BEZ OZBIRA NA TO KOLIKO TO ODVRATNO BILO...

...REČE ČOVEK KOJI JE TOLIKO DOBRO I TOLIKO ČESTO NAHRANIO VRANE LEŠEVIMA DA SE JATE IZNAD NJEGOVOG LEŠA 20 GODINA LI NADI DA ĆE IH MOŽDA PONOVO NAHRANITI JEDNOG DANA?

ZAJEDNO SMO IH NAHRANILI, MOJ KRALJU, SA UPLITSTVIMA KOJE SI DONEO IZ PODZEMLJA... I NJIH I ONE KOJI SU TI DALI ZNANJE KOJE TE JE NAČINILO ONIM ŠTO SI DANAS... ILI SI TO VEĆ ZABORAVIO?

MOGU SEBI DA DOPUSTIM DA ZABORAVIM. TI NE MOŽEŠ, JER JE I TEBE TO NAČINILO ONIM ŠTO SI DANAS...

...LEŠOM.

ISTINA JE, NEMAM VREMENA ZA GUBLJENJE. ONO ŠTO PAK IMAM JESTE PUNO SKITSKIH STRELA... I AVERZIJU PREMA ONIMA KOJI SE HRANE LEŠEVIMA.

IMA PRAVO...

IMA ORUŽJE.

ZATO HAJDE DA PREĀEMO NA POSAO. BILI ONI ŽIVI ILI MRTVI, SVIM LJUDIMA NEŠTO TREBA. MRTVI SU U TOM POGLEDU MNOGO MANJE KOMPLIKOVANI - U TVOM SLUČAJU, SIGURAN SAM DA ŽELIŠ DA ŽIVIŠ... I ODEŠ.

I ŠTA S TIM?

VIDIŠ, ZNAM DA TE SVE OVO VREME OVDE NIJE ZADRŽALO ONO ŠTO SMO STAVILI NA TEBE...

...VEĆ ONO ŠTO SMO TI UZELI.

MOJ JODOM! DAJ MI GA!

NAMERAN SAM DA TO I URADIM... ALI NE PRE NEGO ŠTO SE SLOZIS DA OVOJ ŽENI OBEZBEDIS ISTO ŠTO SI I JEDNOM I MENI... SILAZAK MEĐU NAŠE BOGOVE.

IMAMO LI DOGOVOR?

MOJI LJUDI
IMAJU LUPUSTVA
DA OSTANU OVDE I
POBRINU SE DA TE
NE POVREDI.

TVOJI
LJUDI?

NAŠ SPO-
RAZUM JE ISPUNJEN.
VRAĆAM SE.

SAM? KROZ
STEPU?

ZAŠTO
MISLIŠ DA BI ME
OD TOGA BILO
STRAH?

AJMO
OVAKO: JE L'
ZATO NISI NI JEDNOG
TRENUTKA SJAHAO SVE
OVO VREME? ZATO
ŠTO TE NIJE
STRAH?

NADAM SE DA
TE NIKADA NEĆU
PONOVO SRESTI,
AMAZONKO.

TI SI LOŠ
NEPRIJATELJ, JER MI SE
DOPADAŠ. KAD TE SRETNEM U
BOJU, MOZDA ĆU OKLEVATI, A TO
NIJE DOBRO KAD DOPE DO
UBIJANJA.

AKO ME
SRETNES U BOJU,
KRALJU, OBEĆAVAM TI DA
NEĆES MORATI DA BRINES
O UBIJANJU... SAMO
O UMIRANJU.

HAHAHAHAHAHAHA

JESI LI SPREMNA ZA POGODBU?

KAKVU POGODBU? PA SPORAZUMEO SI SE SA KRALJEM?

DA, SPORAZUMEO SAM SE DA TE PUSTIM DA IĐEŠ MEĐU BOGOVE. NIJE NIŠTA REKAO O TOME DA TE PUSTIM DA IZAEŠ...

...A ŽELIS NAPOLJE, ZAR NE?

... ŽELIM. ŠTA TI ŽELIS?

ŽELIM ŠTA GOD IZNESES IZ PODZEMLJA.

TVOJE JE, DOK GOD LI PITANJU NIJE POJAS.

OVAKVI DOGOVORI SU NEOPHODNI... ZATO ŠTO SMO MI SKITI TEŠKI SUROVI LJUDI. ISTINA JE, MOMCI, TAKVI SMO.

IZ TOGA SLEDI DA NAŠI BOGOVI NISU MNOGO DRUGAČIJI OD NAS. ILI MI NISMO DRUGAČIJI OD NJIH? TO JE ZANIMLJIVA POMISAO...

A NI ONO ŠTO SU STVORILI NIJE DRUGAČIJE OD NJIHOVIH LJUDI. AKO ŽELIS DA POSTANJE URADI NEŠTO ZA TEBE... NEŠTO NASUPROT ONOME ŠTO SAMO ŽELI, ŠTO I INAČE RADI...

MORAS DA GA NATERAŠ.

DA POSTOJE RITUALI I NAPEVI ALI ONO ŠTO JE NAJVAŽNIJE JESTE DA MORAS IMATI ORUŽJE KOJE GA MOŽE POVREDITI.

ONDA POSTANJU MORAS POKAZATI DA S TOBOM NEMA ŠALE. MORAS MU POKAZATI DA SI SPREMAN DA LIMREŠ...

...I UBIJEŠ...

TEK ONDA ZAISTA MOŽES POVREDITI POSTANJE, TEK ONDA GA MOŽES RANITI.

KROZ NJEGOVU RANU MOŽES DA ODEŠ BILO KUDA...

UBICO!

...A TI ZELIS DA NEKLIDA ODEŠ, ZAR NE?

"SVAKO RADI ONO ŠTO MORA. SVI TVOJI PRINCIPI, SVE ONE VREDNOSTI KOJIH SE DRŽIS... AKO TI JE POSTAVLJENI CILJ DOVOLJNO VAŽAN, ONI PRESTAJU DA TO BUDU."

"TEK TAKO."

A. Lovin
XI 2017

Intervju: Jelena KEVIĆ ĐURĐEVIĆ

Svako ima svoju šansu

Jelena Kević Đurđević je ime koje je dobro poznato, kako u industriji kompjuterskih igara gde sa svojim suprugom Markom Đurđevićem vodi poznati studio „Six more vodka“, tako i čitaocima američkih izdavačkih kuća „Marvel“ i „Valiant“ za koje je uradila desetine naslovnica strip izdanja. Ipak, ovo je prvi put da o svom profesionalnom uspehu, koji bi se mirne duše mogao nazvati putem od trnja do zvezda, govori za publiku u regionu...

PRESSING: Kad smo dogovarali ovaj intervju, rekla si da sve poruke klasifikuješ kao „hitno“ ili „može da čeka“ jer ne znaš kud pre od posla i obaveza. Kako izgleda jedan tvoj prosečan radni dan?

Jelena KEVIĆ ĐURĐEVIĆ: Meni je svaki dan strukturalno vrlo sličan, ali se po konkretnim sadržajima odnosno zadacima razlikuje. Ustajem prilično rano, nešto pre sedam, vodim klinca do škole, oko osam se nađem sa par drugara napolju da treniramo ili odem do teretane, i oko deset sam u studiju. Oko pola jedanaest se ceo tim okupi i radimo takozvani „stand up“ gde razgovaramo o tome šta treba svako da uradi tog dana. Posle „stand up-a“ sednem sa svakim umetnikom i gledamo kako ilustracije napreduju, šta treba da se promeni, sa čime imaju probleme i kako oni mogu da se reše, i tako dalje. Onda na red dođu ili mailovi ili administrativni posao, i kad je sve to gotovo sednem da radim na ilustracijama. Naravno, u toku nedelje imamo par „sastanaka“ na kojima se planira, rešavaju problemi i slično. Ponedeljkom ujutru, na primer, Marko, Džerald Parel (Gerald Parel), koji je naš „lead“, i ja imamo takozvani „Monday reviews“ gde razgovaramo o svemu što je u produkciji te nedelje, šta treba da se promeni, šta je problematično na određenoj slici, i tako dalje. U suštini, pratimo ceo proces da bi svakom umetniku mogli da damo što bolji feedback. S obzirom da moram nešto ranije sa posla da bih pokupila klinca iz škole, nastavim posao uveče kad je klinac u krevetu i sve „kućne“ obaveze podmirim. Tad završavam ostatak posla ili radim nešto svoje. S obzirom da mi se tako posao protegne na veći deo dana, naučila sam da moram da prioritizujem, pa se desi da, na primer, ne odgovorim odmah na e-mail koji mi deluje da može da čeka jer

treba nešto „važnije“ u tom trenutku da uradim. Ništa lično, majke mi! (Smehi!)

PRESSING: Koliko misliš da te je Akademija pripremila za ilustratorski posao kojim se baviš?

KEVIĆ ĐURĐEVIĆ: Nije uopšte jer nisam uspela da se upišem na Akademiju. Probala sam tri puta neuspešno da upišem ilustraciju na Primenjenoj i na kraju završila na Višoj Likovnoj studirajući Grafički Dizajn (koji jako volim ali za koji baš nemam talenat). Tamo sam ipak imala par predmeta kao slikanje i crtanje gde sam dosta naučila i vežbala crtanje, slikanje, anatomiju i kompoziciju tako da mi je to svakako mnogo pomoglo. S obzirom da sam studirala Grafički dizajn, pokušavala sam da svaki zadatak, na užasavanje mojih profesora, nekako povežem sa ilustracijom što se nekad dobro završavalo, a najčešće ne - tako da sam rano shvatala da, ako hoću da se bavim ilustratorskim poslom ili koncept artom, to što dobijem na faksu moram debelo da nadogradim svojim radom, vežbom i istraživanjem... Posebno kad je koncept art u pitanju, kao i industrija video igara, koja je relativno mlada u smislu, na primer, koncept arta kao discipline). To se slabo uči na fakultetima, i nije previše ozbiljno shvaćeno, što je prilično tužno kada se uzme u obzir koliko je mladih ljudi zainteresovano i želi da se bavi ovim poslom. Vrlo često vidim ovde, ili po svetu, da ti isti mladi ljudi završavaju na užasno skupim privatnim školama gde se jako usko obučavaju za određenu disciplinu i nemaju širinu niti bazu koje klasično akademsko obrazovanje može da da. Sa druge strane, kao što pomenuh, akademije ne prate korak sa vremenom niti proširuju svoje kurikulume da prate primenjene umetnosti dvadeset

i prvog veka. Onda sve postane nešto previše polarizovano, i mora svako sam da se snađe.

PRESSING: Koliko to što si supruga i majka utiče na tvoj umetnički rad?

KEVIĆ ĐURĐEVIĆ: Ne mislim da umetnički utiče na mene. Možda godine čine svoje, i to da me sve više interesuju ozbiljnije teme i nekako svedeniji pristup, ali i dalje živi taj moj unutrašnji štreber koji me je uopšte doveo do ovog posla i koji i dalje uživa u svim tim fantastičnim svetovima... Tako da ne, ne mislim da je biti mama i supruga bilo kakav faktor. Logistički komplikuje stvari, jer bi mi kreativci stalno da radimo - posao nam je i hobi, a to ne možeš sa klincima. Promene se prioritete, tu su obaveze i jednostavno želiš da budeš tu za svoje dete na uštrb možda svog posla i karijere. Sa druge strane, sve dođe na svoje mesto. Moj klinac ove godine puni deset godina, tako da se mnogo lakše

organizujem nego na primer pre pet-šest godina.

PRESSING: *Da li ti je draža funkcija predsednika „Six More Vodka” studija ili ilustratora, i zašto?*

KEVIĆ ĐURĐEVIĆ: Ja sam u međuvremenu postala Art Direktor u studiju- nikako da apdejtujem FB profil. Obe „pozicije” imaju svoje prednosti. Ja jako volim da radim sa ljudima, volim rad u timu, i to me baš ispunjava. Ljudi sa kojima radim su neverovatno talentovani i to me svakodnevno inspiriše. Kao ilustrator/umetnik si često sam - sam radiš, sam sebe kritikuješ, i motivišeš. Ako nešto ne valja, sam si i kriv. Kada radiš sa ljudima koje vodiš kroz projekat, imaš odgovornost kako prema klijentu i krajnjem rezultatu tako i prema ljudima koji rade sa tobom -onima koji slušaju tvoj feedback, i kojima pomažeš da dođu do tog rezultata koji klijent želi. To mora da se radi na pravi, konstruktivan način i tu je jednostavno „ljudski faktor” koji pravi razliku, tako da ne znam šta mi je draže

da radim jer se često menja. Srećom se te dve „funkcije” ne isključuju, tako da uživam u poslu sve vreme.

PRESSING: *Da li je tvoj suprug uticao na tvoj rad, i ako jeste, na koji način?*

KEVIĆ ĐURĐEVIĆ: Apsolutno, više od bilo koga. Marko je (ovo će bezveze da zvuči, ali stvarno tako mislim) najtalentovaniji umetnik koga znam. Možda najtalentovaniji nije prava reč, i oduzima na neki način vrednost njegovog rada, znajući koliko je disciplinovan, predan i koliko radi na sebi. Sve to me je neverovatno inspirisalo, i mislim da je jako dugo direktno uticalo na moj rad i način na koji posmatram umetnost. Njegovo mišljenje mi je uvek bilo najvažnije zato što zaista cenim to što radi i poštujem njegov ukus. Na kraju, najviše sam od njega naučila. I dandanas mi najviše znači kada mi baš on kaže da je nešto što sam uradila super. Njegov feedback je zaista neverovatan i viđam to svakodnevno na poslu, koliko ume da prenese svoje znanje mladim umetnicima. Sad, ne bi baš odgovaralo istini reći kako je sve med i mleko kad ti muž kaže da ti ruka lika na kom radiš izgleda kao patrljak i kad pita hoćeš li stvarno tu zelenu da staviš. (Smeh!)

PRESSING: *Kako izgleda kad su oba supružnika u istom poslu - da li razgovarate o radu samo u studiju, ili se diskusija o poslu presipa i u interakciju kod kuće?*

KEVIĆ ĐURĐEVIĆ: Uh, ma da. Kod kuće isto. Mi oboje volimo to što radimo, plus radimo na istom mestu koje smo zajedno sagradili. Ako ima problema, nema šanse ostaviti to ispred vrata i ne razgovarati o tome. Posebno prvih par godina, kada osnuješ studio i sve je neizvesno, ne znaš kako će sledeći mesec da izgleda, moraš da se brineš o ljudima, to su sve stvari o kojima moraš da misliš, i to nas je definitivno držalo budnima jako puno noći. Naravno, sad je sve mnogo stabilnije tako da i naše zajedničke teme za „kod kuće” su više o tome ko kako napreduje, ko ima kakvu ideju, i tako dalje...

PRESSING: *Možeš li da nas provedeš kroz proces nastanka jedne strip naslovnice - koje su faze, koliko traju, ko o čemu odlučuje, kad je stvar završena...?*

KEVIĆ ĐURĐEVIĆ: Ja sam imala sreću što sam imala super urednike, što u „Marvelu,” što u „Valiantu,” za koji sam radila poslednjih par godina. Urednik bi me kontaktirao i poslao opis ili ideju za naslovnicu na koju bih poslala par grubljih skica od kojih bi on izabrao jednu, dao svoje predloge ili korekcije. Onda bih poslala detaljnu skicu sa promenama koje su tražene i par kolor varijanti, i ukoliko bih dobila zeleno svetlo, nastavila bih ka finalizaciji. Slika je najčešće odobrena posle te faze jer već znamo u odnosu na skicu i kolor kako treba da izgleda. Ponekad se desi da kolor ili kontrast treba da se koriguje za štampu ili deo slike koji možda nije dovoljno čitljiv, i to je to. Strip urednici, barem većina sa kojim sam ja radila, znaju vrlo često tačno šta hoće, ili umeju da čitaju skicu i da pretpostave rezultat koji će dobiti na kraju, tako da nema previše vrdanja. Oni imaju rok za štampu i ograničen budžet tako da je ceo proces jasno usmeren ka finalizaciji ilustracije.

PRESSING: *Da li se rad na izradi naslovnih strana za strip izdanja razlikuje*

od drugog ilustratorskog posla? Ako se razlikuje, kako se razlikuje?

KEVIĆ ĐURĐEVIĆ: Mislim da je rad na naslovcima na neki način svedeniji i koncentrisaniji. Format je skoro uvek isti, što ne mora da bude slučaj kad se, na primer, radi o kompjuterskim igrama. Razlika može da bude da li je u pitanju narativni ili ikonični prikaz karaktera. Takođe, da li je štampani ili digitalni medij- ponekad preterani „rendering” jednostavno ne izgleda dobro u štampi, tako da sigurno ima razlike u samom pristupu. Rok je često kraći na stripovima, mada i kad su kompjuterske igre u pitanju, često se desi da sve treba da se završi juče.

PRESSING: Popričajmo malo o položaju žena u ovoj industriji - u stvari, da li misliš da ta tema postoji, i da je „položaj žena” danas drugačiji od položaja muškaraca?

KEVIĆ ĐURĐEVIĆ: Definitvno postoji ali da li je opravdana ne znam. Ne znam kako da odgovorim na frazu „položaj žena”. Da su potlačene, nisu. Da li ih ima dovoljno, nema. Da se to sve više menja, menja se. Sve je više uspešnih žena i strip crtača, ilustratora i koncept artista. I to je super. Znam sigurno (sad, koliko sigurno je pitanje jer uvek postoje ekstremni primeri, ali bazirano na mom iskustvu i ljudima koje poznajem u ovoj industriji), da je ono što se računa kompetentnost i talenat, a ne pol. I da je izuzetno kompetentne ljude jako teško naći. Situacija je trenutno takva da statistički ima više muškaraca nego žena, samim tim statistički je verovatnije da muškarci dobiju određeni posao ili ih ima više na „višim” pozicijama. Kvote tu jednostavno ne pomažu nego čine situaciju gorom. Takođe, ono o čemu je jako nepopularno razgovarati ovih dana jeste muško i žensko interesovanje. U najvećem broju slučajeva ja mogu da ocenim da li je određeni portfolio žena radila ili ne. Možda po temama koje se provlače kroz slike, možda po načinu kako su slike urađene, ne znam - i ovde uopšte ne pričam o kvalitetu. Sad, mogu da dam i primere koji su suprotni ovome što sam trenutno opisala, ali oni su zaista u manjini. Ono što trenutno diktira tržište ove industrije su većinom muškarci koji igraju igre i čitaju stripove ali i to se polako menja. I ono što je super, što se možda izraženije vidi u strip svetu, jeste da je sve više žena koje pišu i crtaju stripove koje se ne oslanjaju ni na kakve „polne” stereotipe i imaju publiku koja raste. To me dovodi do zaključka da će se, uko-

liko žene „proširuju” obe industrije sadržajima koji ih interesuju umesto da guraju ženske sadržaje u postojeće okvire i govore muškarcima šta treba da čitaju i igraju, mnogo više mladih žena zainteresovati i uključiti u formiranje tog tržišta -Što pasivno (što kao publika/kupci), što aktivno (kao umetnici ili pisci).

PRESSING: Dovoljno dugo živiš u Nemačkoj da možeš da doneseš sud o sledećem pitanju: Da li su razlike u mentalitetu između Srba i Nemaca tolike koliko nama odavde izgleda, i ako jesu, zašto misliš da se toliko razlikujemo?

KEVIĆ ĐURĐEVIĆ: Najveća razlika je u 20 centi. To je ono kada piješ kafu sa Nemcem i svako plati svoj deo ali si ti kratak za 20 centi koje sledeći put treba da mu vratiš. To je nama potpuno strano i suludo, i to je iskreno nešto na šta se nisam navikla ni posle više od decenije života ovde. Ali to je otprilike to, stvarno. Možda zbog toga što sam u Berlinu, i broja stranaca koja živi ovde, taj tipičan nemački mentalitet baš nije dominantan, niti sam ga ja nešto previše upoznala. Tako da ovde imam neki super spoj nemačkog rada i discipline te funkcionisanja države sa mešavinom ljudi iz raznih kultura. I Berlinci su slični nama Beograđanima, imaju neki nardrdan stav al’ su generalno topli. Sve je nekako individualno. Naš tim u studiju čine ljudi iz raznih zemalja - Poljske, Francuske, Hong Konga, Italije, SAD-a i što duže radim u takvom šarenom okruženju, shvatam da smo u korenu mnogo sličniji nego što mislimo. Više su nam periferne stvari i navike čudne al’ su one retko te koje prave razliku da li je neko dobar čovek ili ne.

PRESSING: Kad bi te neko ko danas ulazi u posao ilustratora i koncept artista pitao za neki savet, neku smernicu, šta bi ga sa mesta gde si danas posavetovala?

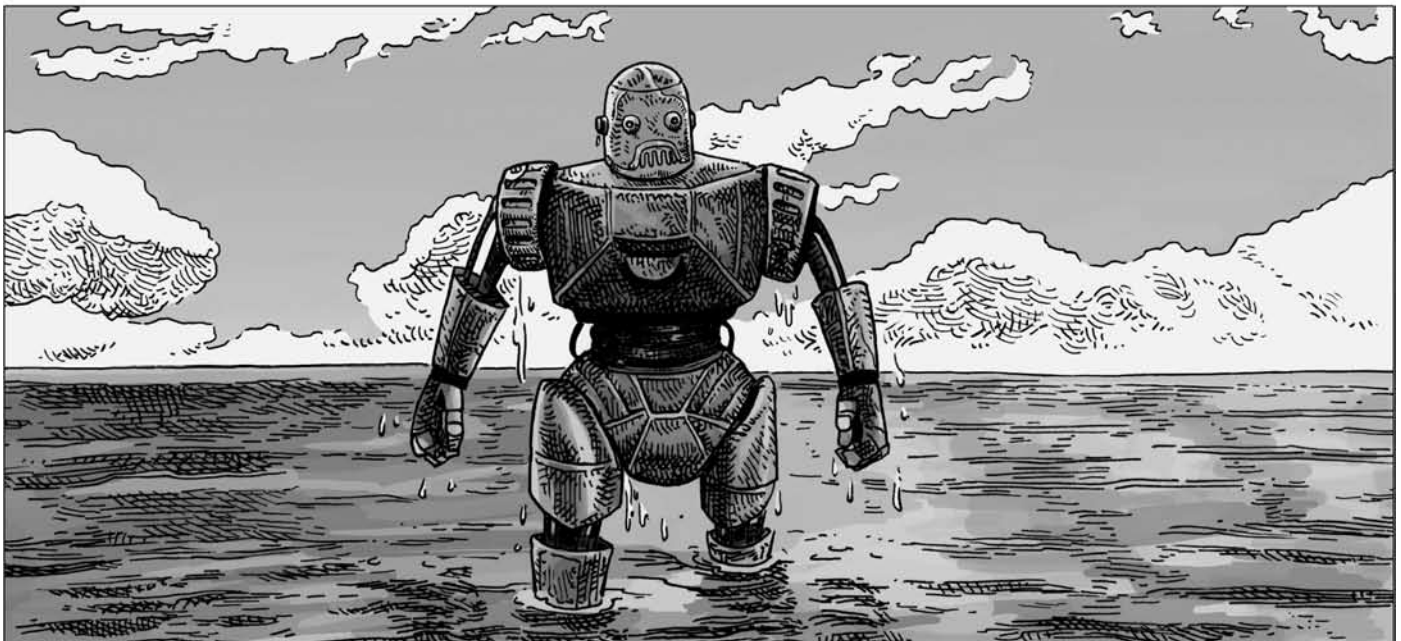
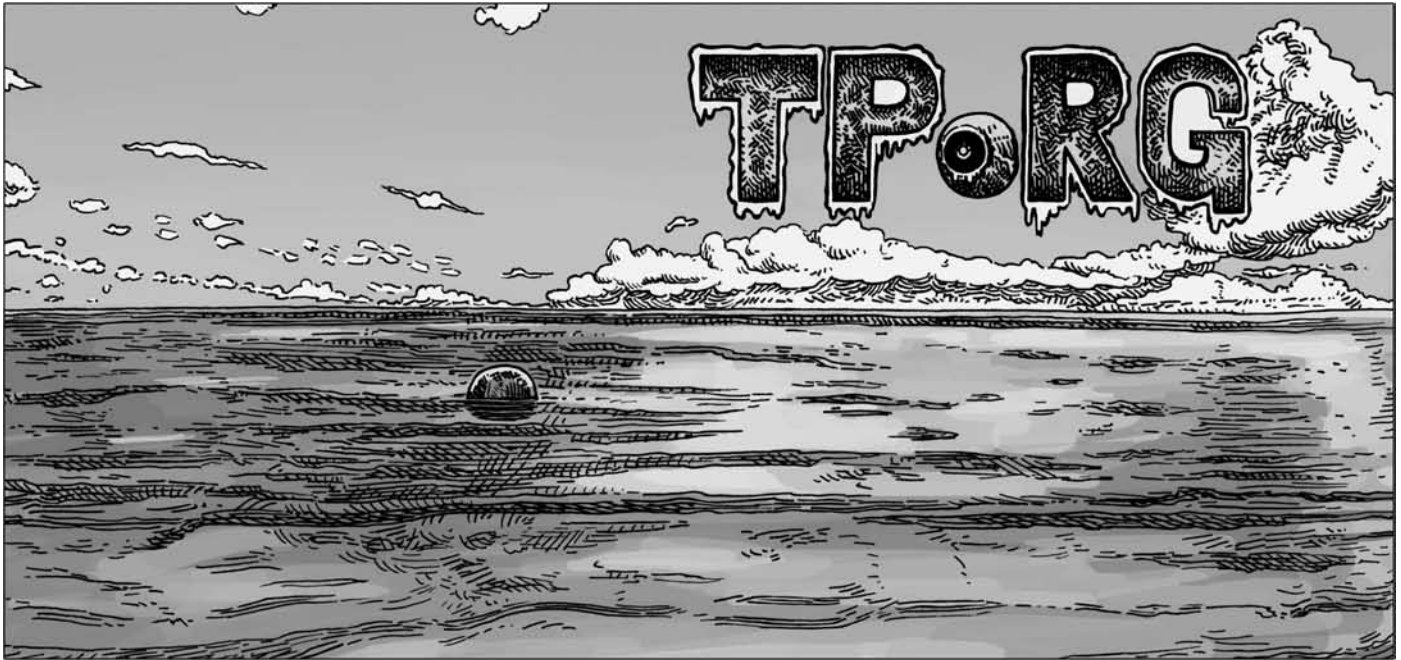
KEVIĆ ĐURĐEVIĆ: Mislim da je najbitnije za mlade ljude da otkriju šta tačno žele da rade a ne gde i za koga žele da rade. Da razvijaju svoje veštine u tom pravcu, da budu odgovorni i poštuju rokove - da budu jednostavno OK za saradnju. Nema tu neke preterane mudrosti - za najbolje ljude uvek ima posla. Jednostavno, rad i disciplina su ono na šta se računa... Posebno jer je trenutno sve globalizovano, i svako ima šansu. Ah da, i da su dobri ljudi. Niko neće da radi sa kretenicima. ■

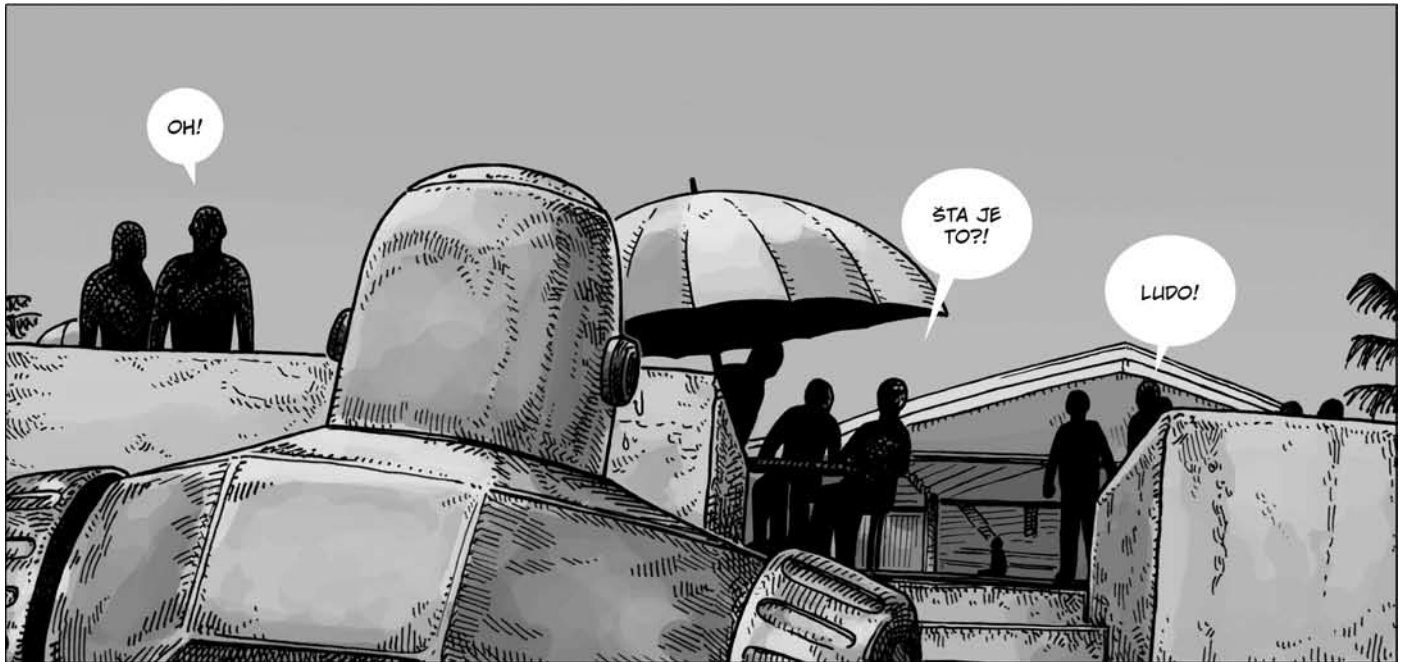
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

Andrijana CVETKOVIĆ

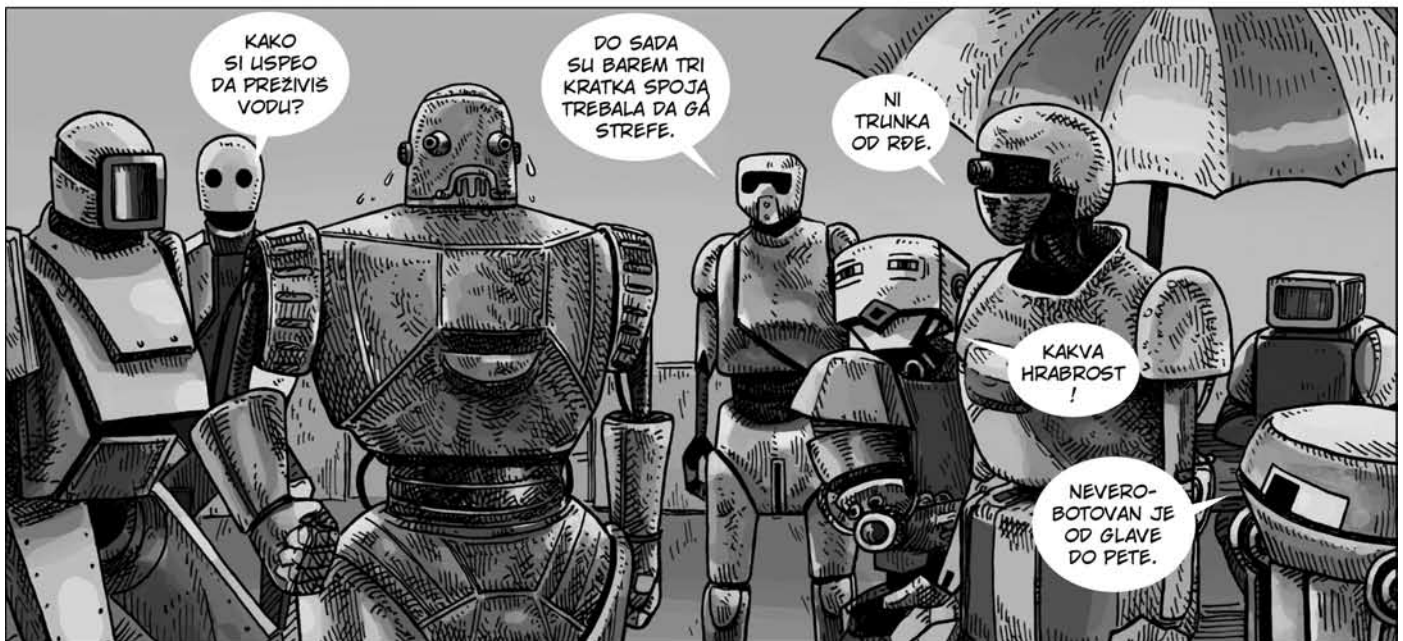

OH!

ŠTA JE TO?!

LUDO!

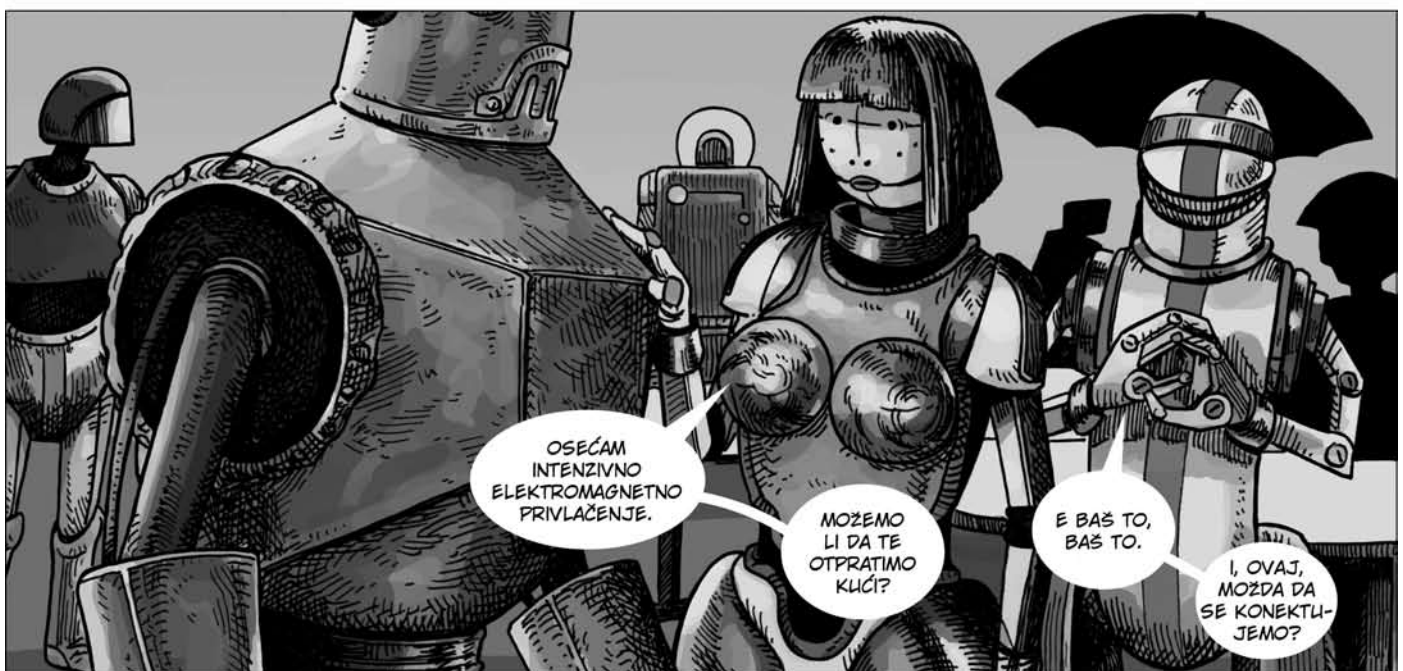
KAKO SI USPEO DA PREŽIVIS VODU?

DO SADA SU BAREM TRI KRATKA SPOJA TREBALA DA GA STREFE.

NI TRUNKA OD RDE.

KAKVA HRABROST!

NEVEROBOTOVAN JE OD GLAVE DO PETE.

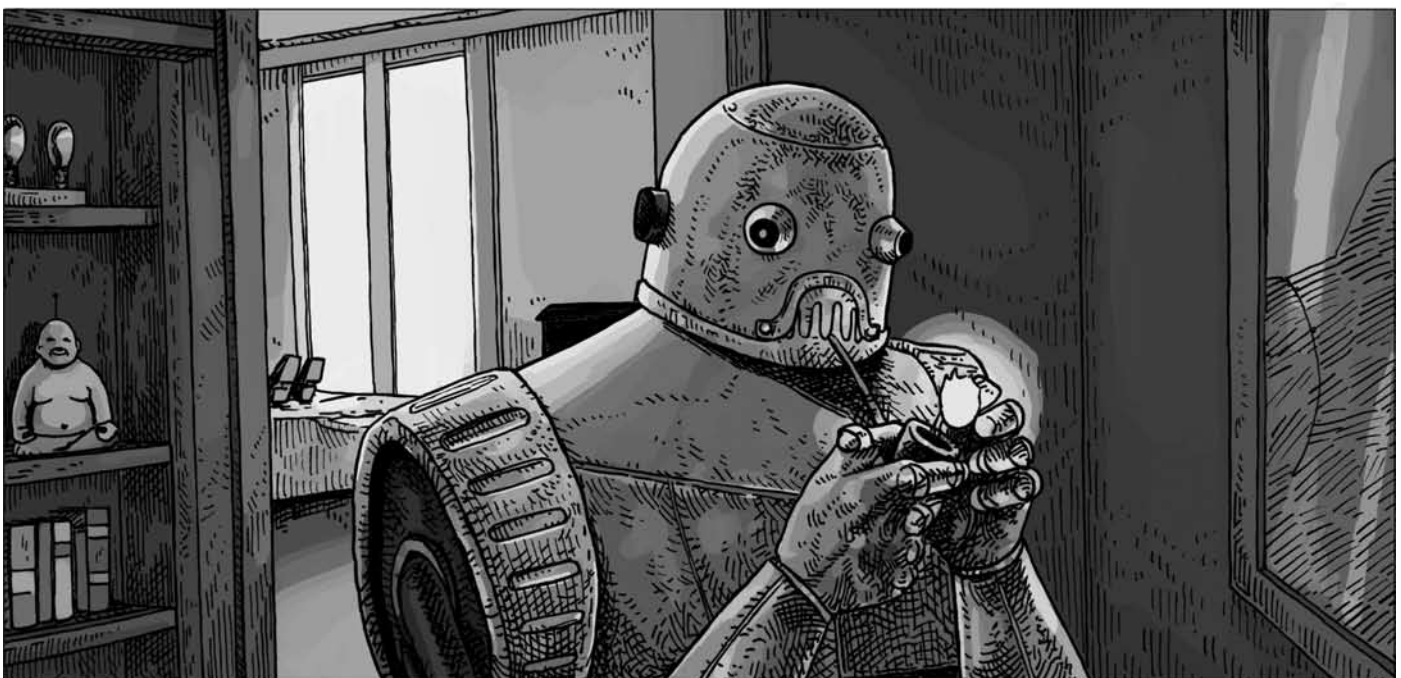
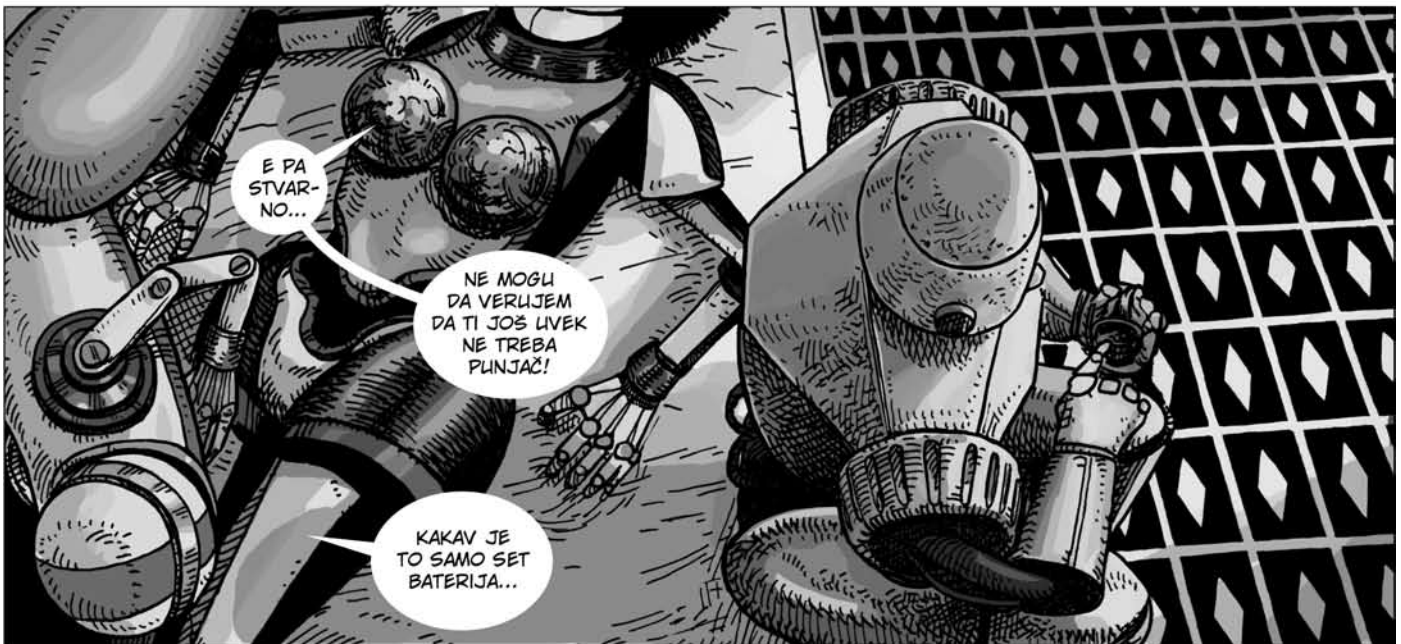

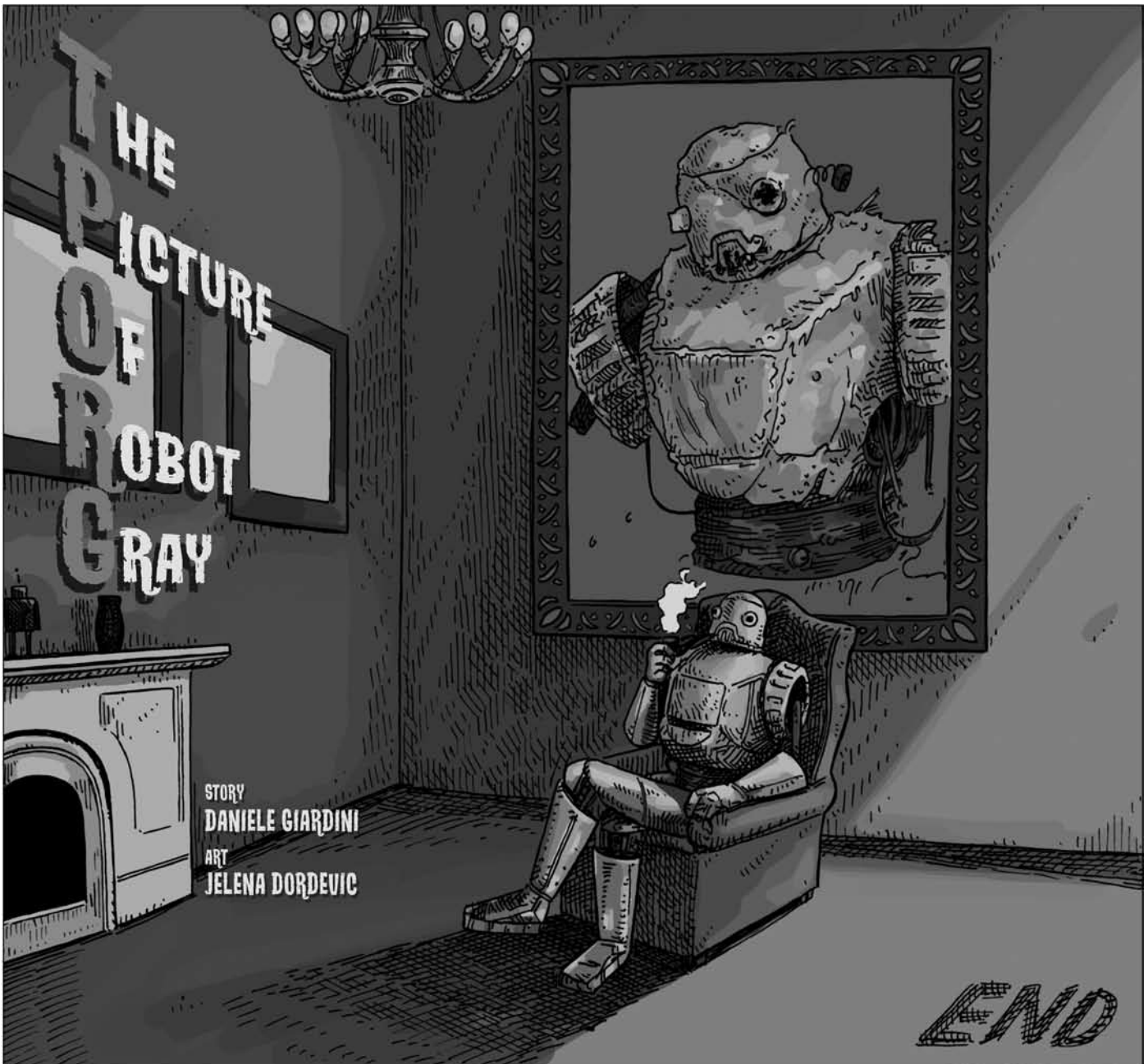
OSEĆAM INTENZIVNO ELEKTROMAGNETNO PRIVLAČENJE.

MOŽEMO LI DA TE OTPRATIMO KUĆI?

E BAŠ TO, BAŠ TO.

I, OVAJ, MOŽDA DA SE KONEKTUJEMO?

KROZ GRADSKU GUŽVU

LAGANO I ZANEŠENO

LETIO JE JEDAN GOLUB.

ALO.

JA SAM ZEC.

ZEC. OPROSTITIJE.

I, OVAJ...

BILO MU JE SASVIM OK.

Strip klasici: Mumin (Moomin)
Piše: Zoran PENEVSKI

Muminova dolina: Avantura nevinosti

Kada bismo pokušali da odredimo mesto i domen književnosti za decu u okviru prostranstva literature i njene najšire percepcije, zahvalno bi bilo reći da književnost za decu treba opisivati kao *književnost i za decu*. S obzirom na njeno društveno vrednovanje da predstavlja nižu vrstu pisane reči, zbog svoje naizgled jednostavnosti i edukativnosti, ali i s obzirom na njenu suštinu kao literature najviše vrednosti, prethodna sintagma upućuje zapravo samo na to da pisanje za mlađe čitaocce spada u privilegiju pisca da stvara vrhunska dela u kojima mogu da uživaju i oni sa manje čitalačkog i životnog iskustva. Jedan od takvih primera jeste krug radova (devet knjiga, pet slikovnica i nekoliko strip-albuma) u čijem je središtu porodica trolova po imenu Mumin finske autorke Tuve Janson.

Tuve Janson (1914–2001) rođena je u glavnom gradu Finske, ali su njeni roditelji poreklom bili Švedani. Njen otac bio je vajar, a majka ilustrator i grafički dizajner (poznata je po dizajnu za finske novčanice i poštanske marke). Mnoga leta provela je sa svojom porodicom na ostrvima u zalivima oko Finske i Švedske, što će ostaviti značajan trag na svet Mumina, njihovu srdačnost i gostoljubivost. Studirala je na likovnim školama i akademijama u Stokholmu, Helsinkiju i Parizu, a prvu samostalnu izložbu imala je 1943. godine. Tokom 30-tih godina XX veka putovala je po Evropi i ilustrovala priče za brojne magazine. Veći deo života provela je sa svojom partnerkom Tuliki Pietilom, profesorkom i slikarkom. Tuve je dobila Andersenu nagradu 1966. godine.

Ali ono najvažnije, kao i kod svakog velikog umetnika, nisu samo analiza biografskih činjenica i tumačenje dela iz određenog teorijskog ugla, već nalaženja tačaka u kojima se život i delo ukrštaju u obliku jedinstvene poetike konkretnog autora.

Muminova dolina

Janson je govorila da je prvog Mumina nacrtala na zidu toaleta porodičnog letnjikovca kada se posvađala sa bratom oko Imanuela Kanta. Po njenim rečima, nacrtala je „najružnije biće koje je moglo da se zamisli“ i napisala ispod njega „Kant“. On je otprilike izgledao kao prvi odštampani Mumin u satiričnom, antihitlerovskom finskom magazinu „Garm“ 1938. godine. To stvorenje zvalo se Niisku i bilo je mršavo, ružno, sa izduženim nosom i đavolskim repom.

Za termin „Mumin“ zaslužan je ujak Ejnar, koji je živio kod Jansonovih dok je studirao u Stokholmu. Pošto je primetio da mala Tuve krišom uzima hranu, upozorio ju je da u špajzu živi trol mumin koji dahće ljudima za vrat, a njegov je dah leden.

Prvi Mumini pojavljuju se u knjizi „Mumini i velika poplava“, nastaloj 1945. godine za vreme Drugog svetskog rata. Po sopstvenom priznanju, Tuve je bila depresivna zbog rata i htela je da stvori nešto naivno i nevino. Otuda sve postaje jasnije: Mumin je pitomo, dobroćudno i radozno stvorenje. Za njega je svet neistraženi prostor u kojem čekaju mnogobrojne tajne i vesele avanture. Voli druženje i misli da je njegova dolina najzabavnije mesto na svetu; zato se jedino plaši samoće. Mumin je privržen porodici i večito je dete; ima ogromno telo, velike oči i male uši.

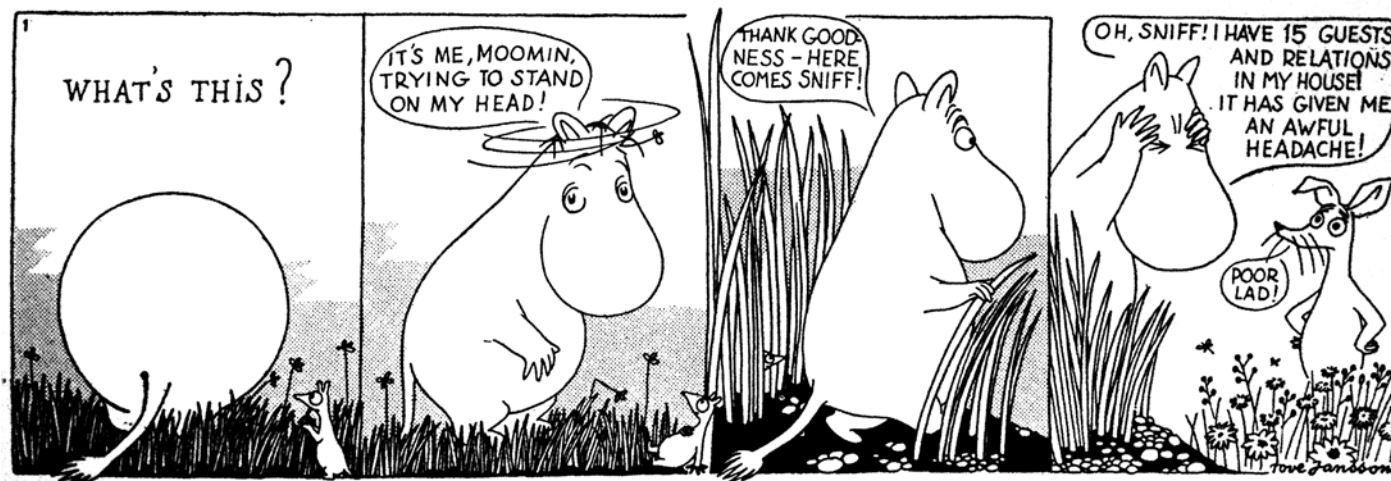
Muminova dolina je idilično mesto u kojem Mumini žive harmonično sa prirodom. Mumini žive u kući u koju često navraćaju razni stanovnici doline. U blizini je obala mora i na toj obali Mumin često boravi. Mumini spavaju preko zime jer je čitava dolina tada prekrivena snegom.

Tuve stvara svoj svet pomalo eskapistički, pomalo kao igru mašte, uvek kao spoj jednostavne priče i dopadljivih ilustracija. Međutim, u svakom trenutku, nespustani narativi Tuve Janson laviraju na granici nečeg nepoznatog, grotesknog, dakle na ivici uzbudljivog i zabavnog ali i strašnog. „Svaka knjiga za decu treba da ima put na kojem će pisac zastati, a dete produžiti njime. Opasnost ili radost koju ne treba objašnjavati. Lice koje ne treba otkriti u potpunosti“, govorila je Tuve. Muminova dolina naseljena je brojnim likovima i mnogobrojnim nepoznanicama i u njoj nema mnogo objašnjavanja. Svemir je tajnovit poput čarobnjakovog šesira iz kojeg ne znate šta možete da izvučete. Mnogi kritičari govorili su da je njen moto – *nadaj se najboljem i spremi se na najgore* – više dionizijski nego apolonski i da je otelotvoren u Muminovom svetu. „Nezreli čitalac često je opčinjen onim nedorečenim i zamaskiranim. Taj rizičan ali smislen nevidljivi tok nije nekompatibilan dečjem nesvesnom osećaju za tajnovitost, nežnost i grubost. I strah“, napisala je Tuve. Ali tu se krije jedna od lepota Muminovog sveta: kad zakoračimo u Muminovu dolinu, mi se ne osećamo kao stranci u tuđem svetu, već postajemo svesni jednog neobičnog kosmosa koji smo nosili u sebi. Mumin nije priča nečije mašte koju upoznajemo kao nešto nestvarno, već je otključavanje jednog podsvesnog sloja koji govori arhetipskim jezikom reči i slika.

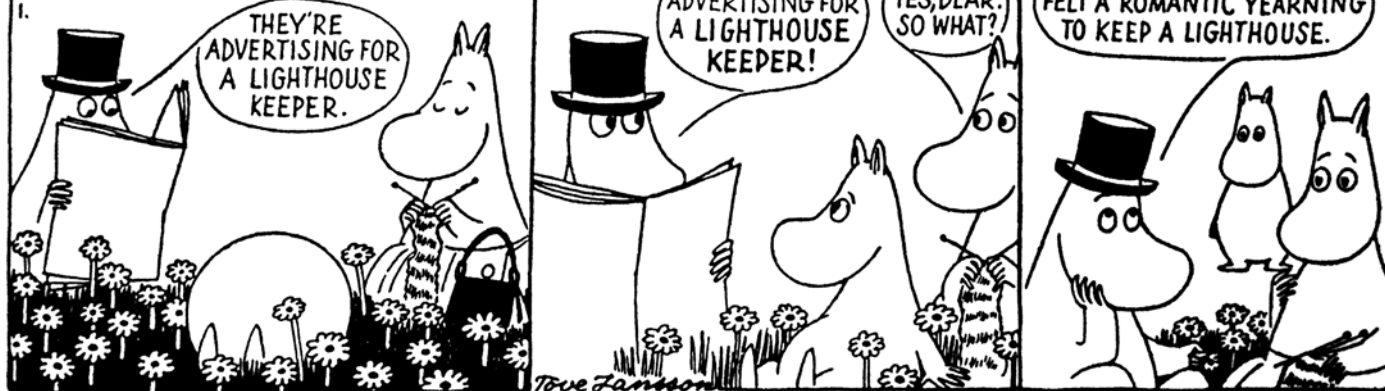
Avantura nevinosti

U ispisivanju Muminovog sveta Tuve koristi širok spektar umetničkih sredstava, ne samo spoj reči i slike. U književnom delu ona upotrebljava iskustva bajki – moguće i nemoguće spajaju se s neočekivanom lakoćom, iskustva humorističkog i avanturističkog romana, upotrebljava formu dnevnika i memoara koji su na granici parodije, pozorišne oblike (kada Mumini izvode očevu melodramu napisanu u heksametrima, na primer), psihološke probleme i transformacije likova, pa i mnoge odrednice žanrovske literature poput fantastike i horora (često postojanje duhova, čak i čitave vrste kao što su Hafihnatovi), kao i melodiju reči (mnogi junaci imaju zvučna, zabavna i zanosna imena na svim jezicima – na srpskom neka od njih u prevodu Slavice Agatonović jesu Mumin, Hemul, griziklonja, Filifjonka, Hafihnatovi).

Ako posmatramo Muminov svet kao kopiju onoga što se dešavalo autorki ili kao delo u kojem treba naći paralele između likova i ljudi koji su imali veliku ulogu u njenom životu, to neće biti ni lako ni ti jednoznačno. Mnogi poznavaoци Muminovog sveta smatraju da je lik

moomin and the sea

Male Mi zapravo autoportret Tuve Janson (ali i lik Tofta i pojedine osobine nekih drugih likova). Mala Mi živi sa Muminima u njihovoj kući, iako nije ni u kakvom srodstvu s njima. Hrabra je i često učestvuje u Muminovim avanturama, ali njeno namršteno lice kao da pomalo krije i cinizam pa ne čudi što ponekad učini nešto bezrazložno i pomalo zlobno, kao što je bacanje kamena na raka koji šeta dnom isušenog mora. Ona je mešavina nevoljene devojčice i simpatičnog spadala, spoj melanholičnog sarkazma i znatiželjne ali trezvene osobe. Ona je sitna ali samostalna, divlja ali pouzdana i uvek spremna na sve. Zbog toga nije čudno što se ove rečenice mogu odnositi i na stil pisanja i crtanja same Tuve Janson.

Dobro znamo da je umetničko delo amalgam umetnikove samospoznaje i uticaja spoljašnjeg sveta, unutarnji uragan koji u svom središtu stvara stabilnu strukturu. Svi likovi i događaji samo su sklopovi i odsjaji realnosti, prekombinovani komadići ogledala. Da bismo bolje razumeli poetiku Tuve Janson iskoristimo iskustvo analize pomoću metaforsko-metonimijskog pola. S jedne strane, posmatrajmo metaforu (koja pripada odabirnoj osi jezika, povezivanju na osnovu sličnosti, prenošenju značenja na druge predmete, poremećaju susednosti, koja pripada paradigmi, manjkavosti konteksta) i metonimiju (koja se prepoznaje na kombinacionoj osi jezika, u povezivanju na osnovu susednosti, u brisanju član(ov)a linearnog niza, u poremećaju sličnosti, u sintagmi, u zgusnuću konteksta), a onda pogledajmo kako ih možemo prepoznati u Muminovim pričama. U tom slučaju osnovna karakteristika stila Tuve Janson jeste da ona najpre stvara metaforu: lik koji ima svoj jasan vizuelni izgled i preciznu karakternu ili opisnu osobinu. Takve metafore potom se puštaju svet, u metonimijsku liniju jedne narativne celine, najčešće okvirne pripovesti. Priča je za Tuve niz metaforskih likova koje povezuje jedna metonimijska nit. Prepoznati ovu igru sa događajima iz njenog stvarnog života ne bi trebalo da bude težak zadatak. Likovi majke, oca i ljubavnika, te ljubavnice inkorporirani su u sve segmente muminovske epopeje.

Ono što je takođe bitno jeste da se ova epopeja može podeliti na još nekoliko delova. Najpre, treba uvideti da postoje tri glavne struje u opusu o Muminima. Jedan predstavlja čistota postojanja Muminove doline, mesta koje je bezbedno, ušuškano, veselo i puno dobrote. Mumini su srećni i domaćinski raspoloženi prema svima. Takvom mestu jedino pretpisnost spolja i to u vidu elementarne nepogode ili prirodne katastrofe

(kometa, poplava, ogroman sneg). Taj deo uvek korespondira sa periodima života kada je Tuve bila sigurna, a to je, pre svega, prvi period kada je tek bio završen Drugi svetski rat („Kometa dolazi”) i kad je Tuve tražila mir u sopstvenoj mašti: kuća, ostrvo, prijatelji, život sa prirodom, avanture sa srećnim krajem. Svet nevinosti.

Drugi tok (romani „Muminovo letnje ludilo”, „Zaćarana zima” i neke priče) čine trenuci u kojima porodica napušta svoje stanište i kada se iz korena menja njen uobičajeni način života. To su momenti u kojima je Tuve napuštala svoju porodicu i kretala u neizvesnost, delom i zbog nesuglasica s ocem koji je prigrlio nacionalizam, koji je Tuve mrzela. Svet gubitka nevinosti.

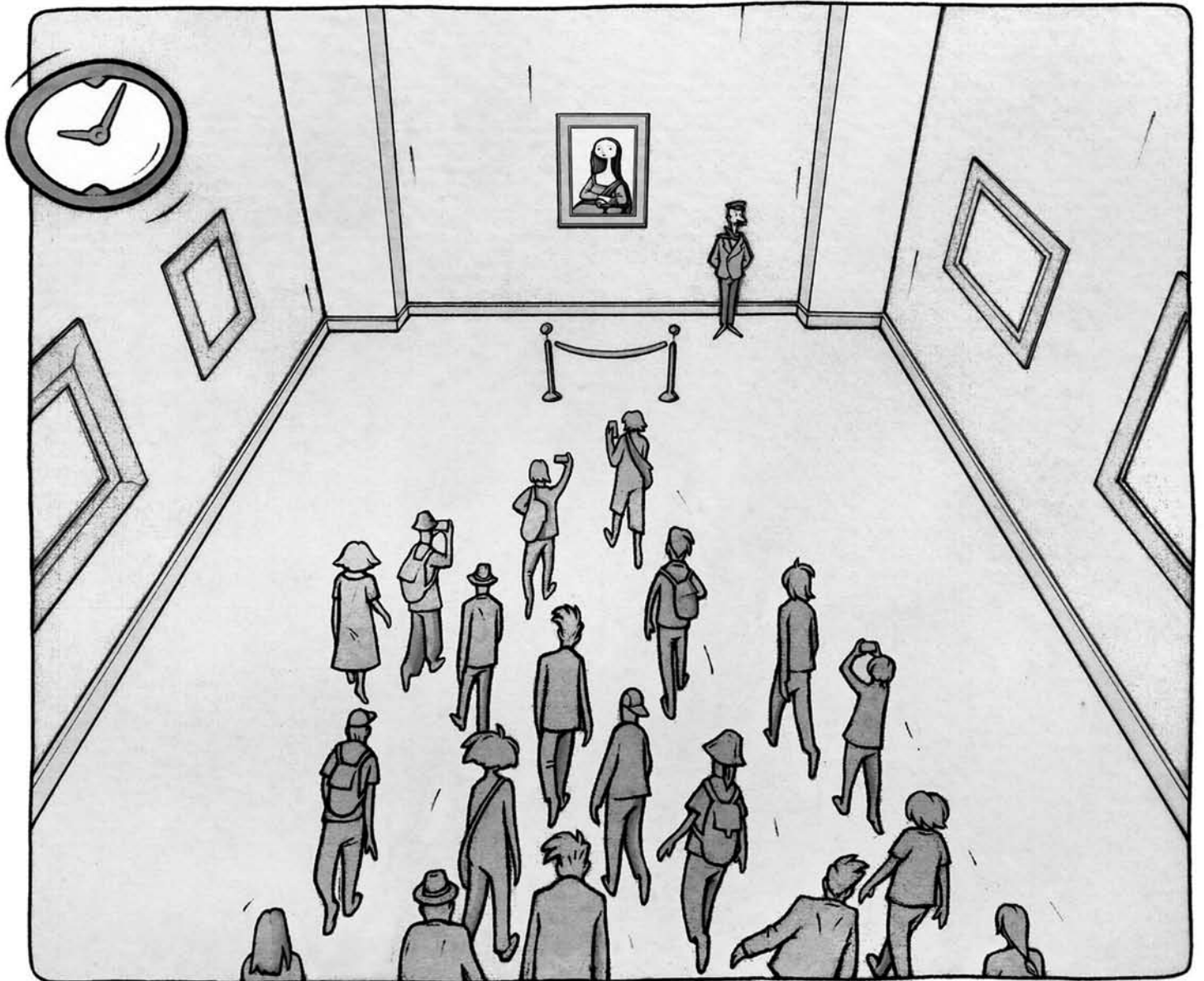
Treći tok vidljiv je u poslednje dve knjige („Tata Mumin i more” i „Muminova dolina pred kraj novembra”). Porodica se fragmentizuje, otac odvodi porodicu da počnu život u napuštenom svetioniku, a u novembar-skoj priči drugi junaci naseljavaju praznu kuću Muminovih. Očigledno je da je za Tuve termin „porodica” doslovce – ispražnjen. Svet kraja nevinosti. I kraja storijske o Muminima.

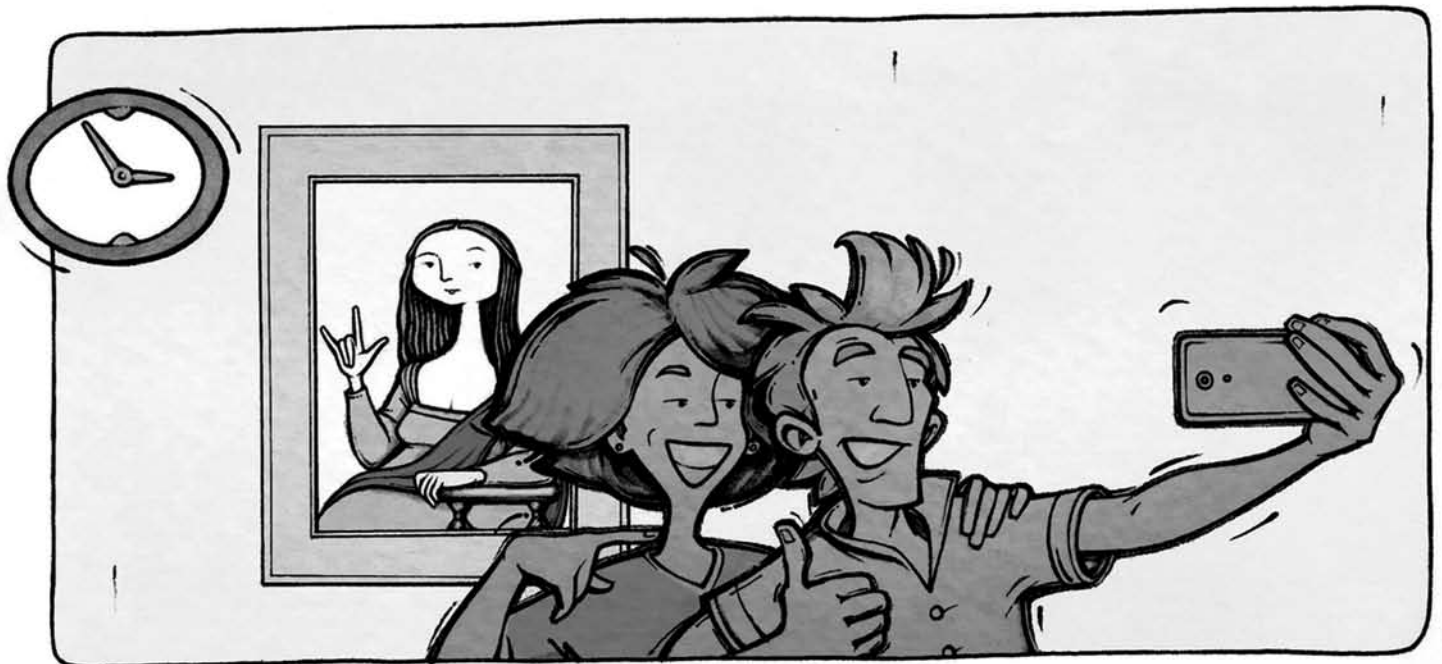
Iako ima mnogo trenutaka koje možemo uveličati i pogledati izbliza, zadržimo se na kraju na jednom od njih. U priči o odlasku na svetionik (roman „Tata Mumin i more” iz 1965. godine) leži i možda najvažnija metaforska scena. Naime, po želji nemirnog oca, porodica dolazi na pustoostrvo sa napuštenim svetionikom brodićem pod imenom „Avantura”. Mama Mumin s vremenom shvata da joj nedostaje sve ono što je imala i volela u svojoj kući. Melanholiju počinju da leči slikanjem murala svoje bašte u jednoj od prostorija svetionika. Otkrivši svoj talenat, mama crta sve više, unoseći mnoštvo detalja dok i ostali ne primete kako je slika živopisna. Toliko da deluje kao živa. U jednom trenutku mama Mumin će zaista ući u svoju sliku i boraviti načas u njoj. U izgubljenom raju svog doma. Taj detalj nam ne govori samo o tome da je za Tuve njena majka bila najpre likovni umetnik u traganju za mirom, već i potreba same Tuve da u stvaranju iluzija pronađe sopstveni život (bežeći od oca ka feminizmu). Tako se majka-metafora u metonimijskoj priči avanturističkog odlaska na ostrvo putem likovnog dela vratila kao metafora same autorkice. I to će biti karakteristika čitave sage o Muminima, kako sada tako i ubuduće: bezbedno i mirno mesto iz mašte, oivičeno polupropusnom opnom imaginacije, nastaviće da lebdi na granici između podsvesti i sveta u kojem se realizuje naša nepresušna želja za dogodovštinama. ■

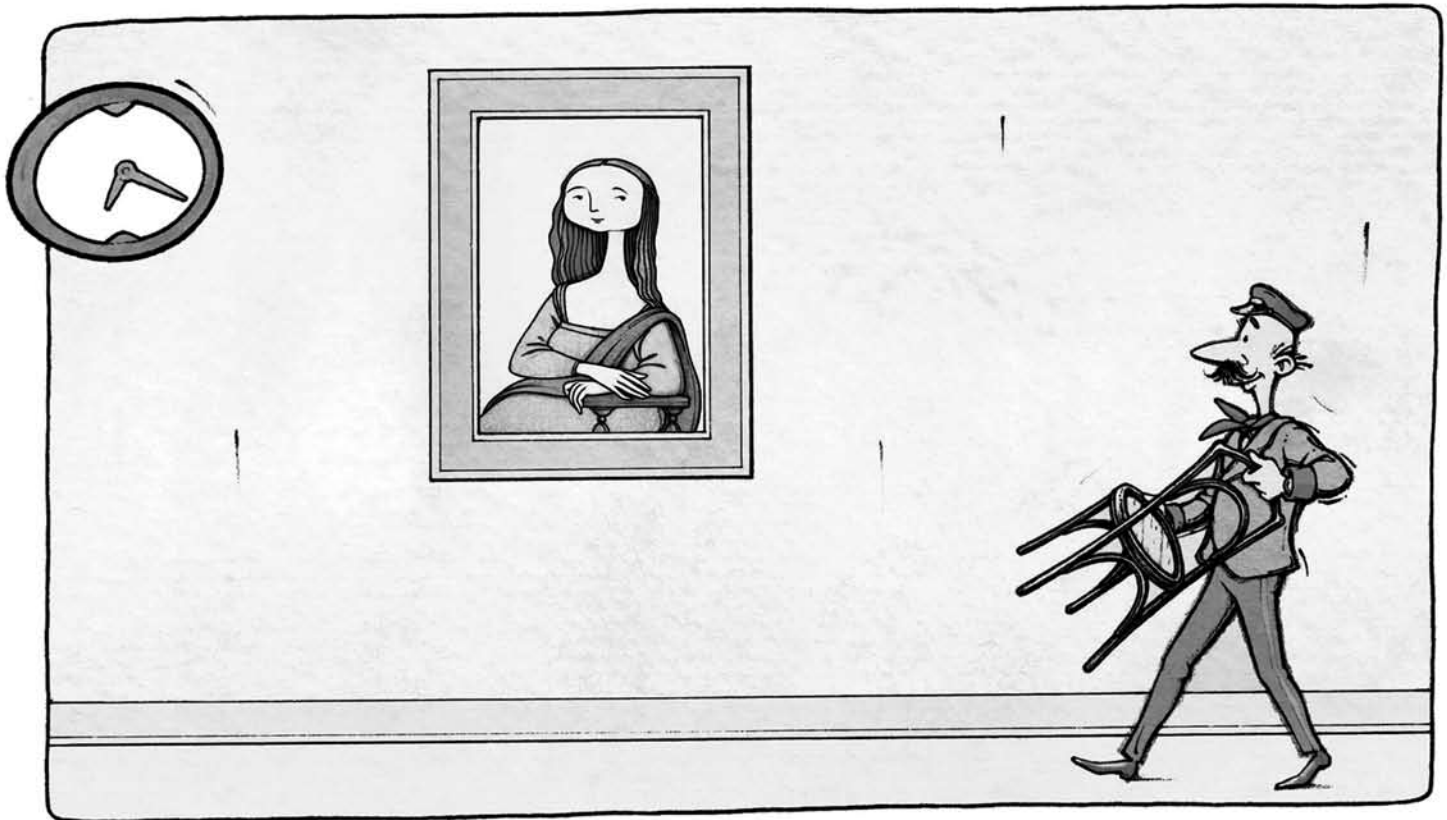
A day in the, Life of a, masterpiece,

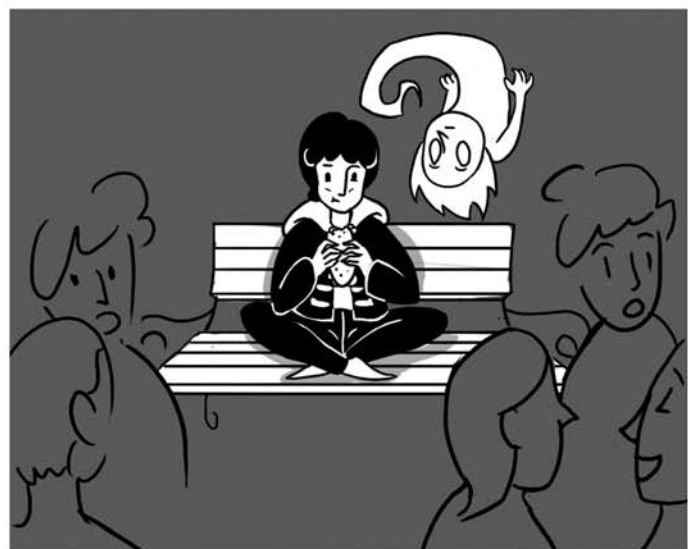

INVISIBLE
MINA DAVIĆ

Katarina **HADŽI JOVANČIĆ**

Strip je san

Za Francusko-belgijske autore verovatno najrelevantnija baza podataka, sajt Bedetek (Bedetheque) za Anabel Bluso kaže sledeće: Rođena je u Ruenu 1975. godine. Stripom je počela da se bavi 2005 godine, kada izdavač „Kler d Lun” („Claire de Lune”) izdaje njen album „Vilou Plas” („Willow Place”). Od tada saraduje sa „Glenom” („Glenat-om”), za koji je do sada radila na četiri serijala: „Magus” („Magus”), „La žavanis” („La javanaise”), „Roma” („Roma”) i „Herakle” („Héraclès”). Pre stripa se bavila marketingom i drugim poslovima nezanim za crtanje. Živi i radi u Bordou.

PRESSING: Koja su ti prva sećanja vezana za strip? Da li se sećaš koji je prvi strip koji si ikad pročitala?

Anabel BLUSO: Pa, teško je dati precizan odgovor, čitala sam zaista mnogo stripova (Smeh)! Sigurno je to neki broj iz kolekcije „Spirou” časopisa mog oca i strica, koji mi je deda nabavio, tokom letnjih praznika kada sam imala šest ili sedam godina. U tom časopisu je bilo dosta serijala koje sam čitala i probala sama da crtam – „Joko Cuno” (Rožer Lelup), „Gaša” (Franken), „Štrumpfovi” (Pejo), „Nataša” (Valteri)...

PRESSING: Čitaš li i dalje dosta stripova? Da li možeš da ih čitaš kao ranije, očima „običnog” čitaoca, čisto zabave radi, ili ih čitaš kao profesionalac, gde analiziraš sve što vidiš?

BLUSO: Da, tačno je da ne čitam više stripove kao onda, pre nego što sam postala crtač, to stoji... Pogotovo kada čitam priče crtane sličnim stilom koji upotrebljavam! Ali je zadovoljstvo čitanja i dalje isto. Cenim da je isto i za svakog crtača ili scenaristu.

PRESSING: Da li te je čitanje stripova navelo da želiš da ih crtaš?

BLUSO: Naravno, bez toga ništa (Smeh). Često sam pokušavala da crtam Joko, Gašu, kapetana Hadoka (lakši je za crtanje od Tintina)!

PRESSING: Danas smo svedoci toga da se serijali „Korto Malteze” i „Poručnik Bluberi” nastavljaju iako su njihovi autori odavno preminuli. Da li odobravaš ovu praksu? Možeš li da zamisliš da neko drugi radi „Gašu” ili „Tintina” a da to nisu Franken ili Erže? Da li bi i sama crtala neki novi strip ako bi te pozvali?

BLUSO: Da, primetila sam to sve, i teško je imati čvrst stav o ovome! Po meni, ti likovi žive u sopstvenom vremenu, a pisanje i čitanje njihovih novih avantura, koje se dešavaju u sadašnjosti, jeste jako teško! (Dobro, za Bluberija to nije problem). Smatram da likovi nisu tek imovina autora, ali je činjenica da čitanjem novih albuma, izgledaju i zvuče znatno manje magično, i često gube izvorni duh i snagu... Samim tim, možda nije dobro da se nastavljaju... A ni ja nisam sposobna da učestvujem u avanturi tog tipa!

PRESSING: Kada i kako si saznala da možeš da živiš od crtanja stripova?

BLUSO: Uvek sam sanjala o ovom poslu, ali je to bio moj tajni san, ne baš

„realističan“. Zato sam provodila puno vremena radeći druge poslove pre nego što sam se usudila da preuzmem rizik s crtanjem stripova. Jedno vreme sam radila kao ilustrator za marketinšku agenciju, i moj tadašnji šef me je zamolio da uradim pravi strip, za jednu farmaceutsku firmu... I jesam, 46 tabli, isti broj strana kao tradicionalni albumi! Nakon toga sam rešila da ostvarim svoj prvobitni san da se bavim stripom!

PRESSING: Dakle, gde si počela sa radom na stripu, da li je posao bio onakav kakvim si ga zamišljala? Šta se razlikovalo?

BLUSO: Sećam se svog prvog albuma sa pravim ugovorom („Magus“, prva knjiga). Za mene je to bio specijalan, magičan period. Nisam se premišljala kao što činim sada, samo sam ostvarivala san, potpuno slobodna. Nisam imala pritiska, moji scenaristi i crtački urednici su bili sjajni i jako fini prema meni. Tek kasnije sam shvatila šta sve posao podrazumeva. Jedno je kada dobiješ prvi ugovor, sjajna stvar, ali je teško, puno godina potom, iznova i iznova ponovo dobijati ugovore!

PRESSING: Jesi li ikada došla u situaciju da ti i tvoj kreativni tim imate sukob mišljenja sa urednikom? Ako jesi, šta se desilo?

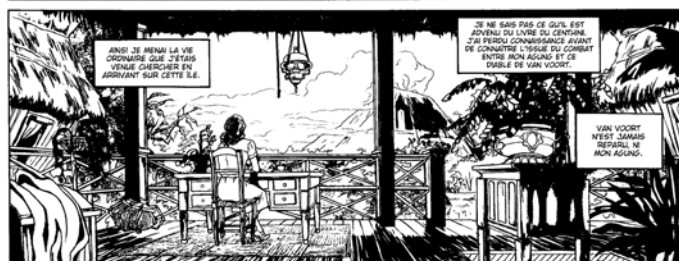
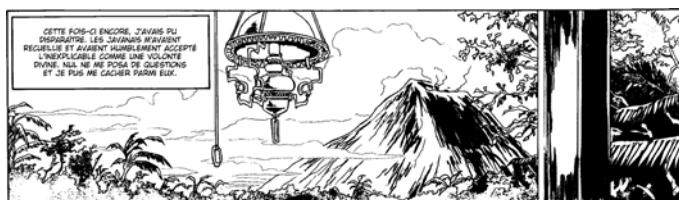
BLUSO: Da, naravno, nekada se to dešava, ali kao što rekoh, to se rešava na demokratski način (Smeh). Mahom je to izbor većine, jer smatramo da je većina uglavnom u pravu...Uglavnom (Smeh)! Sem toga, ja nemam veliki ego niti imam mnogo samopouzdanja. Bez obzira što radim već dugi niz godina, uvek sumnjam u svoj rad, i verujem svojoj ekipi znatno više nego sebi.

PRESSING: Imaš li formalno umetničko obrazovanje?

BLUSO: Nimalo... Ja sam pripadnik prastare generacije, „autodidakt“, učila sam sve sama (zato i smatram da imam još mnogo toga da naučim). Smatram da je jako bitno da se nauče osnove, esencijalne i elementarne: perspektiva i anatomija. Naracija je drugo, nešto što nekada ne mora da se uči, što je instinktivno. No učenje osnovnih tehnika je dobra stvar, a ako posle toga uspeš da nađeš svoj način pripovedanja, e, to je nadgradnja.

PRESSING: Tvrdiš da imaš još puno toga da naučiš. Kao šta, na primer?

BLUSO: Mnogo toga. Prvo što mi pada napamet je da budem još bolja u svim aspektima. Odličan primer – konji! Neopisivo su mi teški za crtanje (Smeh)! Uz to, uvek tragem za ličnim načinom tuširanja.

PRESSING: Imaš li neke sopstvene priče koje bi želela da ispričaš, ili se zadovoljavaš time da radiš po tuđem scenariju?

BLUSO: Volim timski rad, posebno zbog svog nedostatka samopouzdanja, ali imam mnogo ideja, s tim što ne mislim da sam sposobna da ih napišem.

PRESSING: Jednom ti pomenuh projekat koji radim sa brojnim autorkama na serijalu „Vekovnici“, na šta si pomenula da ti to zvuči kao projekat stvoren za tebe. Da li samo radiš na projektima „stvorenim za tebe“, ili se nekada desi da i nemaš baš izbora? Šta se desi ako, iz nekog razloga, moraš da radiš na projektu koji ne osećaš kao svoj?

BLUSO: Zadnjih par godina isključivo radim na strip projektima koje nisam sama birala, ali su u pitanju projekti kakve volim, te mi nije baš ni bio neki problem. Znam, s druge strane, da nisam neko ko može da na visokom nivou odradi temu koja mi se ne sviđa dovoljno, što smatram da je normalna stvar. Mnogo je nas crtača, te bi trebalo da scenaristi i izdavači mogu da odaberu prave saradnike za svoje projekte!

PRESSING: Žene i stripovi, jel to ide jedno uz drugo? Stripovi su dugo smatrani „muškom“ umetnošću...

BLUSO: Mislim da je to nebitno, štaviše senzibilitet je nezavistan od polnog identiteta. On dolazi iz naše prošlosti ili istorije, kao i sadašnjosti (Smeh). Ima, doduše, onih koji smatraju da bi istu priču muškarac verovatno drugačije nacrtao nego što bi žena. Globalno gledano, žene nisu više pogođene seksizmom u svetu stripa nego u drugim profesijama, ali smatram da one same često misle da ne mogu da odrade taj i takav posao... No vremenom će situacija biti sve bolja i bolja.

PRESSING: Ako se ne varam, prošle godine na Angulemu je bila neka kontroverzija oko Kler Vendling i manjka ženskih autora nominovanih za Grand Prix festivala, a ove godine, opet su mahom muškarci nominovani, bez ijedne žene. Da li misliš da je ovo diskriminacija žena od strane Salona stripa u Angulemu?

BLUSO: Dobro pitanje! Mislim da je u pitanju statistička činjenica: imas nas manje u toj profesiji, ali sada ima toliko talenata (na pamet mi pada Beatris Tiler, primarno, kao i Laura Cukeri)... Što se ovog posla tiče, da, mislim da ne bi bilo iskreno reći da nema nimalo diskriminacije – isto kao i u društvu generalno!

PRESSING: Kada se upoznaš nekog i kažeš mu da radiš na stripovima i od toga

živiš, koja je njegova uobičajna reakcija?

BLUSO: Još jedno dobro pitanje (Smeh). U takvim situacijama me često pitaju šta mi je pravi posao (Smeh). Ne, ne toliko često zapravo. Smatraju da je to kul, jer nemaju pojma kakve su materijalne poteškoće koje dolaze uz rad na stripu - niti moraju da znaju. Najbolji trenuci su kada mladi priđu i pitaju me kako se to radi. Onda se prisetim vremena kad sam i ja prilazila i pitala kako se to radi, i tek se onda nanovo setim da se zapravo konačno time bavim (Smeh).

PRESSING: Ako mogu da pitam, kakve su to materijalne poteškoće koje dolaze uz ovaj posao koje pominješ? Da li je ikada postalo toliko loše da si se predomišljala da radiš nešto drugo - i ako jesi, šta?

BLUSO: Da, u pitanju su tipične materijalne poteškoće: moraš da radiš sve brže i brže za urednike, kao i da imaš dovoljno novca svakog meseca. Plaćaju me po tabli, što znači da moram da radim mnogo tabli mesečno. Teško je jer radim tradicionalno, na papiru, a mnogi drugi autori danas rade digitalno. Plus nas crtača ima puno, te je teško stalno nalaziti zaposlenje i ugovore, ali sam verovatno dovoljno ozbiljna da urednici imaju poverenja u mene (Smeh). Kako sada stoje stvari, još uvek uspevam da nalazim posao!

PRESSING: Jesi li se razmišljala da pređeš na digitalni crtež? Ako nisi, zašto ne?

BLUSO: Jesam, ali to bi značilo nabavka opreme i učenje kako se koristi... Dakle to je projekat sam po sebi, a sem toga znam da ljudi još uvek više vole rad tradicionalnim tehnikama.

PRESSING: Šta koristiš od pribora za crtanje i kakav je tvoj radni proces? Da li bi našim čitaocima otkrila šta se dešava od onog trenutka kada dobiješ scenario do onog kada pošalješ gotovu tablu urađenu po njemu?

BLUSO: Pa, mislim da svi crtači koriste približno iste metode. Prvo tražim za dokumentacijom, mahom po filmovima. Onda krećem sa postavkom, što je deo posla koji više volim jer je u pitanju pripovedanje. Onda pošaljem postavku scenaristi i crtačkom uredniku na proveru, a tek onda mogu da nastavim sa olovkom. Tu etapu potom pokažem ekipi, pa kada to prođe kod njih dovršavam stranu - sve to uz pratnju muzike (Smeh)!

PRESSING: Nešto posebno od muzike što slušaš dok crtaš? I da li se razlikuje od muzike koju slušaš kad ne crtaš?

BLUSO: Da, slušam muziku, pogotovo dok crtam. Slušam dosta toga da mi pomogne da nađem atmosferu, različite stvari. Često su u pitanju „Editors“, „Placebo“, „Cold“... Pomalo metala, tu i tamo. A nekada je u pitanju i filmska muzika...

PRESSING: Da li bi mogla da nam opišeš tvoj tipičan radni dan?

BLUSO: Budim se u šest i radim od sedam, kafa i muzika, crtam otprilike osam ili deset sati dnevno. To nije puno, ali ako bi crtala duže ne bih bila ni za šta narednog dana. Šetam se po gradskom parku nedaleko od kuće, čak i kada pada kiša. I, naravno, jedem (Smeh)!

PRESSING: Šta se dešava kad pritisnu rokovi? Jel se menja raspored?

BLUSO: Kada se približe rokovi, radim šest dana nedeljno, te mi je nekada teško da idem po strip festivalima, često su to i dogovori načinjeni nekoliko meseci ranije. Ali rokovi i postoje da se probijaju (Smeh)!

PRESSING: Deluje mi često da su festivali stripa u Francuskoj i Belgiji postali otegnute i umarajuće crtačke sesije za autore stripa, koje prekidaju ručkovi, večere i san - grešim li? Šta tebe motiviše da prisustvuješ ovim festivalima, kada sama kažeš da ti oduzimaju dragoceno radno vreme?

BLUSO: Tačno je to što tvrdiš, ali odlasci na festivale imaju i pozitivnih strana. Uvek mi je drago da upoznam druge crtače, kao i ljude koji čitaju moje stripove. Znam da sam jako naivna, ali sam kao dete pred puno ljudi, kao na Božić! No da, vraćam se sa festivala premorena, i nisam baš u stanju da mnogo toga radim u ponedeljak (Smeh). Ove ću godine ići na manje festivala i provoditi više vremena sa porodicom, kao i radeći!

PRESSING: Da li postoje neki snovi kojih si se odrekla zarad crtanja stripa, i ako postoje, koji su?

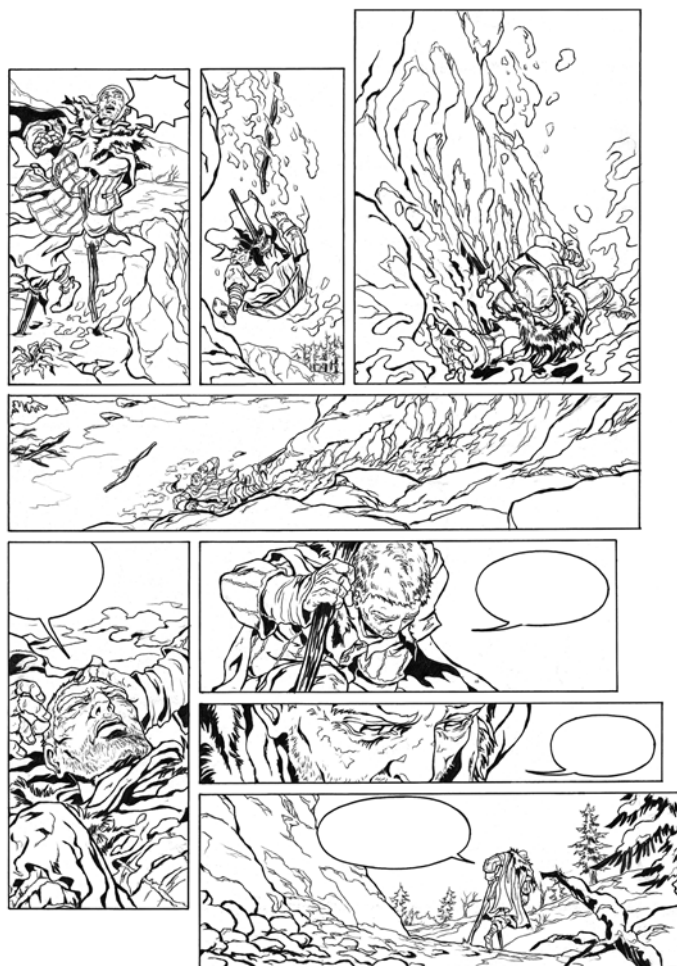
BLUSO: Nisam odabrala ovaj posao zarad materijalnog komfora. Znala sam da će biti težak, ali je moj „luksuz“ u tome je to što radim ono što volim, i što mogu da probam da navedem čitaoce da i sami sanjaju... Meni je to najvažnija stvar na svetu.

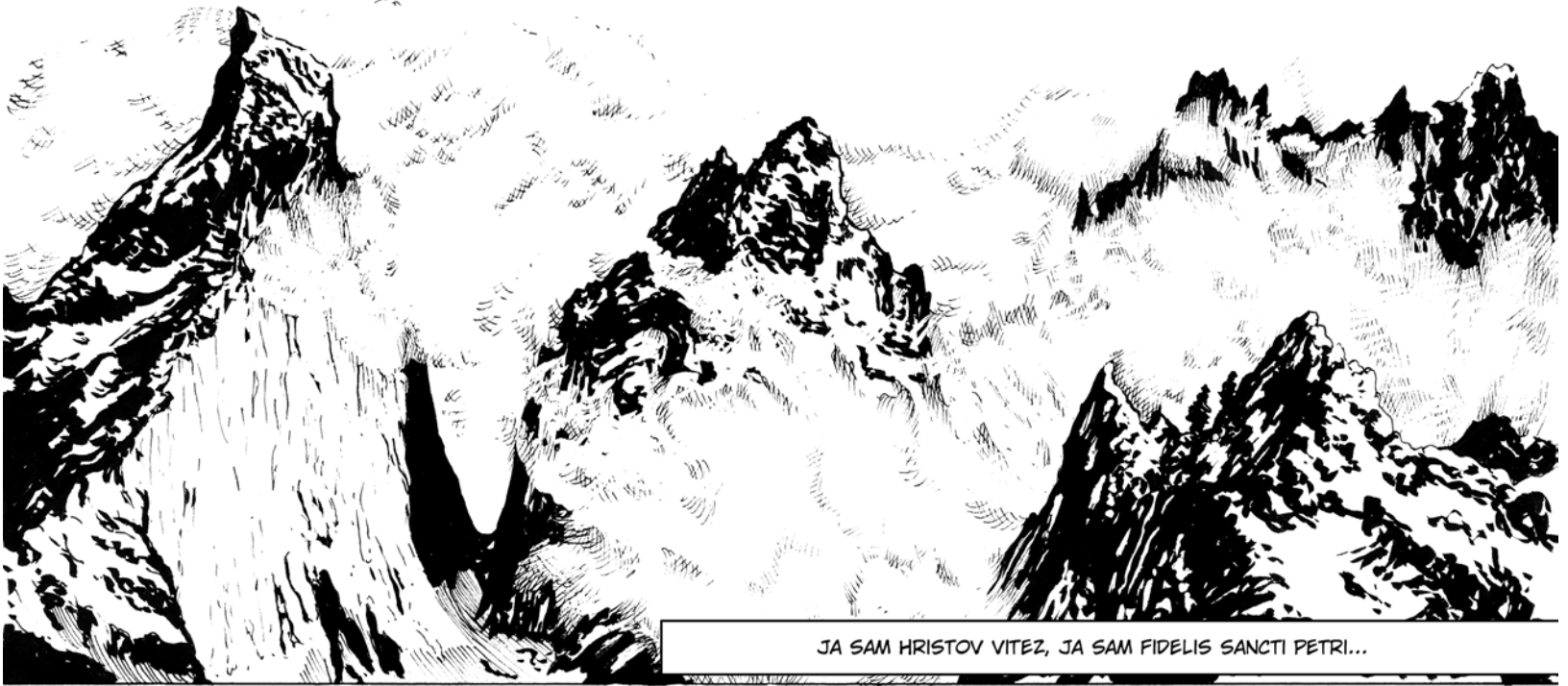
PRESSING: Neki savet za mlade autorke koje tek ulaze u svet stripa, iz tvog iskustva?

BLUSO: Držite se svojih snova i radite marljivo, bez obzira na to šta vam kažu, a ako ste DEVOJKA, budite ponosna na to što jeste (Smeh)! ■

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

Prevod intervju: Marko STOJANOVIĆ, Ivan VELJKOVIĆ

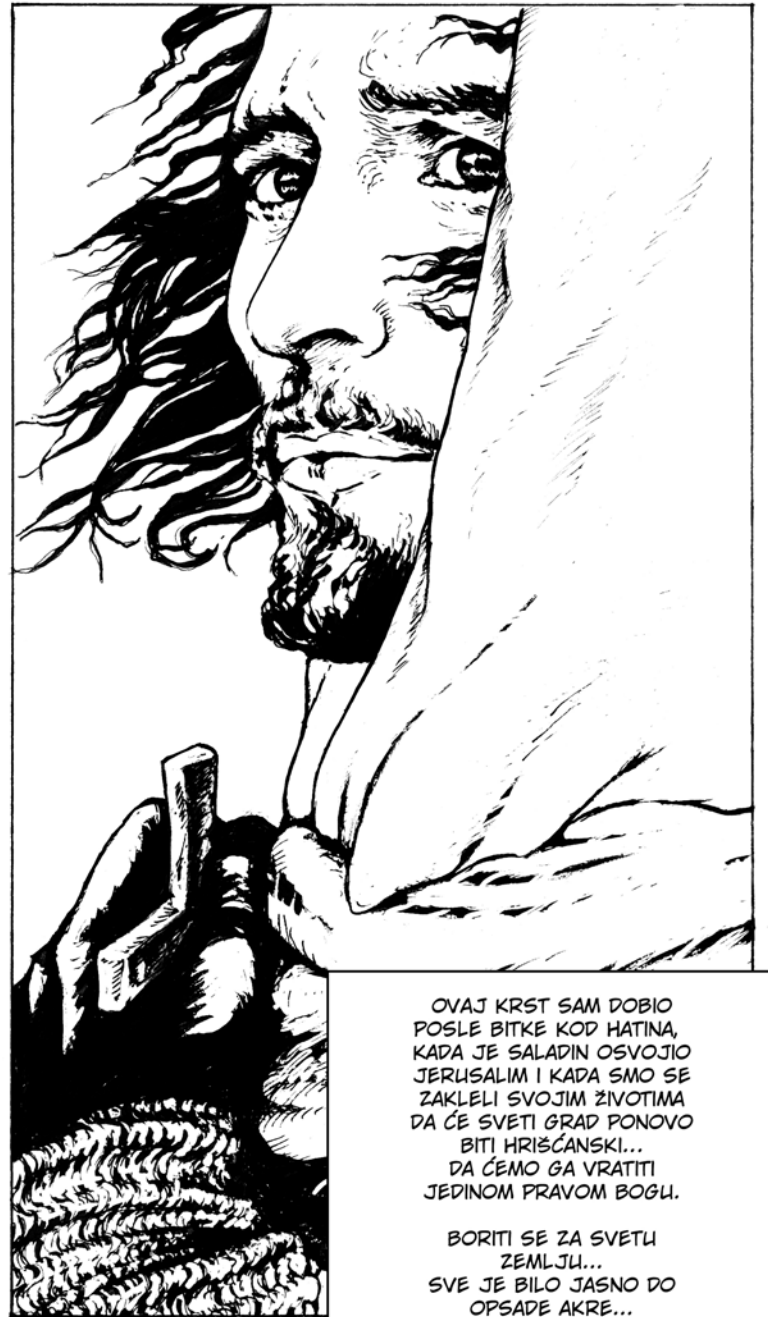

JA SAM HRISTOV VITEZ, JA SAM FIDELIS SANCTI PETRI...

JA SAM SE BORIO U SVETOM RATU, JEDINOM PRAVEDNOM RATU... ZA SVETU ZEMLJU, ZA CRKVI, ZA HRISTU. DA SAM POGINUO, BIO BIH U RAJU. VRAĆAM SE KUĆI, KONAČNO...

OVAJ KRST SAM DOBIO POSLE BITKE KOD HATINA, KADA JE SALADIN OSVOJIO JERUSALIM I KADA SMO SE ZAKLELI SVOJIM ŽIVOTIMA DA ĆE SVETI GRAD PONOVO BITI HRIŠĆANSKI... DA ĆEMO GA VRATITI JEDINOM PRAVOM BOGU.

BORITI SE ZA SVETU ZEMLJU... SVE JE BILLO JASNO DO OPSADE AKRE...

KAZU DA JE SALADIN U JERUSALIMU POŠTEDEO LJUDE, CRKVE, GROBOVE... PUSTIO IH JE DA ŽIVE I VERUJU. OPSADA AKRE JE BEZNADEŽNO DUGO TRAJALA. TEK JE OBEĆANJE DA ĆE SE U SLUČAJU PREDAJE POŠTEDETI ŽIVOTI GRAĐANA, OMOGUĆILO DA PREUZMEMO GRAD.

KADA JE AKRA KONAČNO PALA, REČENO NAM JE DA SE NEVERNIKU NE MOŽE DATI OBEĆANJE...

VRAĆAM SE KUĆI. JEZDIM NA KONJU KROZ POZNATE ŠUME, VETAR MI ŠIBA U LICE, SVETLOST PROMIĆE KROZ DRVEĆE.

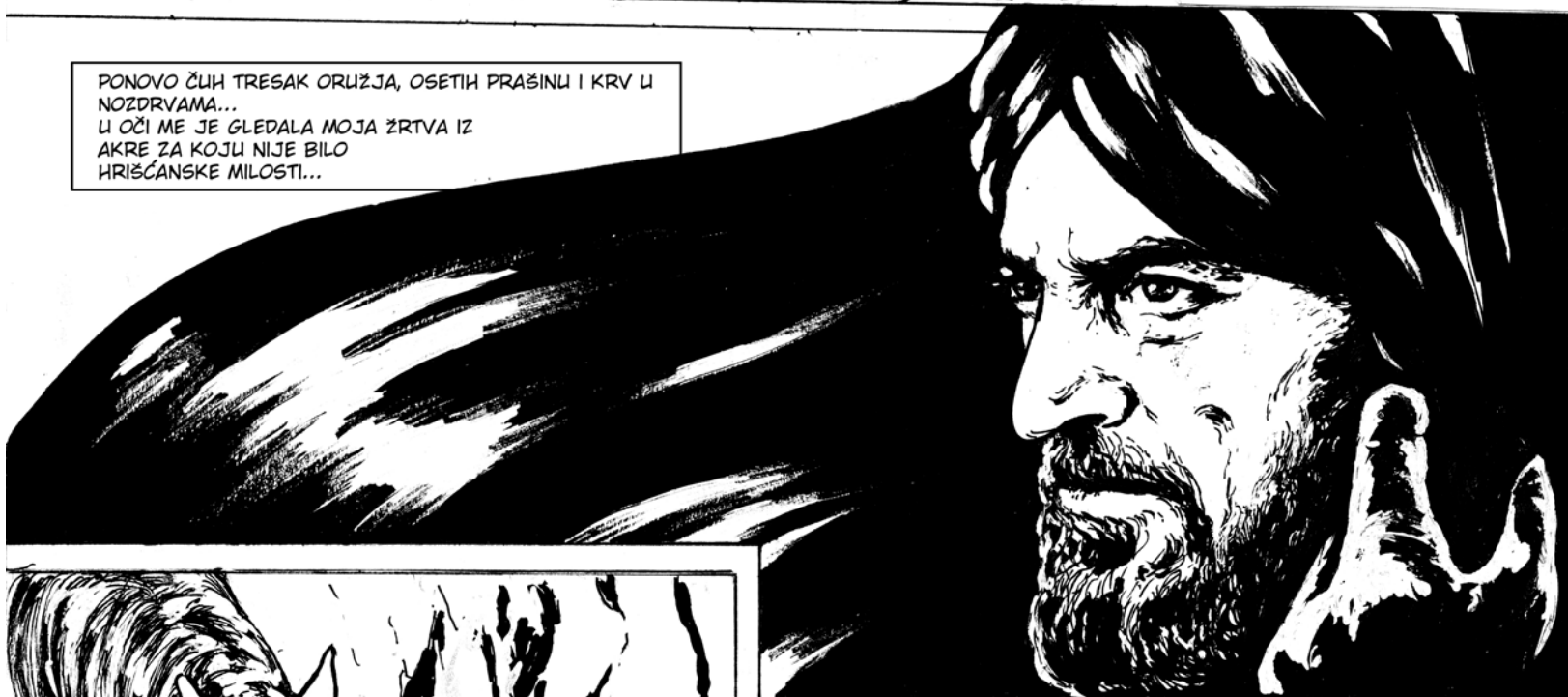

PRATIO SAM GA KAO DA MI ŽIVOT ZAVISI OD NJEGA KROZ ŠUMU SVE DO VERDENKE STENE.

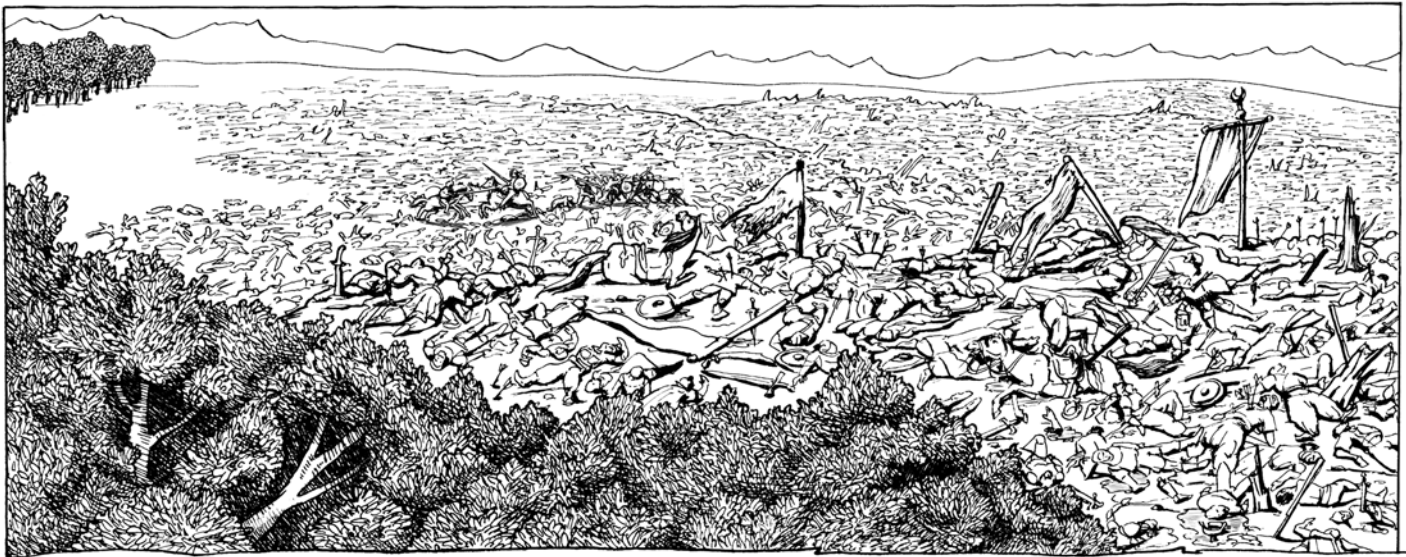
PRILIKA MRAČNA I
TAJANSTVENA KAO SUDBINA
ČEKALA ME JE NA ČISTINI.

PONOVO ČUH TRESAK ORUŽJA, OSETIH PRAŠINU I KRV U
NOZDRVAMA...
U OČI ME JE GLEDALA MOJA ŽRTVA IZ
AKRE ZA KOJU NIJE BIL
HRIŠĆANSKE MILOSTI...

GOTFRIDA OD VERDENA SU NAŠLI U PODNOŽJU
STENE NADOMAK NJEGOVOG ZAMKA. NIKOME NIJE
BILO JASNO KAKO SE OVOM VEŠTOM RATNIKU
MOGAO DESITI OVAKO NESREĆAN PAD.

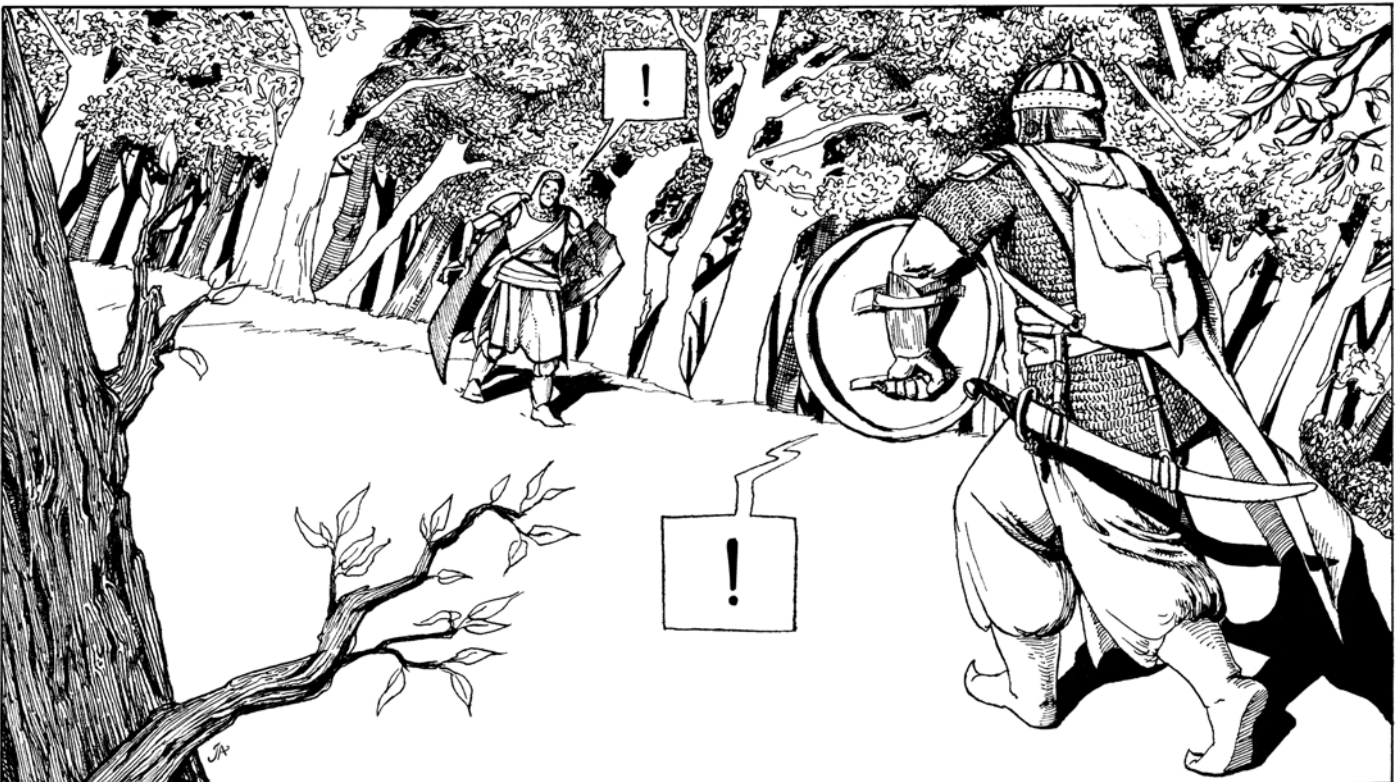

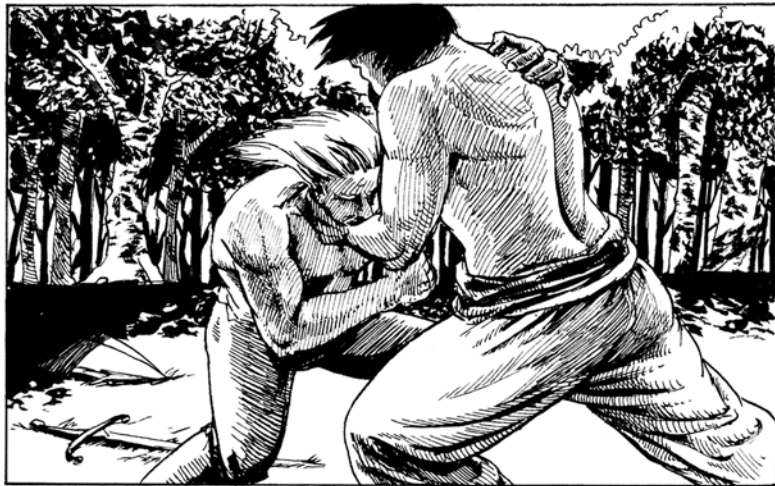
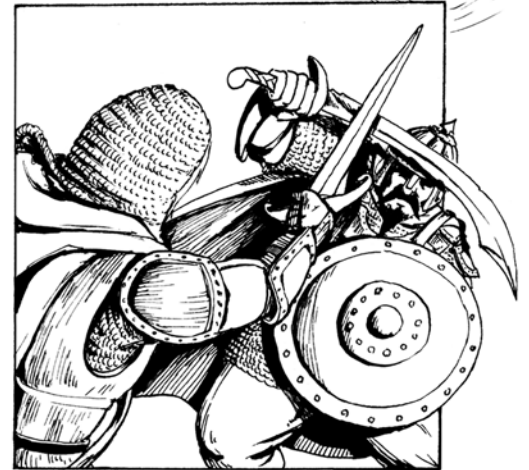
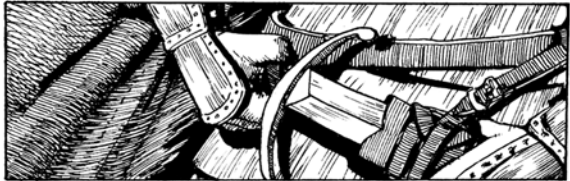

Scenario
Luka Kurjački

SUSRET

Crtež
Jana Adamović

HOĆEMO LI DA PREDAHNEMO?

DA... IPAK SMO LJUDI.
A NE ZVERI...

DA SE KOJEMO
NOĆU.

U TAMI NE KOJU
SAMO ZVERI.

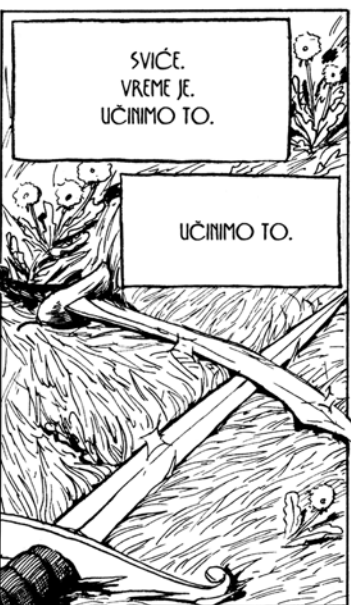
POŠAO SAM DA
UBIJEM TVOG CARA.

BAŠ ČUPNO.
I JA SAM NA PUTU
DA UBIJEM TVOG.

VALJDA ĆE MOJ SIN UMETI
DA BRINE O MAJCI I SESTRI.

HOĆE, AKO JE PRAVI
JUNAK KAO MOJ SIN!

SVIĆE.
VREME JE.
UČINIMO TO.

UČINIMO TO.

ZNAŠ, JOŠ SE
SAMO NADAM...

„Čuvari meseca i sunca“
(Rafaila Raikova;
„Grozen entertainmnt LTD“, 2016)

Dorir kao mitski odjek

Rafaila Raikova (1992) je mlada bugarska vizuelna umetnica sa internacionalnim renomeom. Ona je, takođe, i zvezda u usponu široke kulturne inicijative koju u Bugarskoj sprovodi organizacija, izdavačka kuća, strip atelje i studio za animaciju „Grozen entertainment“ sa ciljem revitalizacije strip tržišta u Bugarskoj, ali i popularizacije bugarskog stripa u svetskim okvirima. Uz to, Raikova je i ilustrator, karakter i koncept dizajner sa međunarodnim priznanjima u ovoj oblasti, u čijem portfoliju stoje dve najlepše opremljene knjige koje sam u poslednje vreme imao priliku da vidim. Jedna je „Odabrani radovi“ Danila Ivanoviča Harmsa, a druga „Zaveštanje Le Korbizjea“, i u njihovom oblikovanju Raikova se pojavljuje kao urednik izdanja, dizajner, ilustrator i tipograf. U obe je postigla i nešto što velikim praktičarima ove oblasti polazi za rukom tek kao plod dugogodišnjeg iskustva, a što je kod nje stvar nesvakidašnjeg talenta i upornosti: da grafičko oblikovanje i izgled knjige budu u potpunom saglasju sa njenim sadržajem, njegova fizička emanacija. No ovo je samo uvodnik. Glavni predmet kojim ćemo se u ovom tekstu baviti je njen strip album „Čuvari meseca i sunca“ čije se prvo izdanje, ukomponovano sa muzičkim soundtrackom i pratećim merčendajzom, pojavilo u izdanju „Grozena“ 2016. godine. Za ljubitelje devete umetnosti posredi je prava poslastica, što i nakon letimičnog listanja ovog albuma upada u oči.

Radnja „Čuvara“ suočava nas sa svetom podeljenim na dve sfere. Ona drevna, arhajska, obitava u podzemlju, dok ovu savremenu, uzurbanu sferu svakidašnjice oličava bugarska prestonica Sofija, čije urbane topose Raikova prikazuje sa neuporedivim majstorstvom i neodoljivom simpatijom. Podzemni svet koji naseljavaju čuvari, ali i agenti rata, mržnje, bolesti i terora faktor je krhke ravnoteže na kojoj počiva celokupna kosmička stabilnost, i koren iz kojeg se razvija i raste nadzemni svet.

„Hladna kao led“ (Nina Bunjevac;
„Omnibus“, 2011)

Hladna kao led, ali živa

Moram priznati da nisam bio siguran da nisam sebi učinio medveđu uslugu kada sam pristao da napišem tekst o stripovima Nine Bunjevac sakupljenim u zbirku nazvanu „Hladna kao led“ („Heartless“ u originalnom izdanju). S jedne strane, u pitanju su bili stripovi koje nikad nisam čitao i za koje sam gajio ozbiljne sumnje da mi se neće svideti jer sam o nekima od njih čuo dosta negativnih kritika od poznanika koji dele moju strast prema devetoj umetnosti. Kritika, koje su se, ako ih uopštimo, svodile na tezu da su stranice predmetnih stripova izmrcvarene autorkinim predrasudama prema muškom rodu i državi iz koje potiče. S druge, odavno sam tražio izgovor da nabavim i pročitam „Hladna kao led“ i lično se uverim da li sam u poslednjih desetak godina i ne znajući vreme provodio sa ultimativnim desničarima, fašistima i ženomrscima ili je ovde u pitanju još jedna potvrda stare narodne mudrosti o dimu koji upućuje da negde iza njega stvarno egzis-

Zbog toga se čini da Raikova ikonografski teži da svoje likove okarakterise vezom sa predanjem i tradicijom: čuvari su patuljasti soj kao zlato blistavih stvorova čija starina je potencirana folklornim oblicima njihove nošnje, dok su agenti haosa poput grotesknh tvorevina odbeglih sa kakvog platna Hijeronimusa Boša. Na drugoj strani, u nadzemnom svetu tek nekoliko odabranih, posebnih ljudi u tajnosti pomaže održavanju poretka kosmičke ravnoteže. To su novinarka Bojanka i njen suprug Ognjan, koji premda dele bračnu postelju nisu upoznati sa ulogama koje igraju izvan porodičnog okrilja. Sam zaplet „Čuvara“ u sebi nosi neke od tipičnih karakteristika stripskog medija: njegovu otvoreno antinaturalističku, fantazijsku prirodu združenu sa narativnom strukturom koja seća na drevne epove i bajke. Kao u finskoj „Kalevali“, ili spevovima Vilijema Blejka, i u ovoj strip sagi ciklični preobražaji koji pogađaju stvarnost objašnjeni su dodirom sfere ljudi i arhetipskih oblika koji personifikuju poredak i stabilnost, ali mogu biti i sile slobode i sile restrikcije. Sagledan na ovakav način, lanac kojim su uvezane sekvence događaja u ovom stripu mogao bi i sam biti segment, epizoda iz istorije naših obala koje neprestano zaranjaju u mrak i izranjaju u svetlost.

Likovno i u pogledu prosedea Raikova je stvorila delo retke vizuelne lepote i značenjske zgusnutosti. Tome je u ne maloj meri doprinela raskošna paleta sredstava korišćenih prilikom rada na ovom stripu koja podrazumeva ukrštanje digitalnih i tradicionalnih medija kojima autorka suvereno vlada. Može se reći da je otišla i korak dalje, uspevajući da uhvati i onaj stripu preko potreban, dokumentarni sloj, kontekstualizujući njegovu naraciju između drevnih ostataka antičke Serdike, građevina iz socijalističke ere i savremene Sofije, između patine iskrzanji zidova i grafitima išvrljanih fasada. Taj balkanski šmek ovog grada je nešto zbog čega u ovom stripu dekor nema samo ulogu scenografije, već smešten u okrilje mitskog narativa likovima i radnji obezbeđuje prisnost i toplinu. Otkriva se tu da smo i mi nekako blizu samima sebi, ne samo kao stanovnici jednog područja koje je iznedrilo podjednako snažne maštene

tira nekakva vatra.

Kako to često u životu biva, istina nije ni tamo ni ovamo, stvari nisu ni crne ni bele, gibanica je zakon i hladna i kad je tek izvađena iz rerne i tako dalje i tako bliže. Stripovsko stvaralaštvo Nine Bunjevac ima i dobrih i loših strana.

Nego, da se manemo preliminarosti na koje sam već uspešno utrošio pola prostora namenjenog za ovaj članak i pređemo na stvar. Kao što rekoh, „Hladna kao led“, Nine Bunjevac je zbirka kratkih stripova. Usudio bih se precizirati tako što ću navesti da zbirku čine četiri kratka stripa, budući da ću ovom prilikom ciklus stripa o Zorki Petrović smatrati jedinstvenim delom (što u osnovi i jeste tačno, pa tu nema neke štete). Zbirku otvara „Pružila se prilika“, pripovest o munjevitom padu na dno mlade devojkice sa ovih prostora koja je prihvatila poziv rođaka da se preseli u Kanadu ne bi li tamo pronašla bolji život. Onda nastavlja prateći zgode (kad bi se zezali) i nezgode depresivne emigrantkinje Zorke Petrović u njenim uzaludnim nastojanjima da ostvari svoje snove i čoveka za jednu noć (s kojim se taman jednom i kresnula) pretvori u čoveka svog života - ili bar nekako ponovo stu-

tvorevine i kosmogonijske narative, već i zbog toga što autorka, sasvim diskretno, obrađuje i motiv samoće i nedostatka komunikacije bez čijeg razrešenja ne može biti stabilnosti ni u najširim razmerama. Zato rasplet na kraju obrće perspektivu: dodir podzemlja i nadzemlja, meseca i sunca, ženskog principa oličenog u materinstvu i očinskog u brizi i čuvanju nisu ništa drugo do mitski odjek ponovo osigurane zajednice razjedinjenih protagonista.

Delo Rafaila Raikove „Čuvari meseca i sunca“ stoga je tek na prvi pogled naivna priča ispredena na potki predanja prozaičnim nitima sadašnjice. Ono bez iznimke spada u onaj niz tvorevina imaginacije koje kroz filter mitskih shema ostvaruju susret drevnih, arhajskih slojeva kulture sa savremenim i popularnim, otkrivajući da magijsko, mitotvorno i predloično mišljenje za čoveka savremenog doba ni izdaleka nije izgubilo snagu i značaj. Korak dalje, ono u nama budi onu suštinsku zabrinutost za okolinu, za bližnje, za svaki vid života i energije koja nas na koncu i čini ljudima. ■

Miodrag DANILović

pi s njim u kontakt. Nakon Zorke, na redu je junakinja „Prave stvari“, koja zbog (opravdanog) straha da je njen muž izgubio interesovanje za nju odlazi da potraži pomoć vračare. Na kraju, zbirku zatvara priča „Avgust, 1976“, u kojoj autorka pokušava da se obračuna kako sa ličnim demonima, tako i sa demonima koji decenijama muče nekadašnje jugoslovensko i današnje srpsko društvo.

Pa da batalimo tradiciju i krenemo od kraja, odnosno priče „Avgust, 1976“, jer se najveći deo problema krije u njoj. Da bi ostvario cilj koji pred njega postavlja ovakva priča, da bi njegova osuda postojećeg stanja i posledični vapaj za promenama bili legitimni, njen autor mora da poznae dobro ne samo sebe, već i političke, socijalne i ekonomske prilike i kretanja društva o kome radi strip u vremenu o kome radi strip. Jasno je da niko bolje od Nine Bunjevac ne može poznavati košmare koji je progone i koji su je naterali da napiše ovu priču. Sve i da ne znamo da tragediju njene porodice nisu direktno uzrokovale političke prilike u SFRJ u drugoj polovini XX-og veka (o čemu je već dovoljno pisano, pa ću propustiti priliku da to i sam ura-

dim i uputiti zainteresovane da detalje potraže u njenim intervjuima i predgovoru domaćeg izdanja ove zbirke), bilo bi očigledno da postoje duboko lični razlozi za stvaranje nečega poput ovog stripa. Poslovični đavo se ne krije na ovoj strani. Krije se, kao i obično, u detaljima, koji će svakom čitaocu koji baci pogled na stranice „Avgusta, 1976“ pokazati da je autorkino razumevanje društva koje pokušava da kritikuje još uvek sirovo i površno. A sa tako klimave tačke gledišta niko još uvek ne bi smeo biti opunomoćen da se baca kamenom, ni prvi ni poslednji.

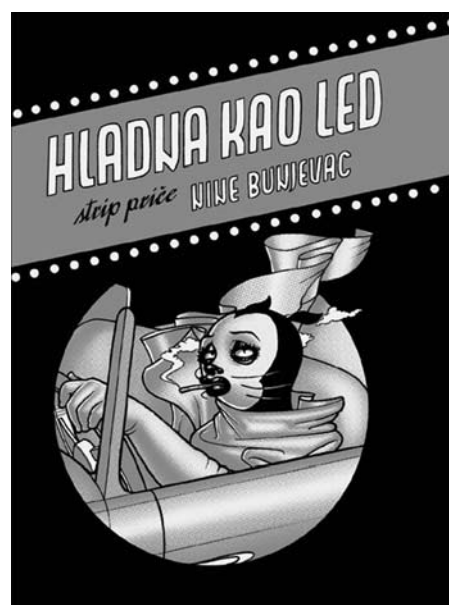
Ipak, daleko od toga da zastupam tezu kako bi trebalo zbog jednog pucnja u prazno Ninu Bunjevac trebalo proglasiti za personu non grata među domaćim čitaocima stripova. Da je tako, zar ne bi „Sarajevo Tango“ bio dovoljan razlog da Hermana Ipena zauvek prognamo iz ovdašnjih knjižara i striparnica (što naravno nije slučaj)? Ne, Nina Bunjevac ne bi bila autor vredan naše pažnje samo ako ni u njenim ostalim stripovima nema ničega zbog čega bi ih bilo zanimljivo čitati - a to kada je u pitanju ostatak zbirke „Hladna kao led“ definitivno nije slučaj.

Kada junaci njenih priča umesto bezličnih masa i promašenih parola postanu detaljno profilisani muškarci i žene, a istorijske istine i zablude ustupe mesto svakodnevnim problemima, razočarenjima i neuspesima, tada Nina Bunjevac postaje autor koji nije samo (na dobar način) poseban, već i potreban savremenoj strip sceni. Ninini likovi su tipični ljudi s greškom, klasičan talog društva, pojedinci nesposobni da se izbore sa svojim brojnim manama, nedostacima i strahovima koji ih većito sprečavaju da se popnu koju prečagu više na društvenoj lestvici, da ugrabe još koji prstohvat sreće od života. Naivne i neobrazovane emigrantkinje, matori perverzjaci i mladi zavidljivci, slatkorečive propalice lišene moralnih obzira, depresivne sanjalice svesne svoje žalosne nesposobnosti da se izbore za svoje snove, bračni parovi koji opstaju zahvaljujući blaženom međusobnom nerazume-

vanju - u suštini, ljudi kakve ste možda srećali na poslu, upoznali preko prijatelja, kakvima možda živite okruženi u vašoj ulici ili sokaku... Kakvi ste možda i vi sami. Zastrašujući, realni, životni ljudi, samo nacrtani u stripu. Osuđeni da na njegovim stranicama proživljavaju jednu po jednu zastrašujuću, realnu, životnu priču kakvu ste verovatno juče čuli u kafani, prisustvovali joj na ulici ili bili jedan od njenih učesnika. O kratkoj potrazi za srećom i dugom životu bez sreće. O seksu bez ljubavi i ljubavi bez seksa. O neželjenoj deci koja se definitivno neće roditi. O danima, mesecima i godinama koje provodimo s pogrešnim ljudima bez želje da bilo šta promenimo. O prelakom odustajanju i mirenju sa sudbinom. U suštini, Ninini stripovi govore o promašenim životima koji još nisu završeni. O ljudima koje je život porazio, ali koji još dišu... Koji su još živi, jer za bolje ne znaju.

A šta bi s onim predrasudama s početka priče? Pa, istina je da su protagonisti, odnosno protagonistkinje priča Nine Bunjevac mahom žene. I da je njena omiljena tema nesposobnost došljaka, tačnije došljakinja poreklom iz određene ratom razorene države locirane na Balkanskom poluostrvu u Jugoistočnoj Evropi da se snađu u novoj društvenoj sredini nakon preseljenja u jednu od dve visokorazvijene države sa Severnoameričkog kontinenta, jelte. Ali to je ne čini ekstremnom feministkinjom, ili ropkinjom predrasuda prema muškom rodu, ako tako hoćete, ništa više nego što insistiranje da njegove pripovesti budu ispričane kroz vizuru pripadnika muškog roda čini Čarlsa Bukovskog muškim šovinistom. Ili ga ipak čini takvim? Praštajte mi ako nisam dovoljno u toku sa savremenom književnom teorijom...

Bilo kako bilo, nadam se da mi je ostalo na raspolaganju nekoliko redaka za utiske o crtežu, jer se plašim da sam se previše raspričao o načinu na koji Nina pripoveda rečima, pa će nepravedno biti zapostavljene njene crtačke veštine. Nepravdno je baš pravi izraz, jer Nina ne pripoveda ništa manje crtežom nego

rečima. Njen stil je savršeni, nemogući spoj realističnog i grotesknog, koji je nemoguće dočarati pukom elokvencijom, to morate videti svojim očima. Njenim tablama preovlađuje crnilo. Tama je integralni sastojak svake vinjete, svetlost je nepoželjan gost, sunce nigde nećete videti. Savršeno u skladu sa atmosferom mraka i beznađa koja se obično provlači kroz njene priče, od prve do poslednje stranice, savršeno u skladu sa utiskom da okviri njenih crteža zapravo predstavljaju neprobojni zatvor unutar koga je autorka zatočila svu tugu, čemer i jad koji pripadaju njenim junakinjama i junacima - zatočila da ne pobjegne. Sami crteži likova će posmatraču možda ponegde izgledati statično, ali kod njih akciju prvenstveno treba tražiti na njihovim licima, koja mimikom savršeno otkrivaju njihove unutrašnje aktivnosti, svaku unutrašnju turbulenciju i emotivni krah sa kojim se součavaju dok žive svoje papirnate, a zastrašujuće realistične živote. ■

Vladimir MILOŠEVIĆ

„12 sati“
(Aleksandra Gold; „Aleksandra Gold“, 2017)

Ekspresivni grafizam namenjen svim uzrastima

„Tačno je 12 sati, čovek u crnom je stigao!...“ Tako je počinjala jedna od naših igara u detinjstvu, a na nju me je podsetio zanimljiv naslov i tema grafičkog romana „12 sati“.

Četiri mlada engleska prijatelja, Vil, Jan, Met i Rej, dobijaju poziv od ujaka jednog od njih da provedu svoj letnji odmor u malenom gradiću u Transilvaniji. Transilvanija je već opšte poznata kao zemlja mračnih i fantastičnih priča, tako da će i njihovo, naizgled dosadno, letovanje dobiti neočekivan obrt i putovanje kroz... Vreme. I zaista, kada prašnjavi sat sa klatnom iz potkrovlja bude otkucao 12 sati, četiri mladića će stupiti u kontakt sa pravim duhom, Majom, koja će ih povesti, preko vremenskog portala, u drugu dimenziju prostora i vremena, gde će doživeti nezaboravnu avanturu.

Priča je uzbudljiva, vođena majstorskom Aleksandrinom rukom, koja praktikuje savremeni, ekspresivni grafizam na liniji novog evropskog talasa; „12 sati“ je atraktivan grafički roman, namenjen svim uzrastima. Kako sama autorka tvrdi, ideju za ovaj strip dobila je nakon gledanja dokumentarnog filma „Divlji Karpati“, u kome je engleski Princ Čarls izrekao puno lepih stvari o njenoj zemlji.

Aleksandra Gold je umetnički pseudonim koji je izabrala mlada umetnica iz Brašova, kojim potpisuje svoje umetničke kreacije. Sa svojih 30 godina, Aleksandra je najpre završila srednju umetničku školu u svom rod-

nom mestu, da bi potom uspešno diplomirala i na Fakultetu za primenjenu umetnost i dizajn u Bukureštu. Kao i mnoštvo drugih talentovanih umetnika u Rumuniji, i ona je prvo postala poznata u inostranstvu, tačnije u Sjedinjenim Američkim Državama, gde je objavila na desetine naslovnih strana i ilustracija za dečije knjige kod nekoliko izdavača.

Aleksandra Gold je zaljubljena u strip još od ranog detinjstva, tako da se ona nakon sveobuhvatnog i konsolidovanog portfolija baziranog na ilustrovanju knjiga, vratila svojoj prvoj ljubavi, stripu, i debituje svojim prvim kratkim stripovima na stranicama strip fanzina „Comics“, tokom 2014. i 2015. godine. „Suflu“ i „Membre fantomă“ su kratke strip priče, na temu naučne fantastike, sa jakim vizuelnim efektom, crtane realističnim stilom prema originalnom scenariju i sa neočekivanim krajem. Tokom 2016. godine saradivala je na strip antologiji „UNION“ („Eat Comics“, Kluz) sa stripom „Os pentru Os“. Nakon toga je, iste godine, krenula sa objavljivanjem prvih tabli svog grafičkog romana „12 sati“ na sajtu revistanautilus.ro. Aleksandra Gold je svoj prvi grafički roman zaokružila 2017. godine i objavila ga u štampanom albumskom izdanju, koje je premijerno predstavljeno na SF manifestaciji „AntaresFest“.

Veoma zanimljiv intervju sa autorkom (realizovan od strane Aleksandra Lambe) možete pročitati na stranicama online časopisa „Gazeta SF“. Možete pročitati nešto više o genezi samog grafičkog romana, kao i o planovima za buduće projekte na fanzin.clubsf.ro. Bez ikakve sumnje, Aleksandra Gold je ime o kome će se tek pričati na rumunskoj strip sceni.

Album „12 sati“ ima 60 strana u boji, objavljen je u formi američkih „comicsa“ i košta 35 leja. ■

Dodo NICA

Sa rumunskog preveo: Dragan PREDIĆ

„Stivova deveta inkarnacija“

(Al Grambl, Stiv Hed, Diana Naneva;
„A 9th Inc. Inc. Ltd. Production“, 2018)

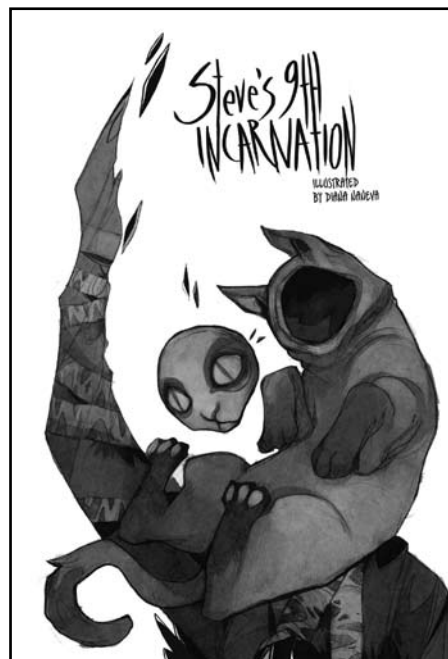
Strip terapija

„Stivova deveta inkarnacija“ je strip od deset strana izuzetno talentovane autorke Diane Naneve iz Varne u Bugarskoj. Kao što i sam naslov sugerira, ovaj mali dragulj od stripa bavi se mačkom, ali to je samo alegorija kojoj ću se vratiti malo kasnije. Stil Naneve bi se veoma lako uklopio u horor antologiju ili čak antologiju koja ima za temu mentalne poremećaje. Po mom mišljenju, to bi bio veliki proboj. U ovom slučaju, pak, strip dolazi sa budućim muzičkim albumom.

U ovom stripu nema regularnog broja kadrova, kao što bi trebalo da bude. Sve je vezi ritma pripovedenja i ulaznja u samu priču sa „mačkom“. Ovaj strip je ilustracija Al Grambl (Al Grumble) i Stiv Hedove (Steve Head) pesme „Kapetan Macin Udobni Karneval“ („Captain Kitty’s Comfort Carnival“) sa debitskog albuma benda „Devete Inkarnacije“ („9th Incarnation“), čiji ga predivni crtež čini sjajnim pratiocem albuma. Ako uzmete samo reči, zvučalo bi kao pismo poslato nekom koga ste voleli i izgubili, ali Naneva uspeva da zaista pokaže brutalnost i proces toga kako nečije misli lutaju u ovakvim momentima. Može se protumačiti i na drugačiji način - prvi put kada sam ga pročitala, pomislila sam da je to priča o odbijanju da se evoluiraju, na koju pomisao bi i sam naslov mogao da navede. Atmosfera stripa je jako vezana za isprane tamne boje dok su detalji dati svetlim bojama, ali uniformnost samog stripa zadržava priču u sopstvenom univerzumu. Još jedno tumačenje na koje sam naišla o ovom stripu jeste da je on ilustrovan poziv

u pomoć - tako dobro oličava anksioznost i depresiju. Koristeći male kadrove koji pomažu u stvaranju klaustrofobičnog osećaja autorka narativnu nit vodi sve do samog kraja, kada nam otkriva mačku bez lica, kao metaforu da se u potpunosti ne ceni ili da zaista ne prepoznaje činjenica da je život vredan življenja. Takođe se priča može tumačiti na još jedan način - antropomorfnu mačku nosi formalnu odeću sve do zadnje stranice kada se oslobađa unutrašnjih „demona“. Naneva je ovde stvorila odličan portret ljudskog uma koristeći životinju koja se doživljava kao tešiteljka, mačku, da iskontrastira mračna osećanja sa onim lepim, koja imate dok uspostavljate odnos sa životinjom. Nazvala bih to obrnutom terapijom životinjama, ali možda previše učitavam u sve ovo. Ali znate šta? To je ono što čini knjigu ili bilo koji drugi medijum odličnim. Ovaj strip me tera da pričam sa ljudima o njemu, delim tumačenja i mišljenja, čak i osećanja. Nadam se da će ljudi obratiti pažnju na njega jer će ovaj strip ići sa muzičkim albumom a veoma se, nažalost, često dešava da ljudi olako odbace korice, ilustracije, stripove ili šta god što ide ukao prateći materijal albuma. Nadajmo se da to ovde neće biti slučaj, jer su strip i album u ovom slučaju veoma povezani. Bend „Deveta inkarnacija“ obećava da je album o toj veoma mističnoj mački „nedavno zanemarenoj od strane Toma Jorka i Oca Džona Mistija“ i usmeriće vaš pogled na svet ili „zapažanja o poslednjoj-meta-stvarnosti, sramoti, ili veštačkoj inteligenciji“. Zvuči da će i album takođe biti otvoren za tumačenje, i nakon što sam prvo pročitala strip, verovatno ću na album gledati kao na pratioca stripu - ili bar nastavak interesantne priče od deset strana.

Volim ovaj strip, svaki put kada ga pročitam vidim nešto drugačije i pomislim kako bi morao

da se nalazi na listama obavezene literature psihologa širom sveta. Mogla bih o njemu da pišem nadugačko i naširoko, o tome kako bi radovi poput ovog bili odlični u doslovnom pomaganju ljudima da izađu iz svojih „mračnih mesta“. Čak iako je sasvim drugačiji umetnički stil, drugačija „životinja“, čitajući ga osećala sam se kao kada sam čitala Lorenca Matotija (Lorenzo Mattotti). Ne mogu da dočekam da vidim još stvari od Diane Naneve, i postojanje stripova koji su tako socijalno važni daju mi nadu zbog tema kojima se bave a koje su obično veliki tabu u Istočnoj Evropi. ■

Ioana Balaš

Prevod: Danica DEDIĆ

„M'sje Šarlatan“

(Angeliki Salamaliki; Angeliki Salamaliki, 2016)

(Z)A sad adieu

Svet je pun razumljivih stvari na koje niko živi ne obraća pažnju.

Artur Konan Dojl, „Baskervilski pas“

Ko ne voli dobru misteriju? Još otkako je Po svojim „Ubistvima u Ulici Morg“ ustanovio osnove detektivske priče, nismo pomanjkavali piscima u ovom žanru. Ne moram da pomenem dalje od imena Artur Konan Dojl i Agata Kristi, koji su žanr iskristalisali. Misterije su se prenele lepo i na celuloid, na televizijske ekrane, međ pozorišne dvorane, a nije dugo trebalo ni proponentima stripa da se pozabave istim. Čak i autorima zemalja koje nisu poznate po mnoštvu autora u datom žanru. Da, ti autori povremeno znaju da budu i Grci. Ko ne voli dobru akciju? Zajebane baje, fino građane žene, zeznuti negativci, pomalo smeha, poviše eksplozija, par pesnica, proljevne malo krvca - recept za uspeh u narodnih masa! Fascinacija herojima je drevna, i barem glede Evrope vuče poreklo od, gle čuda, Grka. Nemoguće je izbeći razgovore o junacima i negativcima bez makar kvatermerne reference na grčku Antiku. Naravno, i Grci vole akciju sa dirljivim junacima i avanturom koja ne staje. Neki od tih grčkih akciofila su čak i nežnijeg pola.

I tu smo. Akciona priča o detektivu, iz pera grčke autorke. Autorka je sad već etablirano internet prisustvo Angeliki Salamaliki, a etablirano delo autorke je njen mezimac, „M'sje Šarlatan“. Strip je prvo izlazio online, ali je nakon uspešne IndieGogo kampanje ištampao i izdat. Preko 200 stranica detektiva sa brčićima smeštenih u Parizu u toku ranog dvadesetog veka. Ukratko priča glasi ovako - Isidor Šarlatan se raspada u alkoholu, od samoubistva ga vazda izvlači američka reporterka Magda O'Nil (možda Irkinja, ali poreklo iz Nju Orleansa; pravi jedan etnički kazan), odlaze na žurku, tamo primećuje bivšu mu ženu Adelin koja ga je propisno šutnula, tu ženu treba da kokne unajmljeni ubica Kamir Zeru, inače predavač psihologije (da zlo bude grđe, unajmljuje ga novi muž Adelin, čiča u kolicima zvani Grof), tarapana sledi, policija jurca narod po Pari-

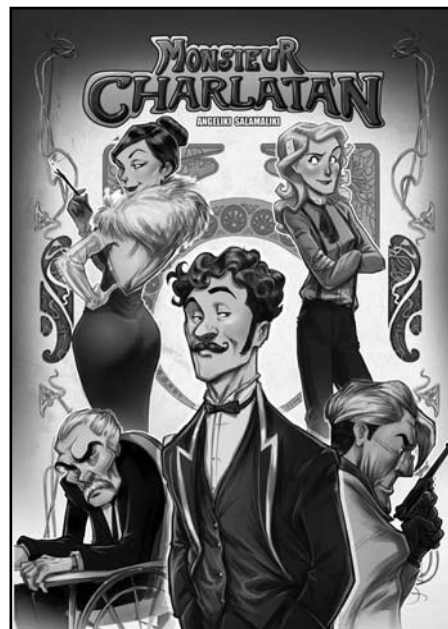
zu, te konačni sukob u katakombama i (mahom) svi koji treba da prežive, prežive. Naravno, ima tu i drugih likova. Inspektor Andre Luj i zamenik mu Fabricije, vožd američke korespondentske novinske agencije Žan-Pol, snobina novinarka Filip, Magdin bivši suprug, itd. Radnja je smeštena pretežno u Parizu, sa odbljescima Nju Orleansa, u bezmalo tri vremenska okvira.

Biću iskren, nisam našao mnogo toga pozitivnog ovde. Naravno, oštrooki će reći „Čemu kritikovati strip na netu? Pa to je mahom plod ljubavi autora raden samoinicijativno, nije fer kritikovati ga kao profesionalne stripove“. Inače ovo je direktni citat jednog internet nazovikritičara stripova. Kao odgovor dajem sledeći kontraargument. Kao prvo, tačno je da online strip nije podređen istim standardima kao profesionalni, ali to nije izgovor za loš kvalitet. A kao drugo, ljudi koji izbacuju ovakve replike kritičarima mahom to rade zato što i sami imaju očajan web comic koji vredi zaobići. A online stripova koji treba da se pljuju ima i previše (na primer „Sonichu“, „Lightbringer“ i „Assigned Male“). Međutim, problem „M'sje Šarlatana“ nije SAMO taj što je loš strip koji izgleda loše. Problem „M'sje Šarlatana“ je taj što je, i ovde možete da me citirate, naizgled dobar. To je možda i najbolji opis ovog dela, ovog stripa koji je pun mana mučki napornih da se prežvakaju. Krenimo redom. Misterije u ovom stripu nema ni u tragovima. Šarlatan je detektiv, a u toku prvih 200nak stranica ne rešava nijedan slučaj. To što je ovde propaliteti nije izgovor da se njegove detektivske veštine (o kojima je, u univerzumu stripa, poznat i hvaljen) tek tako zaobiđu. Štaviše, Šarlatan ni ne razmišlja detektivski, uopšte. Čak i poznati propaliteti-detektivi kao Kolumbo i Dilan Dog znaju da razmišljaju istraživački. Šarlatan se u poređenju s njima ponaša kao malo dete koje je neko lupio po glavi prejako u mlađim godinama. Više je akcioni junak nego istraživač, ali i akcija je ovde nevešta - siroti Isidor ili juri automobile na bicikli, ili se izvlači iz ludačke košulje na vrlo usiljen način. Veći problem „M'sje Šarlatana“, je taj što je bolno predvidiv. Ako ste pogodili da će on i Magda biti zajedno, da će policijski šef biti korumpiran i da će Adelin biti negativka, a Kamir antiheroj, ne tapšite se po ramenu - svi su to predvideli. Ono što je malčice interesantno jeste kada

grof ustaje iz invalidskih kolica, kao i karakter Kamira. Kamir je bio atentator, ostao homoseksualac, a nastavio život predavanjem psihologije. Međutim, interesanto i slojevito je napisan pretežno zato što je očito favorit autorke, a favorit je zbog razloga koji je jasan na samom sajtu gde je strip, ne u štampanoj formi. Razloga koji je predugačak za ovaj tekst. Likovi, njih 90%, su jednodimenzionalni stereotipovi. Isidor Šarlatan je klasičan moderni beta-mužjak, Magda vlažni san modernih feministkinja, Adelin bolno loše napisana femme fatale, pajkani maltene statue, te samim tim ceo strip postaje naporan za čitanje. Stereotipovi, pak, se mogu iskoristiti kvalitetno (Japan to radi u animaciji i stripu decenijama) ako delo ima dobru priču. Da li se „M'sje Šarlatan“ može spasti dobrom pričom? Pa, ne. Nikako. Prvenstveno zbog predvidivosti, ali i zbog neadekvatnog pripovedanja. Primera je previše za navesti (dovoljno je reći „upad u ludnicu“), te je vrlo malo (čitaj: nimalo) nade za spas. A crtež? Može li on da pomogne? Recimo da može – u 15% slučajeva. Stil je neimaginaran sa možda jednom vrlinom (lako se prate kadrovi), a likovi su otprilike privlačni za gledanje kao što je hlorovodonična kiselina adekvatni dodatak šećeru u kafi. Uroš Begović ili Loren Montgomeri bi bolje ovo nacr-

tali, s obzirom da imaju sličan (ali daleko bolji) stil. I tu smo gde smo – „M'sje Šarlatan“ je loš strip. Tu nema dileme. A iskreno, nisam hteo da ga ne volim. Angeliki Salamaliki je kvalitetan ilustrator sa izvanrednim rezimeom. Nažalost, strano joj je kvalitetno i iskristalisan pripovedanje strip-autora, i to se primećuje. Isprva sam očekivao nekog poput „Sejfetin efendije“ Devrima Kuntera, ili sofisticiranu verziju Ućinomije Batlera iz „Kad galebovi zaplaču“. Ali ne. Isidor Šarlatan je lik kakvog ne treba pisati. Prepun je kontradiktornosti, protračene karakterizacije i emotivnih naboja u momentima kakvim nisu potrebni.

Kao što napisah (mučki), malo toga je dobrog u ovom stripu. Kamir je na trenutke ok, i da je napisan u kakvom drugom kontekstu, zablistao bi jače. Par fora u stripu donekle uspeva. Žan-Pol, recimo, je blaga referenca na ljubljenog Dž. Džonu Džejmisona, zakletog mrsca Spajdermena. Mada je moguće da sam ovu paralelu osmislio iz protraćenog truda da nađem nešto korisno u ovoj priči. I tu je priči kraj. Nemam šta da dodam – obrnite „M'sje Šarlatana“ samo ako ste morbidno radoznali. Naravno, u najavi je i drugi broj, pa će možda biti više pozitivnog. Možda će prvi broj služiti kao trial-and-error iskustvo za Salamaliki, a drugi broj zapravo vredeti.

Iskreno se nadam da hoće, čak i nakon ovog teksta. Ali za strip sada kakav jeste, ponavljam – ako ste morbidno radoznali. Inače nije šteta ako ga preskočite. ■

Ivan VELJKOVIĆ

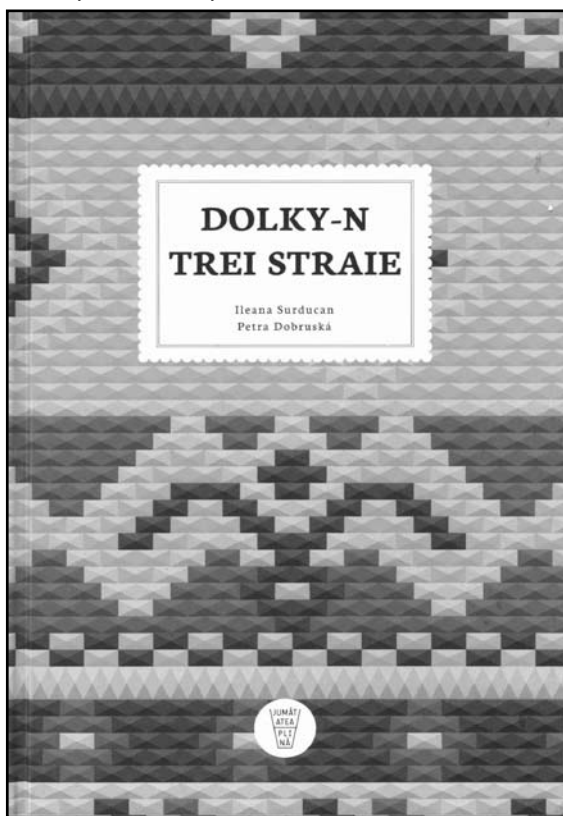
„Dolki u tri sloja“

(Ileana Surdukan, Petra Dobruški; „Jumataatea plina“, 2014)

O tradiciji, s toplinom i vedrinom

Tokom 2014. godine Ambasada Republike Češke u Rumuniji i Ustanova CEZ Romania započele su sa izdavanjem serije strip albuma posvećenih češko-rumunskim odnosima koji datiraju već pet vekova unazad. Jedan od njih je i strip album „Dolki u tri sloja“. U pitanju je putopisni strip scenaristkinje Petre Dobruške, koja radi u Ambasadi Češke Republike i živi već nekoliko godina u Rumuniji i mlade i talentovane rumunске strip autorke Ileana Surdukan.

U rumunskom delu Banata postoji šest sela čiji su žitelji većinom češkog porekla. Lokalni rumunski izraz za njih je „Pemi“, reč koja dolazi od izraza „Boemi“ ili „Bohemiani“ – stanovnici Bohemije, latinski naziv za srednjovekovnu monarhiju, odnosno najveći deo današnje Češke Republike. Autorke kreću u upoznavanje tih čeških naselja u Banatu, njihovih običaja i kulture, a što će kasnije pretočiti u strip album. Put ih vodi iz Oršave, na obali Dunava, gde Ileana stiže vozom iz Kluža a Petra svojom Vektrom iz Bukurešta. Prvo odlaze u Eibental, češko selo na nekih šest kilometara od Dunava i trideset osam od Oršave. Tu oseedaju kod porodice Jagr. Sutradan šetajući selom Ileana primećuje da ima dosta praznih kesa i cegera zakačenih na stubištima okolnih kuća. Petra joj objašnjava da su to uradili meštani, koji rade na poljima, kako bi im pekari, dostavljači peciva, ostavili njihov hleb dok su oni odsutni. Ileana je upita kako to da se ne plaše da im neko to ne ukrade ali joj Petra odgovara da u Eibentalu i okolnim češkim selima nema ni lopova ni krađa. U crkvi „Sv. Jovana Nepomuka“ upoznaju sveštenika Vaclava Mašeka, koji je neka vrsta episkopa češke zajednice u Rumuniji. Otac Mašek objašnjava kako su prvi kolonisti u ove krajeve došli iz Plzena, Klatove, Časlava i Berouna. Želeći da budu što bliže vodi oni su nastanili dolinu oko rečice Tisovice koja je bila okružena šumama prepunim drveta tise. Tako je selo Eibental i dobilo svoje ime, na nemačkom je „Eibe“ upravo drvo tisovine, a „Tal“ dolina, dakle „Dolina tise“. Vremenom su sva stabla tisovine posečena. Nižu se potom brojna mesta nastanjena Česima, i brojni

doživljaji dve autorke. Na kraju naše dve devojke kroz prepisku i komunikaciju preko Skajpa svode svoje utiske o svemu što su videli i doživele na svojim putovanjima po češkim selima u Banatu.

Strip album „Dolki“ na jedan iskren i topao način donosi priču o jednom narodu, o ljudima koji žive svoje živote daleko od velikih gradova, o kulturi i tradiciji koje se neguju i čuvaju u vremenima kada nacionalni identitet polako gubi bitku sa globalizmom, o jednoj zajednici koja je uspela da opstane i preživi u surovim uslovima skoro dva veka.

Ileana Surdukan, mlada i talentovana umetnica iz Kluža, koju su imali prilike da upoznaju i čitaoci „Strip Pressinga“, donosi svoj već prepoznatljiv stil i rukopis. Album je kolorisan vodenim i pastelnim bojama koje donose vedrinu i osećaj topline, stvarajući utisak nečeg bliskog i svima nama poznatog i već viđenog. Verno je dočarala lokalni folklor i običaje, lokalnu nošnju ali pre svega lokalnu kuhinju i specijalitete koji su joj se očigledno veoma dopali. Jedina mana ovog albuma je suviše mali format (A5), naročito ako se uzme u obzir da su originalne table rađene na velikom formatu (A1). Tako je čitaocima uskraćeno uživanje u raskošu i lepoti Ileaninih crteža. Petra Dobruška je svoj deo oko scenarija odradila rutinski ali sa puno ljubavi, što se vidi i oseća na svakoj tabli ovog albuma. To se zapravo i moglo očekivati jer je ipak reč o njenim sunarodnicima. Petra je i glavni koordinator i urednik edicije strip albuma posvećenih češko-rumunskim odnosima. Sve priče su uglavnom inspirisane realnim događajima i ljudima, isprepletene istorijom i ličnim sudbinama, nastale u intenzivnoj saradnji scenarista, crtača i istoričara iz Rumunije i Češke Republike. Jedan od naslova iz ove edicije je i strip album „Čelična krila“, prema priči Jiržija Šitlera, nacrtan od strane Adriana Barbua, takođe dobro nam poznatog strip autora. Ovaj naslov je preveden i objavljen i na engleskom jeziku. U ovom projektu su do sada uzeli učešće još i Maria Surdukan („Karel Liman arhitekta“), Timotei Drob („Krvavi kamen“) kao i Kristian Darstar i Aleksandru Berčeanu („Miki na Dunavu“).

Kolekcija trenutno broji pet albuma, a „Dolki“ je četvrti iz ove strip edicije. Svi pomenuti strip albumi se mogu kupiti u svim bolje snabdevenim knjižarama širom Rumunije. „Dolki“ je, inače, tvrdokoričeni strip album u boji, koji ima ukupno 68 strana. ■

Dragan PREDIĆ

MOJ BIVŠI DEČKO. — IVANA F.

PRE PAR MESECI VIDELA SAM
KONKURS ZA STRIP "KAKO PREŽIVETI
DICTATORU". TENA MI JE ODMAH
LEGLA, NISAM DJABE SA ILUKANA.
ZAINTRIGIRAO ME JE DA VIDIM
ŠTA DRUGI O TOJNE KAZU, PA SAM
POTRAŽILA PO INTERNETU I NALETELA
NA STRANICU "HOW TO COPE WITH
LIVING UNDER A DICTATORSHIP."

PUNA JE PRAKTIČNIH SAVETA KOJE
KAO DA JE PISAO NEKI DIKTATOR
LIČNO. "PODREDI SE I NE TALASAJ,
ILI IĐI." POČE DA MI SE DIŽE
PRITISAK I DA ME BOU GLAVA,
I SETIH SE NEKOGA NA KOGA
NIKAD NE MISLIM. MOG
BIVŠEG DEČKA SA PAKUJETA.

Ivana F.

TI PROTESTU, A JA
ĆU DA KUHAM VEČERU
MACO. AJDE DAI
'LJUDAC.

ROMANTIČAN I
POUZHAN, BIO JE
TOTALNO APOLITIČAN,
NI NOVINE NIJE
HTEO DA ČITA.
NA DAN JEDNOG
OD NAJVEĆIH
OPROZICIONIH
SKUPOVA,
NIJE HTEO DA
MI SE PRIDRUŽI,
NEGO JE OTIČAO
NA POSAO.
"IZDACIĆE ME
MACO, ŠTA ĆU
POSLE DA
RADIM?"

POLICIJA GA JE POKUPILA
SA STANICE NA KOJON JE
ČEKAO AUTOBUS. NIJE NI
BILA UBLIZINI
DEMONSTRACIJA.

Ivana F.

U ZATVORU SU GA LEMALI DANIMA,
I NISU MU DALI DA SPAVA DOK NIJE
POTPISAO PRIZNANJE KOJE JE IZUSTALO
SVE ONO ŠTO U ŽIVOTU NIJE HTEO DA RADI.

MESEC DANA KASNIJE,
KAD SU MU MODRICE
PROŠLE, PUSTILI SU GA
DA IDE KUĆI.

KAD SE POJAVIO NA
VRATIMA, U RUCI JE
JOŠ UVEK STISKAO
KOPIJU PRIZNANJA.

Ivana F.

TREBAO MU JE JOŠ PAR MESECI DA SE OPORAVI, U MEĐUVREMENU
JE IZGUBIO POSAO, A NA DEMONSTRACIJE I DALJE NIJE HTEO
DA IDE. NA KRAJU NISMO IMALI NIŠTA VIŠE DA KAŽEMO JEDNO
DRUGOM. OTIŠAO JE SAM, NISAM MORALA NI DA GA PITAM.

KRAJ

Ivana F.

Strip fenomeni: Persepolis
Piše: Ivan VELJKOVIĆ

Međa

Učionica, možda dvadesetak đaka. Pred njima učitelj, ponosni član Partije i zakleti neprijatelj četnika koji je do položaja došao upravo preko te veze. Drži predavanje deci, možda su sva šesti ili sedmi razred, i uči ih kako je strana za koju se on borio časna i junačka, kako se on, Milovan iz njihovog malog sela, rvaao sa raznolikim zlotvorima zarad slobode, mira i rada njihove velike i mnogoljudne domovine. Deca klimaju glavom, poneka zevaju, poneka sa znatiželjom gledaju.

Jedna ručica se diže u vazduh. Mala Milica ustaje i kaže: „Učitelju Mile, ali moj pokojni stric je bio na strani četnika, izbavio je moju mamu i njene drugarice od grupice Nemaca koja je htela da ih smakne. On nije bio izdajnik”.

Učitelj Muni gleda zabezegnuto. Cela učionica gleda zabezegnuto. Kako sme ova mala cura da priča protiv hrabre vojske Crvenih Kmera? Muni se znoji. Malecka Malis ga gleda, ali ne popušta. Pitanje je postavljeno. Kako će da odgovori? „Sram te bilo!”, kaže joj. „Da te je sad čuo naš veliki Prvi Brat, lupio bi ti šamar!” Malis je bacila pogled na portret Pola Pota, ali je nešto u njoj kvrcnulo.

„Moj stric nije izdajnik!” rekla bi Masiko, gromoglasno, da je maltene cela Uganda čuje. „Vi, učitelju Mpoza, nemate pojma!” Ostrašćeni uča bi joj prišao i zviznuo takav šamar da bi se crvenilo videlo i na njenom licu krcatom čvrstim, zih melaninom. „Odmah da se izviniš Njegovoj Ekselenciji!” rekao bi joj dok mu je prst pokazivao na namrgođenog Idi Amina iza stakla slike. Ali se Masiko ne daje. Muka joj je da sluša gluposti. „Šamaraj me do prekosutra, učitelju, ali ja znam za mog strica, i nije to što vi tvrdite da jeste!”

Deca su se usplahirila. Ne dešava se svaki dan da neko pljuje u lice komesaru Mau tako otvoreno. Ali je učitelj Meng-Liu svejedno rešio da nauči malu Meiling pameti. Neće u njegovoj učionici da se vređa ono za šta je on lično krvario. Neće njemu da se podriiva integritet predavača i člana Partije. Neće njemu neka mala, ziljava klinka da prosipa nešto što je propaganda spoljnog elementa, nešto što bi ga nateralo da se, nakon što prođe radni i naporni dan, zavali u stolicu i krevet i duboko, duboko zamisli.

Jel vam sve ovo deluje poznato? To je zato što sam vam upravo predložio jedan ključni element koji se provlači maltene kroz svako društvo – najgrđi su najčešće na vrhu, malo manje grđi im sisaju nožne prste (da ne kažem nešto manje prikladno), a ispašta raja. No onog trenutka kada iskru pobune zapali curica, ne mnogo starija od one vaše nećake ili sestrice, onda se dolazi do apsurda života, pun krug koji kreće od racionalnog, a završava se iracionalnim, na šta se nadozvezuje neko novo racionalno.

Devojčica može da nosi bilo koje ime, da potiče iz bilo koje zemlje, da se buni protiv bilo kojeg režima. Nikoga neću da iznenadim time što ću reći da je ovaj tekst o Marđan Satrapi, o njenom životu, i preciznije, o njenom stripu iz četiri, odnosno dva dela koji je osvojio svet i koji ne prekida da bude aktuelan. „Persepolis”. Priča o odrastanju u Iranu, o ratu, o porodici, o odrastanju u globalnijem smislu, o razočarenju, o sazrevanju, o uspesima i greškama, o svemu što jedan alternativni strip treba da čini jakim i nepokolebljivim.

Odmah da napravim distinkciju. Autorka je Marđan Satrapi, a uz to je i glavni lik stripa „Persepolis”, budući da je autobiografskog karaktera. Distinkcija je na relaciji „Marđan iz stripa-Marđan autorka”. Te od ovog trenutka autorka ostaje Marđan, a glavna akterka iz stripa postaje i ostaje Marđi. Ne bez razloga, nastavite s čitanjem.

Naime, Marđan je, poput svih velikih ljudi koji naizgled izviru niotkuđ, i sama došla iz jednog maltene stereotipnog „ništa”. Po samoj Marđi vidimo da je autorka detinjstvo provela u najgorim mogućim godinama po Iran, evropski rečeno Persiju. Sedamdeset i devete svrgava se lokalna vlast i ustanovljava Islamsko pravo, što od loše situacije pravi goru. Ne pomaže to što su roditelji Marđi prilično vokalni komunisti, što je u ono doba bilo pogotovo pogubno. Glavna ideja vodilja ovde je kako jedna prilično nezavisna Marđi prolazi kroz novonastalu opresiju, te njoj recipročni nihilizam tadašnje Evrope, i svakako ostaje na granici, nit tamo nit amo, što bi ono pisalo u jednoj priči koja se samo apokrifno vezuje za Svetog Savu, „Istok na Zapadu i Zapad na Istoku”.

No, ovo je lična priča, i kao takvoj ću joj prići. Prići ću joj tako što upoznajem Marđi. U početku mi je Marđi bila interesantna. Imamo puno paralela – ni ja nisam voleo da ćutim kad sam

bio žutokljunac. Štaviše, imao sam Lenjinovski trenutak jednom u četvrtom razredu osnovne, ali to je priča za drugi put. Marđi je ovde bitnija, a Marđi jako otvoreno svojim drugovima govori o podvizima svoje porodice, svojim roditeljima šta i kako želi da bude u budućnosti, svima redom o njenoj viziji Boga, itd.

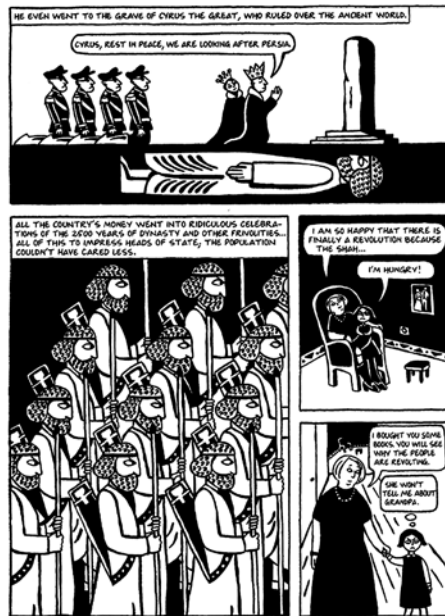
Kako je rasla i stasala u adolescentne godine, Marđi je počela opasno da me nervira. Ništa od onoga što je radila nije imalo smisla. Naravno da je usvojila ovaj ili onaj oblik komunizma i njegovog brata od tetke socijalizma. I naravno, kao i svaka zaludena osoba sa ne previše mozga u glavi, moderni komunisti/socijalisti će na repliku „komunizam i socijalizam su pobili ovoliko miliona ljudi a porobili ovoliko narednih miliona” odgovoriti sa „ali MOJ oblik komunizma nije stavljen u praksu, nemoguće je da znaš!” I naravno da je nekritički usvajala sve što je imalo veze s ovim – sovjetske autore, pank muziku, anarhističke podelemente svega ovoga, itd. Jeste, još je bila mlada, ali za osobu koja kao mala zna šta je šta, ovakav zaokret u glupost nervira. I da, malo veća, ali i dalje mala Marđi me je tada nervirala.

U Evropi, prvo sa gomilom silnih karaktera, a kasnije na ulici i sa zajebanom upalom pluća, Marđi me je zaplašila. Zaplašilo me je to što je izbegavanje fenomenalno eksperimentalnog islamskog režima zamenila autističnim i navinim srednjeevropskim. Zaplašilo me je što u približavanju osamnaestim nije imala svog dragog, što joj se svaki pokušaj završio pobačajem (ne bukvalnim), i što je njeno zakoračenje u legalno odraslo doba, osamnaesti rođendan, provela započinjući njen najgori period u Evropi. Zaplašilo me je to što je na najmanje dve od tih razina bila slična meni u tom dobu.

Kasnije me je Marđi rastužila. Od povratka u Teheran i životnom preokretu za životnim preokretom, tačno se videlo da ne živi život onako kako bi htela. Em je pritiskaju pripadnici garde koja hapsi žene sa delimično smaknutim velom (da, taj kancer je i dalje na snazi u Iranu, i ne samo tamo), em je pritiska što je lična sloboda ironično svedena na sopstvena četiri zida, a nekad ni tada, em je pritiska stvarnost onoga što je ostavila, kao i onoga zbog čega je otišla, a znamo da ni njen brak sa Rezom niti njene studije neće doneti njoj ono što je jedna Evropa pre sedam godina trebalo da donese. Marđi me je tu jako rastužila, jer opet deli nešto zajedničko sa mnom. I pored mišljenja koja su vrlo protiv onoga što lokalno društvo nameće, Marđi ne gubi ljubav prema onome što u srži jeste. Marđi je i dalje Iranaka, ali ne Iranaka u smislu muslimanka, već Iranaka, po evropski rečeno, Persijka. U njoj je i dalje krv Ahemenida, Arsasida, Sasanida, Mihranida i Dabuida, u njoj je i dalje proročka crta Zaratustre, u njoj je i dalje široko prostranstvo starog carstva koje je padalo i koje se dizalo iznova i iznova. Ona je pre Iranaka nego bilo šta drugo, i gde god živela i šta god radila, ovu osnovnu crtu sebe nikada ne gubi. A naposletku, ona, Marđi, mala Marđi, sada sva odrasla, nezavisna i sa veltšmercom kakav se samo iz iskustva sličnog njenom rađa, je prvenstveno i pre

svoga Mardan Satrapi, kćerka, unuka, devojka iz jedne male zemlje koja nikada ne izbegava da jasno i nedvosmisleno kaže ono što misli. I zato me je još više rastužilo kada je, u parafrazi poslednje table iz prvog dela „Persepolisa“, na kraju drugog pozdravila svoje roditelje i, po poslednji put uživo, svoju baku dok se spremala na svoj novi put u evropsko inostrano.

I tu leži genijalnost Mardan Satrapi. Kroz jake crno-bele storije i neimpresivni crtež Satrapi prepričava svoj život sa fokusom na ključne momente, na epizode koje su vredne anegdota koje se prepričavaju u porodičnom krugu dugo godina nakon smrti osobe koja ih je originalno proživela. I naravno, Marđi je morala da raste i da se razvija, zato što se Mardan razvijala i rasla je pre nego što je sve to prenela na papir. To što sam se pronašao više puta u Marđi, a pogotovo to što me je na trenutke nervirala, a na trenutke fascinirala, je savršeni reper za kvalitet „Persepolisa“ – ovde nije priča koja prenosi poruku. Ovde je jedna osoba koja razgovara s vama.

A tu je i aktuelnost „Persepolisa“. Ne krijem činjenicu da smatram da je moderni feminizam tumor koji treba što pre odstraniti. Prvenst-

veno zato što je oдавno izgubio poentu i preneo pažnju na maltene nepostojeća nedaća na Zapadu, pa i kod nas koji nismo „zapadni“. Ali ako je negde ikada feminizam bio iskreno, neironično i neosporivo potreban, to je Bliski Istok. Mislite šta hoćete o ljudima koji su ga bombardovali (pošto nisu ni najmanje nevinu u ovoj priči), ali na kraju krajeva, ljudima Irana ostaju njihovi voždovi. A s obzirom da se pomalaju polako pokreti gde žene smiču hidžab i burku ne bi li pokazale da ništa ne sme da ih sputava, strip(ovi) Mardan Satrapi nikada nisu bili potrebni. Setimo se, Ruždi je umalo izgubio glavu zato što je radio maltene isto što i najpoznatija iranska autorka. Satrapi je, pored odličnog autora koji zna da vezuje priču vrednu svih nagrada koje je dobila, takođe i savršena inspiracija i primer ženama da ih ništa ne sprečava da se uspešno bave stripom.

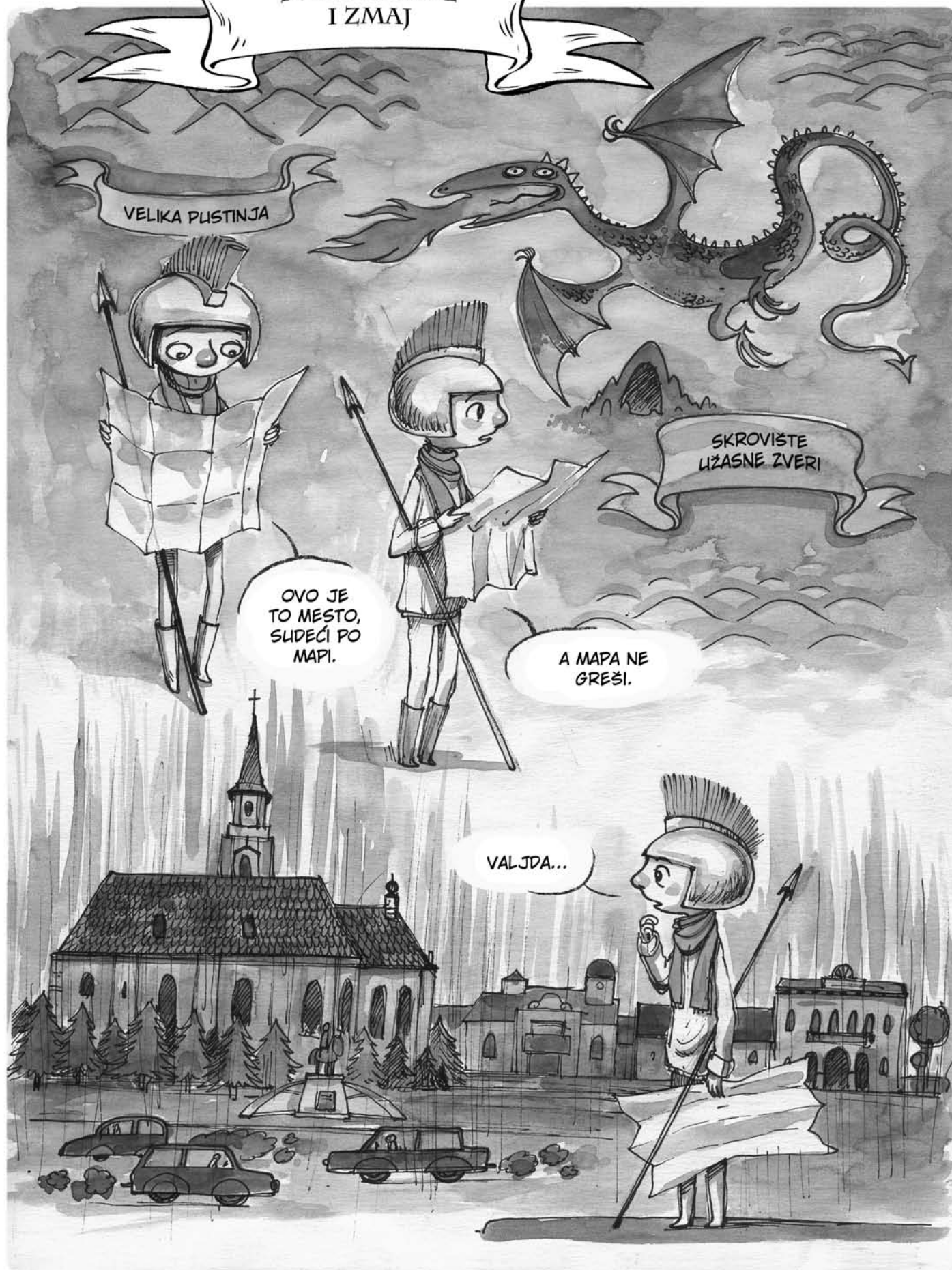
Ali, naravno, „Persepolis“ i sama Satrapi su mnogo više od toga. Nije džabe naziv stripa evropska reč za „Grad u Iranu“ ili „Iranski grad“. Dualitet naslova i činjenica da autorkino ime stoji ispod istog umesto imena nekog muškarca iz iste zemlje već sami po sebi govore da nas čeka nešto kompleksno. Ne nešto pretenciozno, ne prazna i šuplja jednosmerna priča bilo o Islamu, ženskom polu ili odrastanju u autoritarnom režimu, ne. Ovo je priča koju nam Mardan veze iz srca, priča o Marđi i njenim atipičnim, a opet prečesto jako prepoznatljivim dogodovštinama i peripetijama, usponima i padovima.

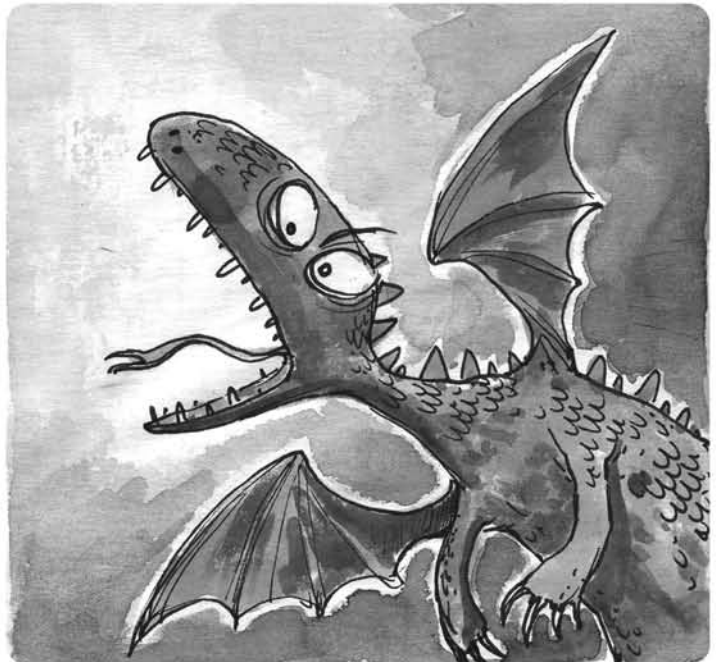
Kruna svega ovoga je Satrapi danas. Kad je sada pogledam, sa njenih 48 godina i uspešnom karijerom što je prati poput senke, ja ne vidim pretencioznu umetnicu, niti zagriženu opajdaru koja nikog ne voli. Ne. Njeno punačko okruglo lice je i dalje ona Marđi puna života i elana, puna konflikta i eksplozivnog (i ekspresivnog) kreativnog „besa“. I dalje je ona Mardan Satrapi koja nosi jaknu „Punk is not dead“ sa sve tipfelrom preko čerjije ‘aljine, koja upija vetar Kaspijskog jezera svim plućima, koja je rešila da bude ponos svog Persepolisa i to postigla samo time što je, bukvalno, ispričala svetu svoju priču. ■

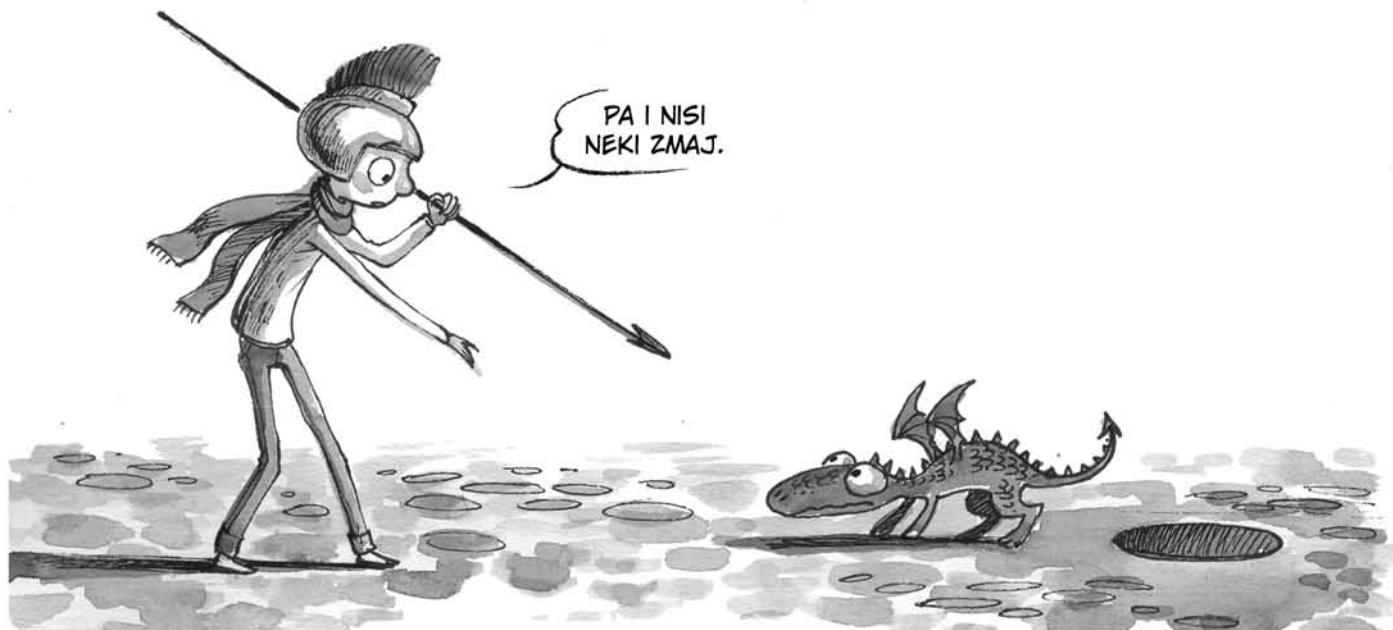

SVETI ĐORĐE
I ZMAJ

Ileana SURDUKAN

TO NIJE FER, IZLAZI
I BORI SE, KAD SI
VEĆ OLIČENJE ZLA
NA ZEMLJI!

MALO SUTRA
- JA SAM
OLIČENJE ZLA, NE
GLUPOSTI.

ZNAŠ LI
ŠTA SI TI?
NAJ... NIJI
...
NAJ!

MA KAKO DA
NE. JA SAM PRAVI
PRAVCATI ZMAJ, MO-
JA ZLOČA NE POZNA-
JE GRANICE.

SJAJAN SAM LI
SVIH 7 SMRTNIH
GREHOVA.

GNEV.

GORDOST.

ZAVIST.

A
TAKOĐE
!...

VOLIM DA
PRIČAM SA PUNIM
USTIMA.

A PROZDR-
LJIVOST?

TO POSEBNO.
MNOGO SAM
JEŠAN.

VIDIM. PA NIŠTA -
LIMESTO DA SE BORI-
MO, PROBAČU MALO
DA TE EDUKUJEM.

KLUŽ U JESEN JE STALNO PREKRIVEN
MAGLOM... U NJENOJ SE TEŠKOJ I
NEPROZIRNOJ GUSTINI GUBE OBRISI,
BOJE I OBLICI.

PLEASED TO MEET YOU, HOPE YOU GUESSED MY NAME • SCENARIO: MARKO STOJANOVIĆ
CRTEŽ: MINA DAVIĆ

VI, NARAVNO, ZNATE KO SAM JA?

IAKO NEMAM TROZUBAC, ROGOVE I REP, IAKO IZA MENE NE PUCKETAJU PLAMENOV I PAKLA, NOZDRVE NE STIPE SMRAD SUMPORA A UŠI PARA VRIŠTANJE PROKLETIH, VI STE SVESNI DA JA BAŠ I NISAM NA STRANI DOBRA... NA VAŠOJ STRANI.

AKO I NISAM SAM ĐAVO, KONTATE, SVAKAKO NISAM DALJE OD TREĆEG KOLENA, JEL TAKO?

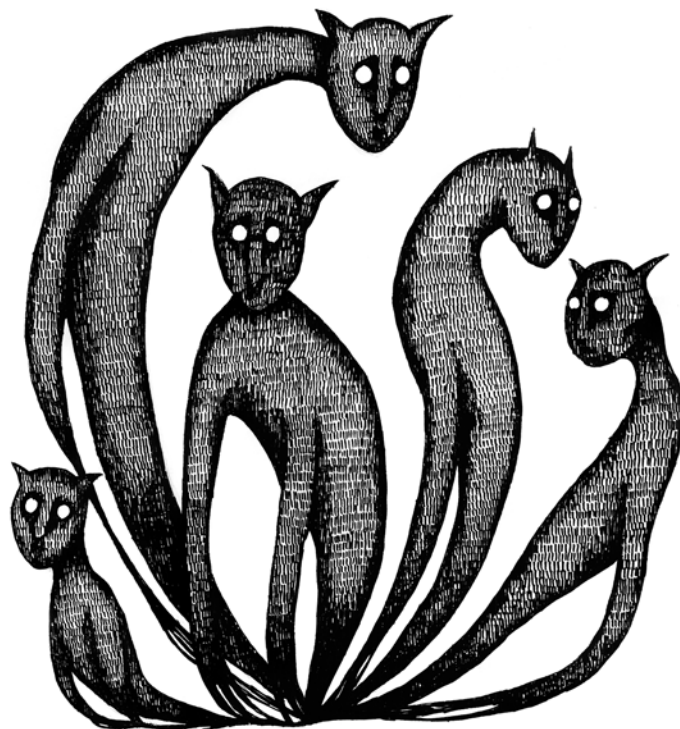
POJMA VI NEMATE.

ŠTO JE NAJCRNJJE, POJMA NEMATE JER STE ODABRALI DA POJMA NEMATE...

...A ODABRALI STE TO JER JE TAKO PROSTO LAKŠE.

ČESTITAM.

IZABRALI STE, UZ MALU POMOĆ ISKUSNIJIH OD SEBE, ISTIH ONIH KOJI SU TAJ ISTI IZBOR NAPRAVILI PRE VAS, DA ZA SVE ONO LOŠE U VAŠEM ŽIVOTU, SVE ONO ŠTO NE VALJA, OKRIVITE ĐAVOLA, SUDBINU, PORODICU, ZEMLJU, DRUŠTVO, VLAST, OPOZICIJU, ŽIVOT, SMRT...

...

...NEKOG DRUGOG.

LAKŠE JE BACITI
KRIVICU NEGO
PREUZETI
ODGOVORNOST,
JEL TAKO?

I ONDA JE LVEK NEKO DRUGI
KRIV... A NAJDRUGIJI OD DRUGIH,
TO SE ZNA, JE ĐAVO.

NE ZNATE KOJI VAM JE
ĐAVO PA STE TO URADILI?

NEKI VAS ĐAVO TERA DA OGOVARATE,
LENČARITE, ŽDERETE, PSUJETE,
PIJETE, PUŠITE, ŠMRČETE, ŠAMARATE?

DA BISTE VI BILI ČISTI,
DA BISTE VI BILI DOBRI,
JA MORAM DA BUDEM
OLIČENJE ZLA, JEL TAKO?

IMAM
VESTI
ZA VAS.

AKO VAS ZANIMA KO JE KRIV ZA SVE
ONO LOŠE U VAŠEM ŽIVOTU, DOVOLJNO
JE DA POGLEDATE U OGLEDALO.

MOŽDA VAM SE NE SVIĐA ONO ŠTO VIDITE, ALI SLOŽIĆEMO SE DA
U VAŠEM ODRAZU NEMA TROZUPCA, ROGOVA NI REPA, PLAMENOVA,
SUMPORA NI VRIŠTANJA. PA IPAK, VEĆ JE I VAMA JASNO DA VAS
U OČI GLEDA ONAJ KO JE KRIV ZA SVE ONO ŠTO NE VALJA..

KOJI VAM JE
ĐAVO? TO JE
BAR LAKO - VI
STE VAŠ LIČNI,
PERSONALNI
ĐAVO.

E SAD, AKO SE SLOŽIMO
DA STE VI VAŠ ĐAVO,
NAMEĆE SE PITANJE
KO SAM ONDA JA...

...NA KOJE NIJE TAKO TEŠKO
ODGOVORITI KAD SE SETITE
VEROVANJA DA, UZ ĐAVOLA,
SVAKO OD VAS IMA I SVOG
ANĐELA ČUVARA.

KRAJ

Intervju: Valia KAPADAI

Balkanska pravila:

Ghost(s) in the Shall

Valia Kapadai rođena je 11. novembra 1979. godine u Grčkoj, gde i dan-danas živi i radi. Iako je po osnovnoj vokaciji predavač grafičkog dizajna na Univerzitetu u Atini, jedna je od najproliferičnijih autorki grčkog stripa. Svoje radove je objavljivala mahom za nezavisne izdavače u inostranstvu, kao i za neke veće izdavačke kuće tipa „IDW Publishing“ i „Marcosia“, a uz to aktivno izbacuje i samizdate u vidu online stripova. Diminutivna fizički, Kapadai radi non-stop kao lokomotiva. I pored svojih „duhova“ protiv kojih se dnevno bori, uspeva da plasira rezultate kakvi se samo poželeti mogu.

PRESSING: Koristila si nekoliko nadimaka i pseudonima do sada – na DeviantArt-u si Neurotic-Elf („neurotična vila“), dosta tvojih radova etiketiraš kao stinky („smrdljivo“), tipa smrdljive skice, smrdljivi stripovi, itd., a tu je i onaj koji izgleda najčešće koristiš, Valijum, očigledna igra reči sa tvojim imenom. Kako to da koristiš ove nadimke i zašto?

Valia KAPADAI: Pa rekla bih da volim da koristim nadimke, ne samo za sebe, već i za druge. „Neurotic-elf“ mi je bio jedan od prvih nadimaka koje sam koristila kada sam morala da smislim ime za moj nalog na DeviantArt-u sada već davne 2004. godine. Tada sam bila opsednuta bendom „Neurotic Fish“, a takođe sam volela (i još uvek crtam) vilenjake i druga magična bića, a uz to su me već neki prijatelji zvali „vila“, pa je nadimak tako došao tu gde je. „Valijum“ je očigledan, kao što si pomenuo, samo je igra reči sa mojim imenom. Mislim da je neko od mojih kolega to osmis-

lio pa je ostao u upotrebi. Što se smrdljivih skica tiče, pa, pošto mi nije baš bilo dozvoljeno da crtam na poslu, čak ni za vreme pauze, morala sam da ih za vreme tih pauza crtam u smrdljivom WC-u dole niz hodnik, tako da to baš i nije nadimak, više... Smrdljiva stvarnost.

PRESSING: Učestvovala si u brojnim grupnim projektima, kao „Urban Legends“, „Unseen Shadows“ (epizoda „The Immaculate Abortion of Dina Leigh“) i „Womanthology: Heroic“, gde su prisustvovala i neka veća aktuelna imena u ženskom stripu kao Gejl Simon i Fiona Stejpls. Ima li ikakvih interesantnih priča ili iskustava vezanih za ove projekte?

KAPADAI: Obično su svi grupni projekti gde sam učestvovala bili jako zabavni. Ne sećam se ničega preterano interesantnog vezanog za bilo koji od tih projekata, sem možda mog učešća u antologiji „Womanthology“, koje je bilo neočekivano. Samo sam odgovorila na tvit iz zabave, nisam

uopšte mislila da će neko da pročita moj odgovor i da će me uključiti, i naravno nisam ni sanjala da će taj projekat da bude toliko uspešan.

PRESSING: Takođe si radila na stripovima kao što su „Heart of War”, „Kindred Spirits”, „Nekya”, „Dreamcatcher: A Fairy Tale”, „White Knuckle” i brojni drugi – mahom projekti po scenarijima drugih autora. Kako ti je kada radiš na stripovima koji nisu po tvom sopstvenom scenariju?

KAPADAI: Premda sam uvek imala puno ideja o nekim svojim... Velelep-nim pričama, obično nemam vremena, disciplinu ili mentalni mir koji je potreban da se sedne, usredsredi i zapiše svaka ideja, sem možda za kraće stripove. Iskrena da budem, nisam baš neki pripovedač; radije bih da crtam i da priču prepustim „profesionalcima”. Većina mojih radova nastalih kao plod saradnje je bila super i počastvovana sam što sam dobila priliku da sarađujem sa nekim sjajnim autorima. Možda jednog dana otpočnem i završim svoje priče, ali dok taj dan ne dođe, mislim da ću ipak da nastavim saradnju sa drugim ljudima koji tačno znaju šta rade.

PRESSING: U jednoj od tvojih biografija, pomenula si da voliš da samostalno izdaješ kratke priče. Od mnogih koje si ovako izdala, priča „No More Ghosts” deluje kao da je najličnija. Da li bi nam rekla nešto više na temi tvojih stripova samizdata i koji se potencijalni problemi tu kriju?

KAPADAI: Čak iako sam radila za razne izdavače, više volim samizdat varijantu, ako i kad je moguće. Štaviše, Pavlos Pavlidis, Andreas Mihaelides i ja smo osnovali umetnički kolektiv „LarLarLar Comics”, sa namerom da šampamo i distribuiramo sopstvene stripove i možda par stripova drugih autora koji nam budu interesantni. Smatram da je samizdat izdavaštvo verovatno jedini način da se prati kvalitet konačnog proizvoda i prodaje. Nažalost, teško je doći do finansija za štampanje a moraš i da se sam baviš distribucijom i finansijskim detaljima, prema tome moraš da prisustvuješ na strip festivalima i promovišes stripove onlajn kako bi prodao makar i jedan primerak i promovisao svoje delo, što takođe zahteva finansijska sredstva. Samizdat izdavaštvo je težak i

retko kada profitabilan posao, a neretko ume da bude i jako stresan, ali, barem za mene, ovde i sada, to je prvi izbor metode izbacivanja i promocije svojih stripova.

PRESSING: A „No More Ghosts”? O čemu se tu radi?

KAPADAI: Kao što si već pomenuo, „No More Ghosts” (prvi i drugi broj) je moj verovatno i te kako najličniji projekat, barem za sada. To je serija kaiševa ili jako kratkih strip priča o umetničkoj blokadi i depresiji, od koje (i dalje) bolujem, batrgajući se da nanovo nađem inspiraciju i motivaciju. Po glavi mi se mota gomila ideja za treću (čak i za četvrtu) mini-kolekciju, ali sem ako se „moji duhovi” ne utišaju i ne puste me da radim opet, biće mi teško da bilo koju od tih ideja bacim na papir. Možda nekada kasnije, doduše - i to što je skorije moguće.

PRESSING: S obzirom na tvom angažmanu na projektu „Womanthology”, cenim da su te već pitali čuveno pitanje „Kakav je osećaj biti žena-strip autor?” hiljadu i kusur puta, prema tome ću da ga malo preformulišem – kakav je osećaj biti Grkinja koja je zaposlena u strip-industriji? Kako te kolege vide, koliko ti je teško (ili lako) danas?

KAPADAI: Možda sam malo naivna ili zatvorena u svoj mali svet, ali iskreno nikad nisam osetila nikakvu diskriminaciju samo zato što sam žena. Ni u Grčkoj, ni u inostranstvu. Štaviše, upravo zato što sam žena, mogla sam da dam svoj doprinos na najmanje dvema strip antologijama koje su u potpunosti ili delimično pokrenule žene („Womanthology” i „Bayou Arcana”) i gostovala sam na par tribina. Neću da poreknem da se diskriminacija dešava, ali sam barem do sada bila takve sreće da me je mimoišla. Da, recimo, crtam superherojske priče, koje se više smatraju za „muški teren”, možda bih imala nekih problema, ali je indie/alternativna scena generalno znatno otvorenija po tom pitanju. Jedina iole čudnjakava situacija koja mi se desila na jednom festivalu u Srbiji, jeste to da su pojedini autori bili ubeđeni da sam lezbejka, samo zato što sam strip autor, a „normalne cure se ne bave stripom”.

PRESSING: Kad smo već kod diskriminacije, zar nisu svi strip-entuzijasti generalno na marginama društva na ovaj ili onaj način, nevezano za pol ili čime se

bave? Ili je to možda stereotip sam po sebi?

KAPADAI: Neki od nas stripofila smo navikli da nas ljudi vide kao otpadnike od društva, znam da se to meni desilo par puta. Mislim da se ta percepcija ipak polako menja, možda zato što stripovi postaju sve više deo glavnogtokovske kulture putem filmova, TV serija i širom upotrebom elemenata stripa u grafičkom dizajnu... Ili zato što sve više ljudi prisustvuju festivalima i izložbama, gde upoznavši nas stripadžije nešto bolje shvataju da ipak nismo toliko različiti od njih.

PRESSING: Takođe si i zaposlena na Univerzitetu. Kako uspevaš da organizuješ vreme?

KAPADAI: Vreme?! Uspeh?! Organizacija?! Zar to ide jedno s drugim? Ne, nisam u dobrim odnosima sa pomenutim konceptima, moram da priznam. Ponekad kada imam rok dok radim neki projekat, krećem da radim kao manijak, ostajem po celu noć budna i onda izjutra pravo na posao. Ovo je definitivno najgori mogući način da se radi bilo šta, ali iz nekog razloga ispadne da upravo to radim mnogo češće nego što bih htela... Dok sam radila na stripu „White Knuckle“, kada mi je računar potpuno crkao dva dana pre nego što je trebalo da pošaljem poslednje table, ostala sam budna ravno 48 sati! Em sam radila na poslu izjutra em crtala i vršila prepravke ostatak dana po povratku s posla. To su bili najgori – i najmaglovitiji – dani mog radnog veka do sada i iskreno želim da nikad više ne moram da prođem kroz bilo šta slično.

PRESSING: OK, ovo sa sobom povlači savršeno propratno pitanje – kako se opuštaš nakon napornog radnog dana? Šta bi po tebi bio savršen način da se opustiš i da dozvoliš telu i umu da se smire?

KAPADAI: Malo mi teško dođe da se odmorim uopšte uzev. U mom mozgu je vazda neki teški nered, ali uživam da se samo izvalim na trosed i gledam serije, ili da čitam nešto, ili čisto da surfujem netom. U idealnim uslovima moja čupava maca bi mi sedela u krilu, moj dečko Pavlos pored mene, a pred nas nešto kokica i upaljenih sveća na stolu.

PRESSING: Kako bi najtačnije opisala svoja iskustva sa nezavisnim izdavačima na Zapadu?

KAPADAI: Moja iskustva sa indie izdavačima na Zapadu su generalno bila jako dobra. Štaviše, što „indie-je“, to bolje. Ukoliko je izdavačka kuća veća, manje si u kontroli i kao što sam već navela, smatram samizdat mnogo više zadovoljavajućim bez obzira na sve njegove poteškoće.

PRESSING: Ima li crtača ili scenarista sa kojima uživaš da saraduješ? Ima li nekih na koje se ugledaš?

KAPADAI: Previše je crtača i scenarista da samo odaberem par njih. Radila bih na novim projektima sa gotovo svim ljudima s kojima sam ranije saradivala i uvek sam otvorena ka novim projektima, barem onda kada mi „duhovi“ to dozvole. Naravno očito je da mi je rad sa kolegama iz „LarLarLar-a“ jedna od omiljenih saradnji i nadam se da ćemo da se uskoro vratimo sa nekim sjajnim projektima.

PRESSING: Šta bi bio tvoj izbor radnog materijala (tradicionalni pristup, digitalni, itd.) i zašto baš taj a ne drugi?

KAPADAI: Na što više me projekata angažuju to češće i više koristim tradicionalnije metode. Većinu stripova svakako radim u akvarelu i par drugih tehnika (olovke u boji, dvostrani markeri, akrilne boje, itd.), pa ih onda doterujem digitalno. Probala sam ranije da radim u potpunosti digitalno, ali nisam toliko uživala te se uvek vraćam mojim pouzdanim akvarelima i četkicama.

PRESSING: Tokom vaše tribine u Leskovcu, ti i Pavlos ste pomenili da su, tokom poznih devedesetih, grčki i srpski strip autori često saradivali, mahom na raznoraznim fanzinima i alternativnim stripovima. Koliko si upoznata sa strip scenama drugih zemalja Balkana? Da li se i dalje čuješ sa nekim od autora odatle?

KAPADAI: Grci i Srbi su i te kako saradivali, i nadam se da će i ubuduće. Nažalost, nisam toliko upoznata sa raznolikim balkanskim strip scenama koliko bih želela, mahom zbog jezičke barijere, ali je prisustvo na dve

uzastopne Balkanske smotre mladih strip autora bilo sjajna prilika da upoznam još kolega crtača, i ako bude sreće svratiću ponovo uskoro. Srećna sam što se i dalje čujem s pojedinim autorima i zapravo u razgovorima sam s jednim o budućem strip projektu.

PRESSING: *A Grčka? Da li je domaće tržište postalo otvorenije za lokalne strip autore?*

KAPADAI: Mislim da je grčka strip scena procvetala pre par godina i donekle i dalje cveta, mada kako sve više tonemo u ovu otegnutu finansijsku krizu i generalno stanje nesigurnosti, opadanje je maltene i očekivano. Uprkos dnevnim problemima, sve više ljudi prisustvuje raznim grčkim strip festivalima i postaje otvorenije prema stripu uopšte. Nažalost apsolutna većina Grka smatra strip dečijom zabavom i ne gleda na isti kao „umetnost“, ali sam primetila promenu u zadnjoj deceniji (do dve). Verujem da su brojni festivali, par strip časopisa, pa možda i sama kriza, pomogli u ovoj promeni.

PRESSING: *Za koje stripove bi rekla da su ti najomiljeniji, generalno gledano?*

KAPADAI: Ovo je isto jako teško pitanje... Naravno, moram da napomenem da su prvi stripovi koje sam ikada kupila u poznoj adolescenciji bili radovi Enkija Bilala, Dejvida Meka („Kabuki“) i Terija Mura („Stranci u raj“). Neki od mojih omiljenih crtača ikada, pored gore pomenutih, crtači kod kojih uvek pokušavam da nabavim bilo šta na čemu su radili, su Đipi, Toni Sandoval, Džef Lemir, Đundi Ito, Beki Klunan, Fejt Erin Hiks, Emili Kerol, Panajotis Pantazis, Tasmara, te takođe i stripovi mojih prijatelja i znatno više drugih nepomenutih. Baš sam (indie) strip džanki...

PRESSING: *Navedena si kao jedna od gostujućih crtača na Malta Comic Conu pre par godina, kao i na London Super Comic Conu u Velikoj Britaniji. Koja su tvoja iskustva sa ovih festivala? Po čemu se razlikuju od balkanskih?*

KAPADAI: Nažalost samo sam prisustvovala na jednom balkanskom festivalu, tako da nemam baš celu sliku festivala sa Balkana, pošto smatram da su grčki festivali, iako znatno manji po prostoru i broju prisutnih, više slični ovima sa Zapada, barem nasuprot festivalu u Leskovcu gde sam gostovala. Međutim samim tim što su manji (i grčki i ovaj leskovački) atmosfera je automatski prijatnija, što mi se definitivno više sviđa od ovog ludila većih manifestacija kao što je LSCC u Londonu, i definitivno su kao manji znatno lakši za rukovođenje na maltene svim poljima. Uopšte gledano, volim da prisustvujem na bilo kojim strip festivalima, pošto uživam da upoznajem nove crtače, nove ljude i da vidim nova mesta, i svaki festival ima svojih sjajnih trenutaka.

PRESSING: *Koliko često te prepoznaju čitaoci i fanovi na festivalima, tačnije Grci?*

KAPADAI: Grčka strip scena je u biti jedna velika porodica, svi se manje-više znamo, te nakon prisustva na toliko festivala, većina čitalaca i ljubitelja takođe postanu ljudi sa kojima se družim ili čak sprijateljim. Štaviše, tako sam upoznala većinu svojih prijatelja, uključujući i mog dečka.

PRESSING: *Po tvom mišljenju, od čega je saždan sjajan crtač?*

KAPADAI: Umeće crtanja stripova (anatomija, perspektiva, itd.) je očigledno „pod tačkom obavezno“, barem na nivou gde to liči na nešto, ali sem očiglednog, najbitnija karakteristika, barem po meni, je razvoj „tvog stila“, da budeš što je svojstveniji moguće i da uvek pokušavaš da se nadmašiš u tome što radiš.

PRESSING: *Sem stripova, takođe se baviš i grafičkim i dizajnom enterijera. Šta su sličnosti, a šta razlike između ovih zanimanja i rada na stripu?*

KAPADAI: Moram da pomenem da mi je glavni predmet na studijama bio grafički dizajn a sporedni dizajn enterijera, što bi značilo da ia-

ko sam se vezala sa naslovnica i ilustracijama tuđih knjiga, do sada sam samo rušila sopstveni dom. A što se sličnosti i razlika sa svetom stripa tiče, po meni ne mogu baš da se porede, pošto su stripovi, iako su smeša raznih umetnosti poput likovne, filmske, grafičkog dizajna itd., i sami po sebi umetnička forma, te zajme elemente iz drugih vidova umetnosti, ali takođe zajme i svoje njima, pogotovo grafičkom dizajnu. Bavljenje grafičkim dizajnom mi je, pak, definitivno olakšalo bavljenje stripom, dajući mi od starta do finiša slobodu da stvaram stripove upravo onako kako sam ih zamislila, bez da se oslanjam na druge. Očigledno je da je što više znaš bolje po tebe.

PRESSING: *Ima li kog tvog budućeg projekta kome možemo da se nadamo?*

KAPADAI: Moji „duhovi“ su zahtevali moju punu pažnju već duže vreme, te malo pauziram sa stripovima, pokušavam da stavim neke stvari natrag u perspektivu dok iznova izorganizujem vreme, projekte i ciljeve. Uskoro će izaći društvena igra gde sam učestvovala kao ilustrator i grafički dizajner, a potom i jedna donekle neuobičajena pozorišna predstava gde će biti u optičaju više od 250 ilustracija koje sam ja kolorisala. Što se budućnosti tiče, pitaj me (i moje „duhove“) ponovo za par meseci, jer me i dalje čeka podosta projekata da u njih zarijem prste.

PRESSING: *Imaš li neki savet za mlade, ambiciozne momke ili devojke koji žele da se bave stripom?*

KAPADAI: Nastavite s crtanjem i zabavljajte se dok crtate! Ako ste u mogućnosti da prisustvujete nekom festivalu i upoznate druge crtače, iskoristite priliku kad god uspete. I za sam kraj, ali nikako za zaboraviti, pokušajte da sopstvene „duhove“ držite na odstojanju. ■

Razgovarao i preveo s engleskog:

Ivan VELJKOVIĆ

Diana NANEVA

PLEASE, BE MY FRIEND...

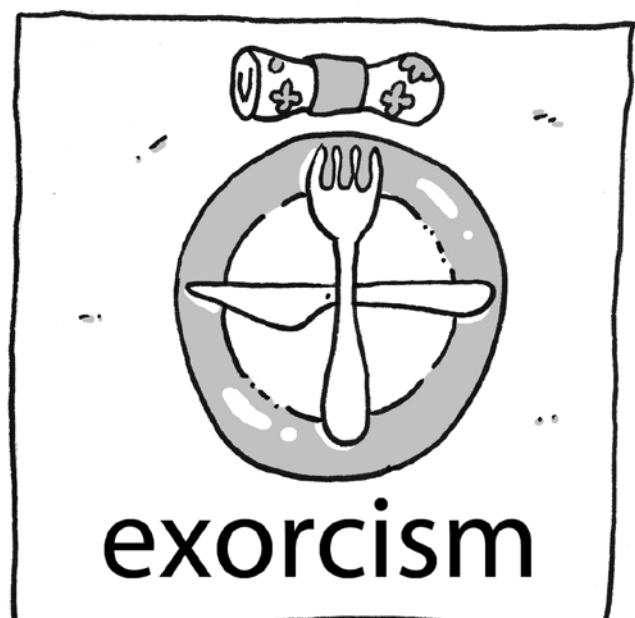
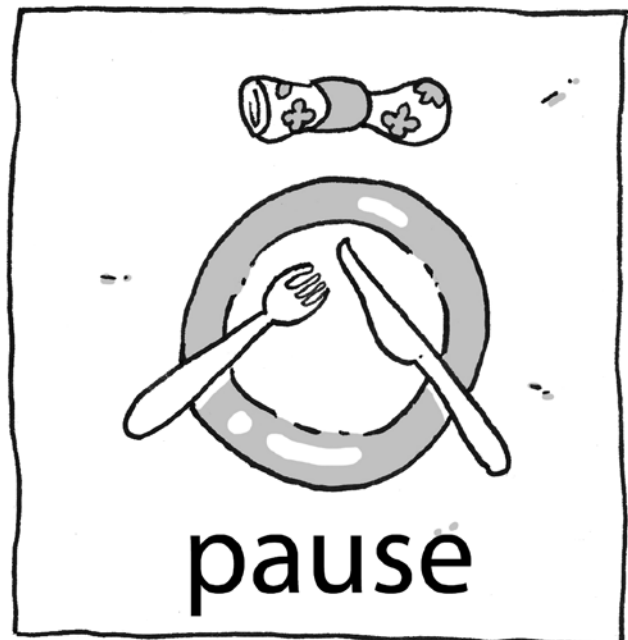
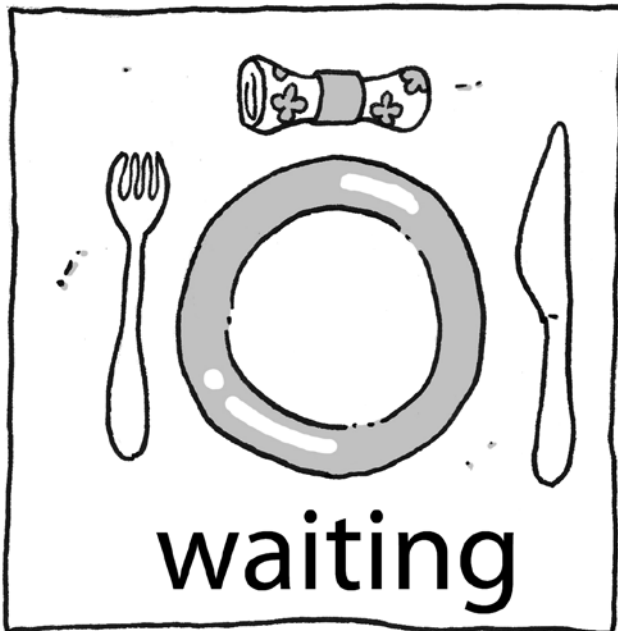
PLEASE, BE MY ENEMY...

PLEASE, BE MY FRIEND...

À TABLE !

Stavroula ANTHIROPOULU

piše i crta: valentina briški

ozaljski akvarel

Dragi mama, tata, Paula i Junica,
od kad sam stigla u Zagreb po cijele dane radeću

Prof. Eikoš insistira na ceterum
i tvrdi da je to temelj
umjetnosti te da ga treba
ovo dobro usvojiti,
pogotovo anatomiju.

A meni to ne ide, i ne ide!

Ali dlučina sam
u namjeri da i to
svladam...

Pa kad više ne mogu smisliti
antičke glave, rjetim se našeg vrtu,
pramika i miša
i odmah mi je lakše

U vrtu Zavoda se pred nekoliko dana raserala
trjesnja i prava ju je milina gledati.

Draga mama,
pronašla sam se!

Vjerujem da će vam to zvucati neobično,
ali upravo se tako osjećam.

Nikada nisam dovoliko
skicala i čekam prenijeti
na papir sve što vidim

Iva Gijoptu koja
me okružuje,

sve ono što mogu
namirisati i opipati...

I Bela je iznimno
zadovoljan mojim
napretkom.

Završili-

Rekao mi je da mi se
dovi i da sam

postala prava umjetnica

Dragi moji, imam lijepu vijest -

moji likovi će biti izloženi u Umjetničkoj paviljonu

Kad sam to naučila bila sam
isnemastena i radona,

ali sada me već nekoliko dana
steže u grudima čim pomislim
na to.

Brine me, hoće li se ljudima moji slike vidjeti?

Hoće li im se ja dopasti?

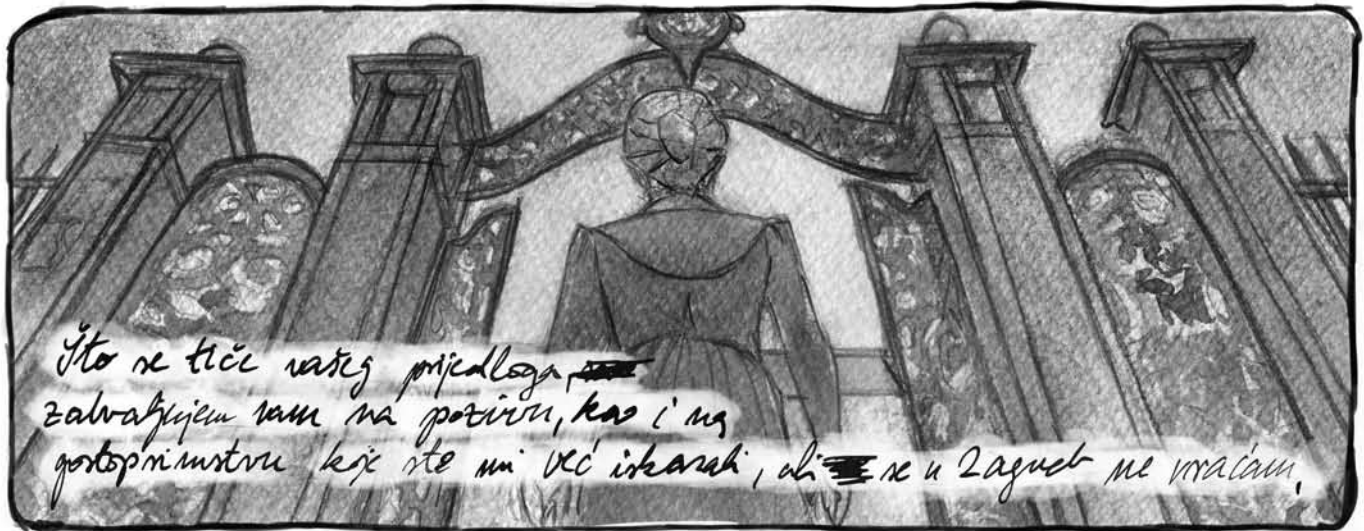
Hoće li me podcijeniti čuvalos i podcijenivati se

zato jer ih ne mogu čuti?

Dragi gosp. Muka,
malu sam na svim razjetinama, ali mišta od toga ne pomaze...

Sada živim u akvankina,
a jedino u čemu mi vam ne mogu reći...

Što se tiče vaše prijedloga, ~~zabavljem~~
zabavljem sam na pozivu, kao i na
gostoprimstvu koje ste mi već iskazali, ali ~~ne~~ u Zagreb ne vraćam.

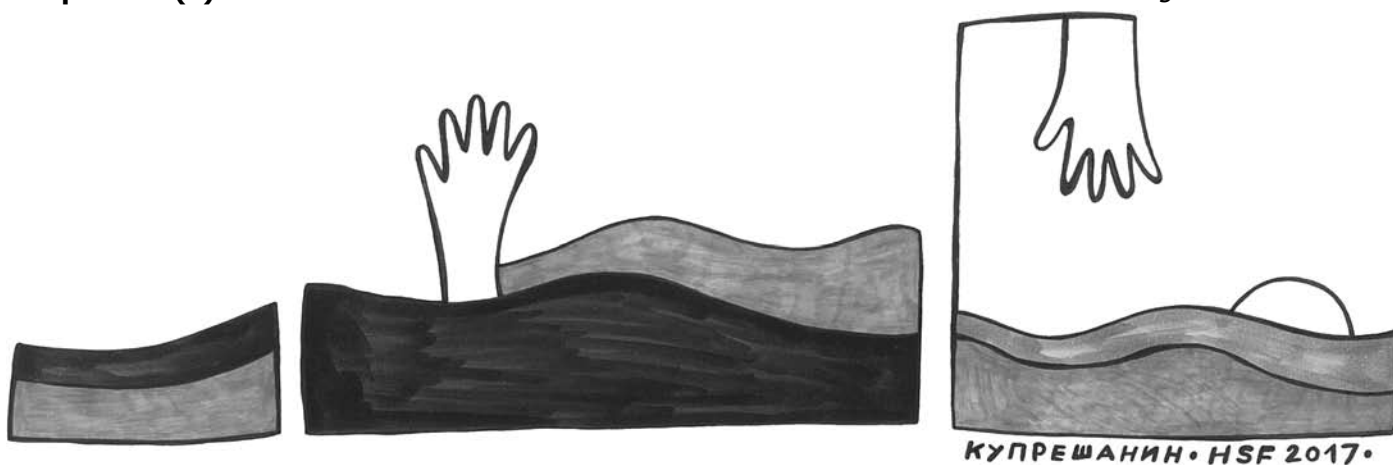
Ovdje se osjećam kao bože, i vjerujem da će se

moje raspoloženje ubrzo popraviti.

Do vašeg sljedećeg susreta,

Slava

Priče iz majstorske radionice: Ana COČEVA
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

Sitnim koracima do krupnih ciljeva

Ana Cočeva je bugarska strip autorka koja dugi niz godina u Sofiji vodi veoma uglednu Manga Akademiju kroz koju je prošao veliki broj strip crtača, animatora i ilustratora. Kada uz to dodamo da je u pitanju strip autorka koja gaji čitav niz crtačkih stilova i redovno isporučuje jako kvalitetna ostvarenja, čini mi da postaje jasno zašto je baš na nju pao izbor da sa čitaocima „Strip Pressinga“ podeli tajne stripovskog zanata...

PRESSING: *Sećaš li se kada i kako je počela tvoja ljubav prema mangi? Iz ove perspektive, šta misliš da te je konkretno privuklo mangi?*

Ana COČEVA: Kao dete sam volela stripove mada moram da priznam da post-socijalističko tržište nije imalo mnogo toga da ponudi – bilo da su stripovi u pitanju, ili kad smo već kod toga, išta drugo. Tako da smo se svi hvatali za bilo koji vid zabave koji smo imali i uživali u tome što smo imali. Kasnije sam se više zagrejala za animaciju i htela da radim sopstvene priče. Uvek sam smatrala da je bilo logično što sam se u tom trenutku okrenula stripu. Kasnije sam otkrila da čak iako neko uživa u crtanju svog omiljenog ili originalnog lika iz neke animirane serije, jako malo ljudi zapravo radi stripove po istima - ali sam ja upravo to krenula da radim. Nisam znala tada šta je to manga (ah, ta nostalgijna pre-internetska era...) mada je moja danonoćna opsesija kablovskom doprinela da pogodim stil kako treba.

PRESSING: *Kada si shvatila da je to što radiš upravo manga, i da li je to donekle promenilo tvoj pristup?*

COČEVA: Verovatno negde u srednjoj školi. I mislim da nije – bila sam previše mlada i samouka da oformim stil. Bio je to spor, uglavnom podsvestan proces. Otkrila sam nove tematike, tehnike i ideje, te sam iste implementirala u svoje crteže... Ono što svi mi crtači uvek radimo. Izloženost mangi je naravno u velikoj meri oblikovala moj prvobitni pristup. Ali sam onda otkrila i grafičke romane i andergraund stripove koji su takođe dosta uticali na mene. Tada sam počela da više eksperimentišem i da dublje zalazim u samu srž stripa kao medija i koje je mesto „mange“ u celom tom stripovskom kontekstu.

PRESSING: *Kako si crtala (na koji način, kojim priborom, itd.) u početku, a kako radiš sada? Da li se išta promenilo?*

COČEVA: Ne toliko koliko bi neko pomislio. Jesam naučila da crtam digitalno, i to relativno skoro. I verovatno ne kolorišem ručno onoliko kao što sam nekada... Barem ne u stripu. I dalje volim obične grafitne olovke. Počela sam češće da koristim tuš i pero – pera, četkice, itd. Iskreno, moj pristup i tehnike se nisu toliko dramatično promenili od srednje pa do odlaska sa fakulteta onoliko koliko jesu u poslednjih šest godina. Počela sam da gajim strast prema markerima, „brush penovima“, lajnerima, itd... Mislim da se to mahom desilo pod uticajem prijatelja i zato što je taj konkretan crtački pribor pristupačniji i raznovrsniji od drugih.

PRESSING: *Kako prilaziš radu na novom stripu? Da li bi nas provela malo kroz proces, korak po korak?*

COČEVA: Bojim se da da mi je pristup prilično konvencionalan. Prvo počnem sa dizajnom likova ili, ako takođe pišem i scenario, sa grubom verzijom scenarija. Isprobavam razne tehnike i stilove i uglavnom uvek radim umanjene skice stranica. Trudim se, što bolje mogu, da se ne preforsiram ni na jednoj fazi rada (što mi se često dešava) ne bih li zadržala svežinu u svim fazama rada.

PRESSING: *Dok si radila mange, da li si ikada razmišljala o poreklu iste?*

COČEVA: Zapravo me dosta interesuje ta tema. Manga, kao vid strip umetnosti koja se razvila u Japanu, ima dosta zanimljivih veza sa lokalnim umetničkim formama, poput kaligrafije, poezije ili pozorišta. Ovi uti-

caji mogu da se pogotovo pronađu u strukturi pripovedanja, kompoziciji table i pripovedačkom ritmu ovih stripova i spadaju u preovlađujuće karakteristike mange (za razliku od površnijeg tropa „velikih očiju, malih usta“).

PRESSING: *Diplomirala si na Likovnoj akademiji, smer Restauracija. Koliko ti je to pomoglo u bavljenju onim čime se baviš danas?*

COČEVA: Odgovor bi bio nimalo – budući da sam htela da radim ilustraciju i animaciju ali zbog raznih komplikovanih i suludih razloga nisam.

PRESSING: *Smem li da pitam koji su to bili komplikovani i suludi razlozi?*

COČEVA: Uglavnom to da sam bila zbunjena osamnaestogodišnjakinja koja je prekasno otkrila crtanje i iz nekog razloga sam stalno ponavljala sebi da ne mogu samo to da radim godinu dana pre nego što upišem fakultet. Uz to, volela sam svoje predavače i odbijala da upisujem bilo šta drugo (što bi bilo prikladnije za ilustraciju, koju sam htela da radim).

PRESSING: *Šta su tvoji profesori sa Akademije mislili o tome što se baviš stripom? Jesi li imala podršku?*

COČEVA: Mislim da se o tome nije mnogo govorilo, pravo da ti kažem. Studirala sam Restauraciju, što je više nešto kao mešavina nauke sa umetnošću negoli ilustracija ili klasično slikarstvo. Jesmo mi imali časove crtanja i slikanja, ali su mene interesovali crtanje figura i klasična umetnost, te smatram da se ta dva nisu nešto mnogo kosila međusobno. Rekla bih da, ako je neko uopšte nešto mislio, pogotovo moje kolege, to je da sam ja totalna štreberka. Mada, od drugih kolega sam čula da su imali sukobe sa svojim profesorima na Akademiji po pitanju stripa i da ovi potonji nisu baš davali puno podrške. Kao predavaču, malo mi je teško to da shvatim. Mnogo je lakše da se nađeš negde na pola puta sa učenicom i da probaš da ga podučiš onome šta znaš kroz njegova interesovanja. Shvatam da ima tu prostora za tzv. Akademsku likovnost (da li taj izraz uopšte postoji na engleskom?) ali smatram da bi danas trebalo da ima prostora i za ilustraciju, strip, grafički dizajn, razvoj video igara i slično.

PRESSING: *Naš zajednički prijatelj Daniel Atanasov mi reče da si, poput njega, samouka na polju stripa. Jel ovo razlog zašto si pokrenula tvoju Manga Akademiju?*

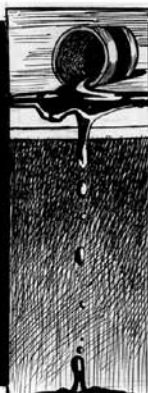
COČEVA: Da, donekle. Takođe sam to uradila zato što su mi bili potrebni prijatelji koji crtaju (Smeh). U to vreme sam svima dosađivala jer sam mlela i mlela o stripu. Uvek sam se vodila mišlju da ako ti treba nešto što nemaš, onda ga napraviš sama. Zbog toga sam prošla kroz dosta ludih situacija.

PRESSING: *Kao na primer...?*

COČEVA: Pokretanje oglasa u novinama da pokrećem fan-klub za „Sailor Moon“ sa četrnaest godina (da podsetim – ona drevna pre-internetska vremena). Teranje prijatelja da se pridruže, čak iako ih to očigledno nije interesovalo. Onda sam bila bombardovana pismima i odgovarala na ista raznim ljudima o luckastim, svakodnevnim stvarima, umesto da vodim klub. Kasnije rešavanje da budem deo ekipa ludih dvadesetneštogodišnjaka koji su organizovali našu prvu „zvaničnu“ anime konvenciju. Nismo imali iskustva, ni sponzore, a ni ikakve ideje kako da ih nabavimo. Mislim da smo prve tri konvencije odradili sa nul-tim budžetom. Razgovor sa pravim firmama i timovima za odnose sa javnošću u pokušaju da ih ubedim da smo profesionalci (Smeh). Kao i to da sam bila ubeđena da mogu samoinicijativno da počnem da predajem o stripu kao i da vodim sopstveni biznis baziran na tome i na pravljenju jeftinih i ne preterano maštovitih minđuša. Mislim, šta li mi se tadaotalo po glavi...?

PRESSING: *Sećaš li se kako si pokrenula Manga Akademiju? Jesi li imala zebnju pre nego što si krenula, koliko petlje ti je trebalo da tako nešto pokreneš?*

COČEVA: Kad sad pogledam unazad u prošlost, kao i na druge ljude koji danas počinju samostalne poslovne projekte, mislim da nisam imala pojma šta zapravo radim i da je to verovatno najodvažnija stvar koju sam ikada uradila. Nisam se tako osećala kada sam počinjala, doduše. tad mi je sve bilo uzbudljivo. Uz to, počinjala sam na malo, pa i nije bilo tako strašno. Može se reći da sam zagrizla preveliki zalogaj – mislim, jedva da sam bila prosečni crtač sa jako malo iskustva bilo u predavanju bilo u izradi stripa. No, na neki način sve što je vredno uraditi jeste preveliki zalogaj. Treba da budeš pomalo luda, pomalo arogantna ako ti je draže, da počneš nešto veliko. U redu je sve dok to shvatiš, i dok shvatiš da je sve to zapravo igra. Zadnjih šest godina, čak i pored moje skromne veštine i iskustva, upoznala sam toliko ljudi i videla kako me-

njaju mišljenja o stripovima. Većina nije došla do profesionalnog bavljenja stripom, ali većina jeste izrasla u ljude koji ne samo da uživaju u stripu, već ga i cene. Na neki način smatram da to što radim u Manga Akademiji ima veći značaj i jači uticaj no svi moji umetnički radovi zajedno.

PRESSING: Dakle i dalje je sve samo igra? Sa svim tim ljudima koji zavise od tebe? Da li možeš da tek tako da odeš kad god prestane da ti bude zabavno, ako se to ikada desi? Igre pružaju tu mogućnost...

COČEVA: Kad kažem da je sve to zapravo igra mislim na to da ne pokušavam sebe i svoje ambicije da shvatim previše ozbiljno. To ne znači nužno da gledam na svoje odgovornosti na isti način. Možeš da svom poslu priđeš kao igri a da istovremeno ostaneš pouzdana. Tako se lakše razvijaš i učiš jer je igra ono što deca koriste da istražuju svet oko sebe.

Naravno ne bih samo odustala usred posla tek tako ali se trudim da budem svesna sopstvenog mentalnog stanja. Podučavanje je takav posao da treba da budeš „zarazan“ sve vreme – tvoj uticaj na ljude sa svime što radiš i kažeš je neverovatno snažan... A ako smatraš da te predavanje ne čini srećnim, ako te ne uzbuđuje i ako si izgubila hrabrost i veru u sebe – onda da, trebalo bi da odustaneš. Tako ćeš učiniti manje štete nego prenošenjem svoje negativne.

PRESSING: Da li bi opisala Manga Akademiju našim čitaocima? Kakav je sistem, kakvi su kursevi, kakav je tvoj sistem rada?

COČEVA: Manga Akademija ima više strukturu klasične škole nego li crtačkog kursa (iako je razmera znatno manja). Dakle kursevi traju cele godine, sa prilično određenim programom gde se svaka lekcija

nadograđuje na sledeću. Većina kurseva koje sam ja pohađala (tipa jezik ili crtanje) imaju pristup „gomilanja informacija” – cilj im je da ti natrpaju koliko god može informacija ili vežbe u glavu bez mnogo obzira na to kako sabijanje znanja napreduje. Drugim rečima, retko kada se bave time koliko su zapravo efektivni, zabavni ili edukativni (u širem smislu). Ne zadovoljavam se učenjem nekoga da korak po korak crta generična manga lica (iako, veruj mi, mnogi od mojih učenika to žele). Trudim se da im pomognem da razviju razumevanje procesa crtanja, mange i stripova, toga kako su nastali i kako funkcionišu. Po meni umetnost je čvrsto povezana sa tim ko smo mi kao osobe... Osetljiva je i lako se raspada. Naša umetnost treba da raste sa nama, a i mi treba da rastemo sa njom. Postaje fantastična tek onda kada nam pomogne da vidimo dalje od sopstvenih

granica i da ista osećanja prenesemo drugome. Čemu umetnost ako ne znamo da cenimo svoj rad i delimo ga bez sramote ili frustracije? Čemu veština ako ne umemo da njome izrazimo apstraktna osećanja i ideje? Čemu savršen crtež ako je isti kao i stotinu savršenih pre njega? O svemu ovome razmišljam kada pristupam podučavanju. Edukacija umetnika znači edukacija osobe. A da, i trebalo bi da da bude zabavno.

PRESSING: *Kako je rad u Manga Akademiji uticao na tvoj rad?*

COČEVA: Teško pitanje, s obzirom na to da ne stižem da crtam kao ranije zbog svog onog vremena koje provodim na Akademiji. Ali takođe – dosta uticaja je bilo pozitivno. Mnogo sam naučila o crtanju i stripovima – ne samo po pitanju sirovog znanja već i o tome kako razmišljamo o samom stvaralačkom procesu. Ozbiljno, probaj da malo predaješ pa onda pričaj o

talentu i napornom radu... Nije tako jednostavno. Videla sam talentovane ljude koji trače svoje sposobnosti i zaostaju, videla sam kako manje talentovani postaju bolji od ostalih kroz čistu upornost. A videla sam kako mukotrpan rad prosto oduva kombinacija nikakvog iskustva i ogromnog talenta. Bezveze je, ali to je život. Moramo da se nosimo s tim. Dakle, da se vratim na tvoje prvobitno pitanje, mislim da mi je rad u Akademiji pomogao da se nosim sa takvim problemima, između ostalog.

PRESSING: *Kada se vratiš kući nakon što si ispravljala crteže nekih (svih) učenika, da li ti je teško da sama sedneš i crtaš svoje radove? Da li dođe vreme kada se osećaš prezasićenom crtanjem zbog rada u Akademiji, i ako je tako, kako uspevaš da to prevaziđeš?*

COČEVA: To mi je zapravo dosta pomoglo oko sopstvenog rada. Nekada

je jako teško imati objektivni, spoljni pristup sopstvenom radu, pogotovo sa pripovedanjem. Kad sam u blokadi sa pričom ili želim da se nateram da je objektivno sagledam, pomislim „Šta bih rekla da je ovo neki moj učenik nacrtao?“ Kritika, čak i konstruktivna, je znanaaatao lakša od toga da zapravo sedneš i uradiš nešto (Smeh).

PRESSING: *Da li smatraš da ima razlike u tome kako se ophodi prema muškim, a kako prema ženskim autorima u stripu danas?*

COČEVA: Imam malo iskustva u stripu van njegovog relativnog neposredovanja ovde u Bugarskoj. Lično sam imala dovoljno sreće da se prema meni ophode sa poštovanjem barem što se mog pola tiče (mada su predrasude oko stripa i pogotovo mangi mnogobrojne). Međutim, znam da to širom sveta nije slučaj. Sa vedrije strane, mnogo je uspešnih crtača web

stripova koji su žene te pol ne igra neku posebnu ulogu kod čitalaca kao što, pretpostavljam, to čini kod drugih crtača ili izdavača. No, toliko je žanrova i stilova stripa, te ne mogu da kažem kakav bi osećaj bio da sam žena-crtač koja crta ili piše, recimo, „Betmena“. Sigurna sam da bi bilo teško ući u pojedine ogranke strip industrije.

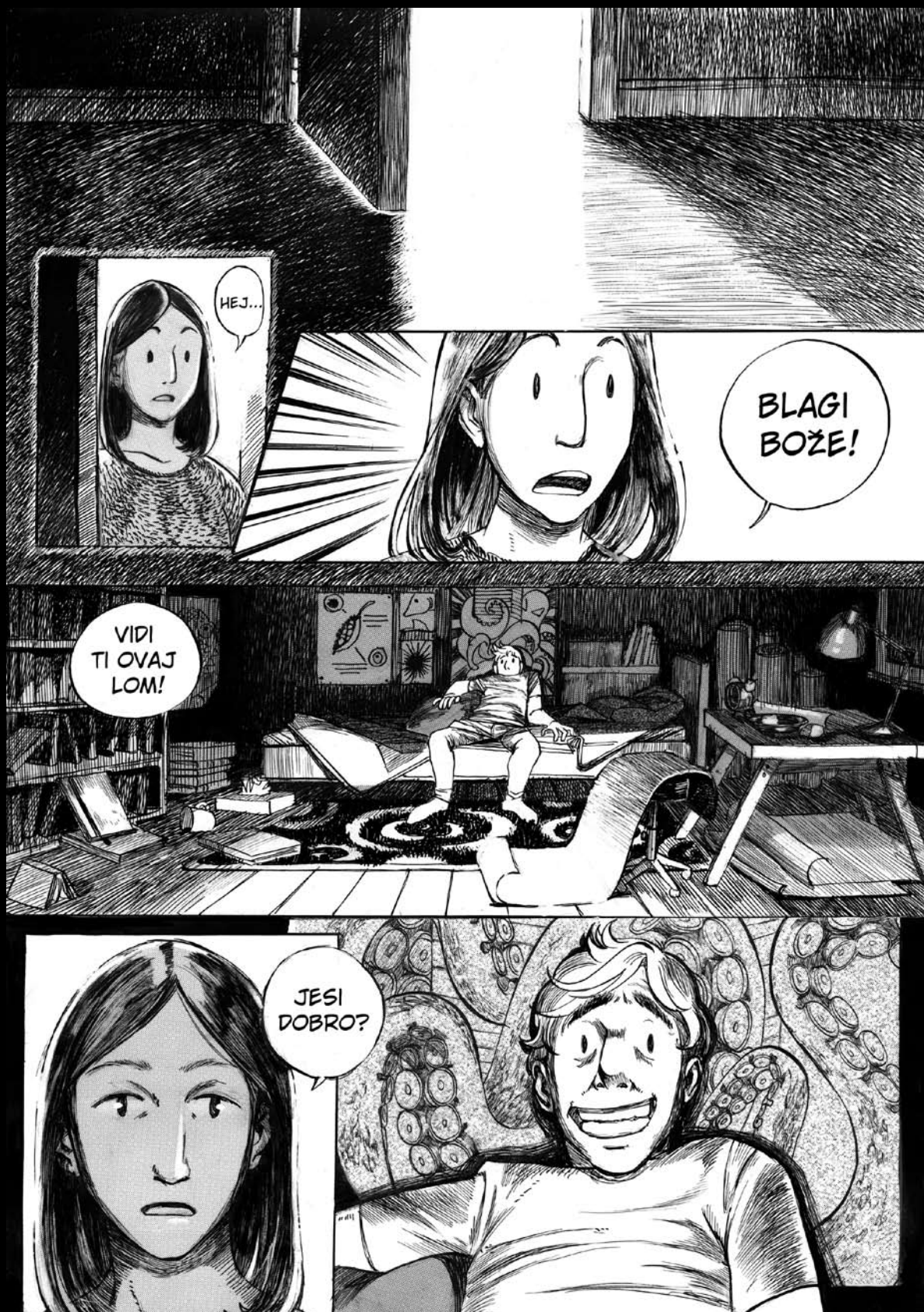
PRESSING: Na kakve predrasude o stripu i pogotovo mangama si lično nailazila?

COČEVA: To je etiketa, kutija koju ne smeš da napustiš. Ljudi obožavaju da etiketiraju druge a mrze kada se to njima radi. Ako crtaš stripove, onda nisi pravi umetnik i ne možeš da crtaš ništa drugo. Ako voliš ili crtaš nešto inspirisano mangama, nisi pravi strip autor. Sve što radiš jeste i mora da bude manga. Često me pitaju kakve mange radim a ne kakve stripove

ili koji posao radim. Ali najgora je pretpostavka da te samo interesuju i definišu samo stripovi ili manga - ne knjige, filozofski pravci, ideje. Smatram da su žanr, stil ili medijum u kojima radimo veliki deo toga ko smo, ali nas to ne definiše kao ljude.

PRESSING: Znam da je tebi bitno da budeš u sinhronizaciji, da to tako nazovemo, sa materijom na kojoj radiš. Međutim, ako radiš u industriji, često ne postoji taj luksuz. Da li bi mogla da radiš na nečemu što te ne interesuje ili sa čim se lično ne slažeš, ako bi ti to bilo deo plaćenog posla, odnosno dugoročnog projekta gde si upošljena? Odnosno, moje pitanje bi bilo da li profesionalac može sebi da priušti takve principe?

COČEVA: Smatram da je deo toga da si profesionalac to da možeš da otkriješ i nešto u čemu uživaš u sklopu projekta koji te ne interesuje.

Naravno, nije to uvek moguće, ali svaki profesionalac sa kim sam razgovarala se po tom pitanju slaže (a tu je i moje iskustvo). Meni ne smeta prihvatanje nekog blesavog reklamnog projekta da bih platila račune – verovatno ne štetiš mnogo drugima i sebi time što pomažeš u prodaji tostera. Možda nije baš maštovito, ali možeš da probaš da radiš okolo toga onoliko koliko možeš. Naravno, kao i kod svih drugih, i kod mene ima nekih stvari koje nikada ne bih pristala da radim. Ako bi to projekat, i pored svega, zahtevao od mene, povukla bih se. Verujem da mogu i treba da postoje principi kojima se rukovodimo i da je dobro razmisliti o sopstvenim granicama. Granica ponekad ume da bude jako tanka.

PRESSING: *Kažeš da je strip industrija u Bugarskoj maltene nepostojeća. Šta je sa bugarskom strip scenom? Ako bi morala nekome iz inostranstva*

da je opišeš, kako bi to uradila?

COČEVA: To sam morala da uradim sasvim nedavno i opisala sam je kao haotičnu. Ona postoji i smatram da je prilično interesantna mada je, nažalost, jako mala. Imamo malo ovoga i malo onoga. Uticaji se mešaju i sudaraju, ima retko više od par ljudi koji rade u istom stilu – neki su više klasični, neki jedva da su strip, neki su više „andergraund“. Većina ih je samouka – ako ne u crtanju, onda zasigurno u stripu. To ne znači da su loši, samo da je teško da se od njih dobije jedan dosledan sveukupni stil za bilo koju od datih grupa. Smatram da je to nekako zabavno, ali takođe je i pomalo tužno. Jako je teško bilo kojoj strip sceni da postoji sama od sebe – trebaju nam platforme, čitaoci, fanovi, štreberi, izdavači, događaji. Bez toga, sve to izgleda kao gomila ljudi koja jedna drugima čita stripove.

Neko vreme je super, dok se ne raspadne. Mada, verujem u strip scenu ovde i trudim se da se borim za nju. Ona ipak raste, malo po malo, i nadam se da će izrasti u nešto stabilnije. Treba vremena. I podrške. Treba da postoje i dobri i loši stripovi, da ti dobri postanu temelj za poštovanje novim crtačima. Da im se dive i da ih odbace, pa da izgrade nešto novo na tome. I naravno, nadam se da nećemo prosto da dignemo ruke usred svega.

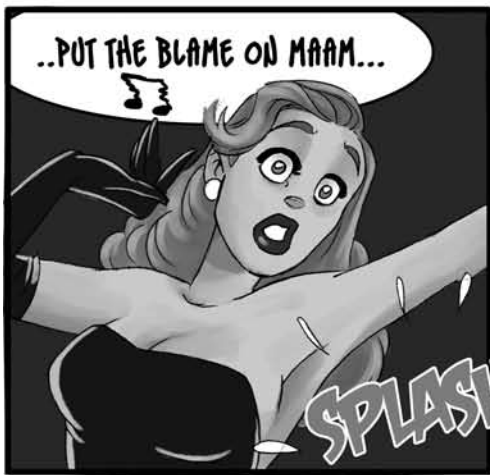
PRESSING: O čijoj podršci pričaš?

COČEVA: O međusobnoj podršci ljudi koji rade stripove. O čitaocima koji podržavaju autore. O izdavačima koje se okreću lokalnim autorima. Nažalost, kao što je slučaj i sa svim ostalim, stripovi moraju da imaju svoje mesto u nekoj industriji. To je poduhvat koji zahteva vreme i novac, a neko to mora da plati.

PRESSING: *Koju i kakvu poruku bi imala za strip autore koji danas tek kreću sa stripom?*

COČEVA: Krenite sitnim koracima, odložite malo magnum opus. Završavajte započeto. Nek to ljudi pročitaju. Nađite puno ljudi koji se bave stripom, po mogućstvu one koje možete sresti uživo. Veze su nešto najvrednije. Jedan čovek ne može da zna o svakom događaju, prilici, kursu, osobi ili pristupu koji postoji, ali zajednica može. Upamtite da bi socijalne mreže trebalo da budu nusproizvod vaših radova, ne obratno. Čitajte puno stripova i neka budu raznovrsni – ne samo stil i žanr koji vam se najviše sviđa. Upamtite da niste samo čitalac, već i autor te razmišljajte kako se stvaraju stripovi dok ih čitate. Upamtite da su crtačke veštine bitne, ali da su tempo, čitljivost i ideje još bitnije. ■

Prevod: Marko **STOJANOVIĆ**, Ivan **VELJKOVIĆ**

ČESTO ME PITAJU KAKO MOGU
DA IZDRŽIM NEPREKIDNU BUKU
I HUKU, DA VEČITO VISIM IZNAD
NEMIRNE POVRŠINE VODE...

...ZAŠTO VEČITO
ROBUJEM MORU,
ŠTA ME TO VEŽE
ZA NJEGA?

UVEK SE ZAKIKOČEM,
NIKAD IH NE UDOSTOJIM
ODGOVORA.

ZAŠTO GUBITI VREME
NA ONE KOJI NE RAZUMEJU
DA NIJE DOVOLJNO ODMAKNUTI
SE OD MORA DA MU UTEKNEŠ...

...DA NEMIRNE POVRŠINE VODE
VISE NA SVIMA GDE GOD DA
POĐU, KOLIKO GOD OBLACI SEŽU?

ZAŠTO GUBITI VREME KAD
ZNAŠ DA SI, KAD GOD SE
MAKNEŠ OD HUKE I BUKE
MORA OKO SEBE...

...PRISILJEN DA ČUJEŠ
ZAGLUŠUJUĆI ŠUM MORA
KOJE STRUJI TVOJIM
VENAMA...

...ONOG ISTOG KOJE ĆE MOŽDA
JOŠ KOLIKO SUTRA, ZA RAZLIKU
OD ONOG SPOLJNJEG, IZ ČISTOG
HIRA ZAUVEK PRESTATI
DA HUČI I BUČI?

MORE

PIŠE: MARKO STOJANOVIĆ

CRTA: NADICA STOJANOVIĆ

